

ธรรม

กับ

การศึกษาศาสตร์ - ขั้วมโนทัศน์

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ที่ระลึก

แพทย์หญิง อรุณี วานิชเจริญธรรม

๑๔ สิงหาคม ๒๕๔๔

ธรรม

กับ

การศึกษาศาสตร์ - พัฒนาการชีวิต

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ที่ระลึก

แพทย์หญิง อรุณี วานิชเจริญธรรม

๑๔ สิงหาคม ๒๕๔๔

อนุโมทนา

ธรรม กับ การศึกษา - พัฒนาชีวิต

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-497-398-6

พิมพ์ครั้งที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๔๔ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

- นายอำเภอ วานิชเจริญธรรม ๑,๐๐๐ เล่ม
- สถาบันหนังสือธรรม ๑,๐๐๐ เล่ม

วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๔๔ เป็นวันที่ระลึกสำคัญของครอบครัว และลูกหลานญาติมิตร ซึ่งคุณหมออรุณี วานิชเจริญธรรม ได้ถึงแก่กรรมจากไปครบ ๓ ปี

โดยปรารภวาระที่กล่าวนี้ คุณโยมอำเภอ วานิชเจริญธรรม ได้ดำริจะบำเพ็ญธรรมทานด้วยการพิมพ์หนังสือธรรมแจกเป็นที่ระลึก ดังได้เคยปฏิบัติมาในการบำเพ็ญกุศลอุทิศแก่คุณหมออรุณีทุกคราวตั้งแต่ถึงแก่กรรม และได้แจ้งความตกลงใจเลือกหนังสือธรรม ๒ เรื่อง คือ

๑. ธรรมกับการพัฒนาชีวิต

๒. ธรรมกับการศึกษาของไทย

อาตมภาพขออนุโมทนาตามความประสงค์

ในการนี้ ได้ตกลงตั้งชื่อหนังสือ ๒ เรื่องที่พิมพ์รวมเป็นเล่มเดียวกันนี้ว่า "ธรรมเพื่อการศึกษา-พัฒนาชีวิต"

คุณโยมอำเภอ วานิชเจริญธรรม มีใจใฝ่ในการบำเพ็ญธรรมทาน โดยมีฉันทะอย่างสูงที่จะเสริมสร้างสัมมาทัศนะ แก่คนทุกระดับในสังคมไทยของเราที่กำลังต้องการการฟื้นฟูสร้างสรรค้อย่างจริงจัง จึงได้ตั้งใจอ่านและคัดเลือกหนังสือด้วยศรัทธาและวิริยะอุตสาหะเป็นอันมาก อาตมภาพขอร่วมตั้งกัลยาณจิตขอให้บุญเจตนาอันสัมฤทธิ์ผล

ขออำนาจกุศลจริยาที่ได้บำเพ็ญด้วยธรรมทานนี้ จงอำนวยสุขสมบัติแก่คุณหมออรุณี วานิชเจริญธรรม ในสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธานของครอบครัว-ลูกหลาน ตามควรแก่คติวิสัยทุกประการ

จัดพิมพ์โดย :

โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา

๕๘-๖๐ ถ.บรมราชชนนี แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา

กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐ โทร. ๘๘๘๗๙๔๐, ๔๔๑๑๕๓๕

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๕ สิงหาคม ๒๕๔๔

ธรรม

กับ

การศึกษาศาสตร์ - พัฒนาการชีวิต

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญ

ธรรมกับการพัฒนาชีวิต

พัฒนาชีวิต คือศึกษาตลอดชีวิต

หลักการใหญ่ในการพัฒนาชีวิต

พัฒนากาย เน้นที่พัฒนาอินทรีย์

กายวาจา จุดเชื่อมต่อการพัฒนาทางสังคมกับทางจิตใจ

อิสรภาพทางปัญญา และปัญญาที่นำสู่อิสรภาพ

เทคโนโลยี เครื่องทดสอบการพัฒนากาย

เทคโนโลยียิ่งก้าวหน้า ยิ่งต้องพัฒนามน

ปัญญายุคพัฒนา แก้ปัญหาจิตใจไม่ได้

ทำไมคนมีการศึกษาจึงหลงใหลมกมาย

เมื่อเสรีชนปรารถนาสขยบยอม

สละเสรีภาพ-เลือกเอาความภักดี

ปัญหาที่ต้องการในยุคข่าวสารข้อมูล

พัฒนาสู่อิสรภาพ คือทำให้พึ่งตนได้๖๗

ความหลากหลายภายในระบบชีวิตของการพัฒนา

พัฒนาเพื่อความสุข หรือพัฒนาด้วยความสุข

การพัฒนาชีวิต อยู่ในกิจกรรมทุกเวลา

ชีวิตที่ดี พัฒนานในท่ามกลางความสมสมดุล

ตัวนำวิถีของการพัฒนาชีวิต

- ๑
- ๑
- ๕
- ๘
- ๑๓
- ๑๗
- ๒๔
- ๓๑
- ๔๓
- ๕๐
- ๕๘
- ๖๗
- ๗๓
- ๘๐
- ๘๒
- ๘๕

ธรรมกับการพัฒนาชีวิต

พัฒนาชีวิต คือศึกษาตลอดชีวิต

ถาม การพัฒนาชีวิตคืออะไร เป็นคำถามเบื้องต้นที่สุด ที่ตั้งขึ้นสอดคล้องกับหัวข้อของปาฐกถา ถ้าจะพูดให้ง่ายที่สุด การพัฒนาชีวิต คือ การทำให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้นไป อันนี้เป็นการแปลความหมายอย่างง่าย ๆ แต่เมื่อบอกว่าให้เจริญงอกงามขึ้นไปนี้ บางทีก็ทำให้รู้สึกว่ามีอะไรเลื่อนลอย คือ ที่ว่าเจริญงอกงามนั้น เจริญงอกงามอย่างไร เจริญงอกงามไปไหน ถ้าเจริญไปเจริญไปเรื่อย ๆ บางทีก็เป็นปัญหาได้เหมือนกัน เหมือนกับบ้านเมืองของเราเวลานี้ เราพัฒนากันมา เราทำให้เจริญขึ้น ๆ เติบโตขึ้น แล้วถึงตอนนี้เราก็พูดกันมากว่า บ้านเมืองของเรามีปัญหามาก บางทีก็ถึงกับสงสัยกันว่า การพัฒนานี้ เป็นการพัฒนาให้เกิดความสุขความเจริญที่แท้จริง

หรือทำให้เกิดปัญหากันแน่ เพราะฉะนั้น การพูดแต่เพียงว่า พัฒนาคือทำให้เจริญขึ้นไป ๆ นั้น ดูเหมือนจะยังเป็นสิ่งที่ค่อนข้างเลื่อนลอย ไม่น่าจะจำกัดความหมายเพียงเท่านั้น

ทีนี้ ถ้าจะทำให้มีความแจ่มชัดยิ่งขึ้น ก็อาจจะพูดต่อไป โดยให้ความหมายของการพัฒนาชีวิตว่า เป็นการทำให้เจริญขึ้น โดยมีคุณภาพเพิ่มขึ้น อันนี้ก็รู้สึกว่าจะมีความชัดเจน คือ มีขอบเขตที่จำกัดขึ้นมาบ้าง แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ก็ยังไม่รู้ว่า คุณภาพที่ต้องการนั้นเป็นคุณภาพอย่างไร นับว่ายังไม่ชัดเจนแท้ จึงจะขอพูดถึงความหมายอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความหมายที่สัมพันธ์กับจุดมุ่งหมาย คือ การกระทำต่าง ๆ นั้น ตามปกติต้องมีจุดมุ่งหมาย ถ้าเราพูดถึงความหมายโดยโยงไปถึงจุดมุ่งหมายแล้ว ก็ดูเหมือนจะเป็นการจำกัดขอบเขตที่ชัดเจน เพราะฉะนั้น ถ้าพูดโดยนัยทางธรรม คือตามความเป็นเหตุเป็นผล ก็อาจจะพูดในทำนองว่า การพัฒนาชีวิต คือการทำให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้นไปจนเข้าถึงจุดมุ่งหมายของมัน จุดมุ่งหมายของชีวิตคืออะไร ถ้าตอบตามนัยของพระพุทธศาสนา ก็อาจจะพูดว่า จุดมุ่งหมายของชีวิต คืออิสรภาพ หรือภาวะไร้ปัญหา ไร้ทุกข์ ความเต็มอิมที่ชีวิตไม่มีความพร่อง ไม่มีความขาดแคลน เป็นชีวิตที่มีความเต็มในตัวของมันเอง ถ้ามองในความหมายอย่างนี้ การพัฒนาชีวิตก็คือการทำชีวิต

ให้เจริญงอกงามขึ้นไปจนกว่าจะถึงจุดมุ่งหมายแห่งความเป็นอิสระ ไร้ปัญหา ไร้ทุกข์ นี่เป็นการให้คำจำกัดความซึ่งแม้จะยังไม่ชัดเจนทีเดียว แต่ก็ยังให้เห็นขอบเขตขึ้นมาได้

เมื่อตั้งหัวข้อว่า *ธรรมกับการพัฒนาชีวิต* ก็ทำให้เกิดความรู้สึกที่โยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับการพัฒนาชีวิตว่า ธรรมจะมาช่วยในการทำชีวิตให้เจริญงอกงามเข้าสู่จุดมุ่งหมายนั้นได้อย่างไร อย่างไรก็ดี เมื่อพูดอย่างนี้ก็ทำให้มีข้อที่น่าเคลงใจหน่อยหนึ่ง คือ ทำให้เกิดความรู้สึกว่า ธรรมก็เป็นอย่างหนึ่ง การพัฒนาชีวิตก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง กลายเป็นว่า ธรรมนั้นเป็นอะไรอย่างหนึ่งที่ดั่งงาม เป็นเครื่องมือหรือของข้างนอกที่จะนำมาใช้เพื่อดำเนินการพัฒนาชีวิต แต่ถ้ามองเห็นให้ลึกซึ้งแล้ว ความจริงนั้นธรรมไม่ใช่เรื่องต่างหากจากการพัฒนาชีวิตเลย เพราะว่าการพัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องนั้นแหละเป็นธรรมอยู่ในตัว เมื่อใดเรามีการพัฒนาชีวิต เมื่อนั้นเราก็มีการปฏิบัติสิ่งที่เรียกว่าธรรม เราอาจจะพูดได้ว่า การปฏิบัติธรรมก็คือการพัฒนาชีวิต หรือการพัฒนาชีวิตก็คือการปฏิบัติธรรม เพราะฉะนั้น การพัฒนาชีวิตจึงนำเอาธรรมมาใช้อยู่แล้ว หรือเป็นตัวการปฏิบัติธรรมนั่นเอง

ในทางพระพุทธศาสนานั้น การพัฒนาชีวิตอย่างถูกต้อง

ก็คือการทำให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ถูกต้องที่จะนำเข้าสู่จุดมุ่งหมายอย่างทีกล่าวก่อนแล้ว วิถีชีวิตที่ถูกต้องดังามันนั้นเราเรียกกันว่า *มรรค* ซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะ *มรรค* คือ วิถีชีวิตที่ถูกต้องดังาม ซึ่งนำไปสู่จุดมุ่งหมายได้ มรรคนั้นเป็นของคู่กันกับหลักการอีกอย่างหนึ่งคือ *สิกขา* มรรคนั้นเป็นวิถีชีวิตที่ดังาม แต่ทำอย่างไรจะให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ดังามนั้นได้ ก็ต้องมีการฝึกฝนหรือฝึกหัด การฝึกหัดฝึกฝนให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ถูกต้องดังามนั้น ท่านเรียกว่า *สิกขา* ซึ่งเป็นภาษาบาลี ภาษาไทยเราเรียกว่า *ศึกษา* เพราะฉะนั้น การศึกษา ก็คือการฝึกฝนให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ถูกต้องดังาม ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงใช้คำว่ามรรคคู่กับคำว่า *ศึกษา* คำทั้งสองนี้มีความหมายแทบจะเป็นคำเดียวกัน มรรคเป็นวิถีชีวิตที่ดังามถูกต้องหรือตัวการดำเนินชีวิต ส่วนการศึกษาเป็นการทำให้เกิดการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง หรือการฝึกฝนคนให้เข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดังามนั่นเอง ไป ๆ มา ๆ การพัฒนาก็คือการฝึกฝนนั่นเอง การพัฒนาที่ว่าทำให้เจริญนั้น เป็นความหมายอย่างหนึ่งของการฝึกฝน การที่จะทำให้นักเจริญขึ้นไปนั้นตามปกติเราต้องมีการฝึกฝน เพราะฉะนั้น ในทางพุทธศาสนาที่เลยใช้การฝึกฝนนี้ในความหมายอย่างเดียวกันกับการพัฒนา และการศึกษาหรือสิกขานี้ตัวมันเองก็แปลว่าการฝึกฝน ไป ๆ มา ๆ

การพัฒนาชีวิตก็คือการศึกษานั่นเอง เพราะฉะนั้น การศึกษาก็คือการพัฒนาชีวิต ผลที่สุด หัวข้อที่ตั้งไว้ก็เป็นเรื่องของการศึกษานี้เอง ไม่ได้ห่างไกลไปไหนเลย

ในเมื่อการศึกษาเป็นการฝึกฝนพัฒนาคน ให้ดำเนินไปในวิถีชีวิตที่ถูกต้องดังาม ความหมายจึงตามมาว่า トラาบใดชีวิตของเรายังไม่สมบูรณ์ ยังมีพร่อง ยังมีไม่เต็ม ยังมีทุกข์ ยังมีปัญหา トラาบนั้นเราก็ยังต้องพัฒนาชีวิตกันเรื่อยไป ในเมื่อเรายังต้องพัฒนาชีวิตกันเรื่อยไป ก็หมายความว่าเรายังต้องมีการศึกษากันเรื่อยไป คือว่าเราจะต้องมีการศึกษาตลอดชีวิต หรือมีการพัฒนาชีวิตกันตลอดชีวิตนั้น จนกว่าจะถึงจุดหมายดังกล่าวมาแล้ว อันนี้เป็นการทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับเรื่องธรรมกับการพัฒนาชีวิต ถ้ามีความเข้าใจเบื้องต้นเป็นฐานอย่างนี้แล้ว เราก็ก้าวกันต่อไปสู่หลักการที่จะพัฒนาชีวิตนั้น

หลักการพัฒนาชีวิต

หลักการใหญ่ในการพัฒนาชีวิต

การพัฒนานั้น เป็นศัพท์ที่นิยมใช้ในสมัยปัจจุบัน ความจริงเป็นคำที่มาจากพระพุทธศาสนา แต่เดิมท่านใช้ว่า *วิมณ* หรือ *วิมณา* สมัยก่อนเวลาให้พรกัน เรานิยมพูดว่า *ขอให้วิมณาสภาพ* *วิมณาก็คือ เจริญ* ตอนนั้นไม่นิยมใช้คำว่า

พัฒนา จนกระทั่งเมื่อ ๓๐ ปี มาแล้ว จึงเริ่มมีการนิยมใช้คำว่าพัฒนา และนำคำว่าพัฒนานั้นมาใช้ในวงการต่าง ๆ โดยเฉพาะในการสร้างความเจริญแก่ประเทศชาติ ซึ่งดูจะเน้นในทางวัตถุมาก เช่น การสร้างถนนหนทาง การสร้างตึกกรมบ้านช่อง การทำให้มีบริการไฟฟ้า น้ำประปา ขยายกว้างขวางออกไป มีเครื่องอุปโภคบริโภค บริการสาธารณสุขูปโภค ที่ใช้กันได้ทั่วไป ตลอดจนความบริบูรณ์พร้อม สะดวกสบายทางวัตถุทุกอย่างที่ประชาชนจะเข้าถึงได้ อันนี้เรามักเรียกว่าการพัฒนา

การพัฒนาในแง่นี้เน้นด้านวัตถุ แต่แท้จริงแล้วการพัฒนา นั้น ไม่ใช่มีความหมายเพียงแค่การทำให้วัตถุเจริญเติบโตอย่างเดียว แต่หมายถึงการสร้าง ความเจริญงอกงามในทางนามธรรมด้วย ในทางนามธรรมนั้นสิ่งสำคัญก็คือ ชีวิตของเราเอง ชีวิตของเราเป็นทีประมวลของรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายไว้ และส่วนที่สำคัญยิ่งของชีวิตนั้นก็คือจิตใจที่เป็นนามธรรม

ในเมื่อคำว่าพัฒนามีความหมายกว้าง เป็นศัพท์ที่ใช้แบบคลุม ๆ ในทางพระพุทธศาสนามีคำที่มีความหมายว่า ทำให้เจริญงอกงาม หรือฝึกฝนให้เจริญยิ่งขึ้นไป ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกับพัฒนานี้หลายคำ เราจึงควรเลือกเอาคำ

ที่มีความหมายกระชับจำเพาะที่จำกัดขอบเขต ตรงกับที่เราต้องการ คำสำคัญที่ใช้กับการทำชีวิตให้เจริญงอกงาม ได้แก่ คำว่า *ภาวนา* คือ การพัฒนาที่ใช้กับชีวิตนั้น ใช้คำว่าภาวนา ภาวนาในที่นี้อย่าเอาไปสับสนกับคำว่า ภาวนา ที่แปลว่าทอ บันสวดมนต์ อันนั้นเป็นความหมายหนึ่ง ซึ่งเลื่อนไปจากความหมายเดิมที่แปลว่าการทำให้ชีวิตเจริญงอกงามนี้ เมื่อได้ศัพท์เฉพาะสำหรับการพัฒนาชีวิตแล้ว เราก็แยกการใช้ถ้อยคำกันออกไปให้ชัดเจนได้ ไม่สับสน คือ ถ้าพัฒนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมภายนอก เช่น พัฒนาวัตถุ พัฒนาสังคม พัฒนาบ้านเมือง พัฒนากิจการต่าง ๆ ก็ใช้คำว่า *พัฒนา* ถ้าพัฒนาชีวิต หรือพัฒนาคน พัฒนามนุษย์ ก็ใช้คำว่า *ภาวนา*

ตอนแรกนี้ ก่อนจะพูดต่อไปถึงรายละเอียด อยากจะพูดถึงหลักการทั่วไปของการพัฒนาชีวิต ที่เรียกว่าภาวนานี้ ในพระพุทธศาสนานั้น ท่านแสดง *ภาวนา* หรือ *การพัฒนา* ชีวิตไว้ ๔ อย่างด้วยกัน ขอเอาหลักวิชามาแสดงไว้ก่อน คือ

๑. *กายภาวนา* แปลว่า การทำกายให้เจริญ หรือพูดอย่างภาษาปัจจุบัน คือ การพัฒนากาย พัฒนากายอย่างไร จะได้พูดกันต่อไป

๒. *ศีลภาวนา* แปลว่า การพัฒนาศีล ศีลเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในสังคม การพัฒนาศีล ก็คือ การพัฒนาใน

ด้านการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม

๓. จิตภาวนา การพัฒนาจิตใจ หรือการทำจิตใจให้
เจริญงอกงาม และ

๔. ปัญญาภาวนา การทำปัญญาให้เจริญงอกงาม หรือ
พัฒนาปัญญา

นี่คือหลัก ๔ ประการในการพัฒนาชีวิต ตามคำสอนของ
พระพุทธศาสนา ถ้าเอาหลักนี้มาตั้งเป็นหัวข้อ ก็ถือว่าครบ
หมดแล้ว เรื่องของการพัฒนาชีวิตก็มีอยู่ ๔ ข้อนี้เท่านั้น ต่อ
ไปนี้อาจจะแสดงความหมายย่อ ๆ ว่าหลัก ๔ อย่างนี้เป็น
อย่างไร เอาหลักก่อน ต่อจากหลักจึงจะแยกแยะไปหาราย
ละเอียด

พัฒนากายเน้นที่พัฒนาอินทรีย์

ข้อที่ ๑ กายภาวนา การพัฒนากาย หรือ ทำกายให้
เจริญงอกงามนั้นทำอย่างไร ในความหมายที่ง่ายที่สุด คน
ทั่วไปก็จะนึกถึงการทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง หรือ
การมีสุขภาพกายที่ดี อันนี้เป็นความคิดเบื้องต้น พอได้ยิน
ศัพท์นี้คนทั่วไปก็มักจะนึกถึงความหมายในแง่นี้ก่อน แต่นั่น
เป็นความหมายในแง่หนึ่งด้านเดียว ซึ่งไม่ใช่จุดที่เน้นในพระ
พุทธศาสนาด้วยซ้ำ บางท่านก็อาจจะนึกต่อไปว่า นอกจาก

การทำกายให้เจริญเติบโตแข็งแรงมีสุขภาพดีแล้ว การพัฒนากายนี้ก็จะต้องหมายถึงการพัฒนาทักษะ การฝึกฝนการใช้ร่างกาย การใช้มือ ใช้อวัยวะ ให้มีความคล่องแคล่วชำนาญในการที่จะประกอบกิจการต่าง ๆ ซึ่งมุ่งหมายไปในทางอาชีพ แต่นี้ก็ยังไม่ถึงความหมายของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง การพัฒนากายในพุทธศาสนานี้ ท่านหมายถึงข้อต่อไปซึ่งคลุมความหมาย แม้แต่การพัฒนาทักษะด้วย

ขั้นที่สาม ซึ่งเป็นการพัฒนากาย ในความหมายที่แท้จริง ก็คือการพัฒนาอินทรีย์ อินทรีย์ของเรานี้ก็มี ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้สำหรับสัมพันธ์กับโลกภายนอก เป็นช่องทางที่เราสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติทั้งหมด การฝึกฝนพัฒนาอินทรีย์นั้นมีความหมายคลุมไปถึงการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรา กับสภาพแวดล้อมทั้งหมด ทั้งทางธรรมชาติ และวัตถุต่าง ๆ เนื่องจากการใช้อินทรีย์ทั้งหลายนั่นเอง คนเราจึงสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมหรือสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้ เราจะใช้อินทรีย์ต่าง ๆ ไปสัมพันธ์กับโลกภายนอกให้ได้ผลดี ก็ต้องมีการพัฒนาอินทรีย์ หรือพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น การฝึกฝนพัฒนาอินทรีย์หรืออินทรีย์ภาวนานี้มี ๒ แง่ ด้วยกัน คือ

๑. ฝึกฝนในแง่การใช้งาน คือ ทำให้อินทรีย์เหล่านี้มีความเฉียบคม มีความละเอียดอ่อน มีความไว มีความคล่อง มีความชัดเจน เหล่านี้เป็นการฝึกในแง่การใช้งาน คล้ายกับที่พูดว่า ฝึกทักษะ

๒. ฝึกในแง่การทำให้รู้จักเลือกรับเอาสิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์เข้ามาให้แก่ชีวิต ป้องกันไม่ให้รับเอาสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นโทษเข้ามา

แง่ที่สองนี้ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่สำคัญมาก เราเอาอินทรีย์ของเราไปสัมพันธ์กับโลก เราใช้ตาของเราสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย โดยใช้ตาดูสิ่งต่าง ๆ เงามองเห็นสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่าเป็นประสบการณ์ หรือทางพระเรียกว่าอารมณ์ที่รับเข้ามา ในการรับเข้ามาซึ่งอารมณ์ หรือประสบการณ์ต่าง ๆ นั้น เราสามารถรับทั้งในแง่ที่เป็นคุณและในแง่ที่เป็นโทษแก่ชีวิต ถ้ารับไม่เป็นเพราะไม่เคยพัฒนาอินทรีย์เลย เราก็อาจจะรับเข้ามาในลักษณะที่เป็นโทษแก่ชีวิต อย่างที่ทางพระเรียกว่าทำให้กุศลธรรมเจริญอกงาม ถ้ารับเป็นคือรับเข้ามาในลักษณะที่ถูกต้องเป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิต ก็เรียกว่าทำให้กุศลธรรมเจริญอกงาม คือรับแล้วได้คุณภาพชีวิต หมายความว่า ถ้าดูอะไรก็ต้องรู้จักดู ขอยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างเด็กดูโทรทัศน์ ถ้ารู้จักใช้อินทรีย์ดู ดูเป็น

ก็ได้คุณประโยชน์ ได้ความรู้ ได้สิ่งที่เป็นสาระ ถ้าดูไม่เป็น ไม่รู้จักเลือกดู ก็จะได้สิ่งที่เป็นโทษ ให้เกิดผลเสียแก่ชีวิต แม้แต่การรับประทานอาหาร ที่เรียกว่าใช้ลิ้น ถ้าใช้ลิ้นเป็น รับประทานอาหารเป็น ก็ทำให้เกิดคุณภาพชีวิต ทำให้ได้คุณค่าของอาหาร ถ้ารับประทานอาหารไม่เป็น มุ่งแต่อร่อย ก็ทำให้เสียคุณภาพชีวิต อาจเกิดท้องเสีย อาจเกิดความเสื่อมเสียสุขภาพไปได้ต่าง ๆ อันนี้ก็เป็นเรื่องของการใช้อินทรีย์ในทางที่ว่า จะรับเอาคุณหรือโทษเข้ามาจากสิ่งที่เราไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้งหมดนั้น

ที่ว่ามานี้เป็นเรื่องของการพัฒนาอินทรีย์ หรือการพัฒนาภายใน ส่วนที่เป็นสาระสำคัญ ซึ่งโดยสรุปก็คือ การที่เราพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรา หรืออินทรีย์ของเรากับวัตถุ สิ่งเสพสิ่งบริโภคต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ปัจจัย ๔ เป็นต้นไป ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาให้มีความสัมพันธ์อย่างถูกต้อง ถ้าสัมพันธ์อย่างถูกต้องก็เรียกว่าเป็นการพัฒนากาย แต่ถ้าสัมพันธ์ไม่ถูกต้อง รับสิ่งเหล่านี้เป็นโทษ เช่น กินอาหารก็ไม่ใช่ ดูโทรทัศน์ก็ไม่ใช่ ฟังวิทยุก็ไม่ใช่ แม้แต่ฟังเสียงคนพูดก็รับอารมณ์เข้ามาในแง่ที่ทำให้เกิดโทษ เกิดโทษะ ไม่รู้จักรับเข้ามาในทางที่จะทำให้เกิดปัญญา อย่างนี้เรียกว่าไม่ได้พัฒนากาย

ในทางพระพุทธศาสนาให้ความหมายของการพัฒนาภายในแง่ที่ว่ามานี้ คือ พัฒนาความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ให้เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์แก่ชีวิต โดยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับวัตถุ สิ่งแวดล้อม เริ่มตั้งแต่ปัจจัย ๔ จนถึงความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมโดยทั่วไป ธรรมชาติแวดล้อมโดยทั่วไป ก็เป็นสิ่งสำคัญเหมือนกัน เราจะสัมพันธ์อย่างไร จึงจะอยู่กับธรรมชาติด้วยดี ให้มีความเกื้อกูลกันระหว่างชีวิตของเรากับธรรมชาตินั้น ทำอย่างไรให้ชีวิตของเราได้รับความดีงาม ได้รับความมั่งคั่งงอกงามเข้ามาจากธรรมชาติแวดล้อม ถ้าเรารู้จักรับความงามของธรรมชาติ รู้จักรับความสดชื่นของธรรมชาติ เป็นสุขที่จะอยู่กับธรรมชาติ และในทางกลับกัน เราก็รักและรู้จักรักษาธรรมชาติไว้ ทำให้ธรรมชาติอยู่ในสภาพที่ดี มีความสวยงามสดชื่น มีความร่มรื่น เป็นต้น อย่างนี้ก็มีความสัมพันธ์ที่ดีกับธรรมชาติแวดล้อม

ท้ายที่สุดก็คือ สิ่งแวดล้อมที่เป็นตัวเด่นมากในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเรื่องทางด้านกายภาพ เป็นเรื่องของวัตถุ เช่นเดียวกันได้แก่ความสัมพันธ์กับเทคโนโลยี อันนี้เป็นเรื่องที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง ตอนนี้อยู่พูดไว้แต่เพียงหลักก่อน ถ้ามีเวลาจะพูดถึงความสัมพันธ์กับเทคโนโลยี ซึ่งเป็นเรื่องของการพัฒนาในด้านกายภาพอย่างหนึ่ง

กายวาจา จิตเชื่อมต่อการพัฒนา ทางสังคมกับทางจิตใจ

ข้อที่ ๒ ศิลปาวนา หรือการพัฒนาศิลปะ ศิลปะนั้นใกล้เคียงกับวินัย ศิลปต่างจากวินัยอย่างไร ในแง่หนึ่ง ศิลปเป็นสภาพหรือคุณสมบัติของตัวบุคคล วินัยเป็นกิจกรรมที่เป็นไปในสังคม ศิลปเป็นเรื่องของการที่บุคคลนั้นมีระเบียบในการดำเนินชีวิต และในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี ความมีระเบียบหรือประพฤติตนอยู่ในระเบียบอย่างนี้เรียกว่า ศิลป ส่วนวินัยนั้นเป็นการจัดระเบียบ ทั้งการจัดระเบียบชีวิตของตนและการจัดระเบียบในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ตลอดจนการจัดระบบสังคมทั้งหมด ศิลปกับวินัย จึงเป็นของคู่กัน คือ วินัยทำให้เกิดศิลป ถ้าเรารักษาวินัยเราก็เป็นผู้มีศิลป ทางพระตามปกติจะเรียกคนว่าเป็นผู้มีศิลป เราไม่ใช่คำว่ามีวินัย แต่ในภาษาไทยเรานิยมใช้คำว่า มีวินัย

ที่จริง สองคำนี้เป็นคู่กัน วินัยนั้นเนื่องอยู่กับสังคม โดยทั่วไป วินัยจะเป็นบัญญัติ คือ กำหนดวางขึ้นมาเพื่อเป็นแบบแผนสำหรับการประพฤติที่ดีงามของบุคคล และเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมซึ่งเป็นเรื่องสมมุติ เช่นการที่จะขังรถ ชิดซ้าย ชิดขวา เป็นต้น คือจัดอย่างไรก็ตามให้สังคมมีระเบียบได้ เราก็เรียกว่าเป็นวินัย ตกลงว่า วินัยนั้นเป็นการ

จัดสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมา ให้คนมีระเบียบในการดำเนินชีวิต และอยู่ร่วมกันให้ดี ศิลก็คือการที่คนนั้นเขามีระเบียบชีวิต อย่างนั้นหรือประพฤตินอยู่ในระเบียบอย่างนั้น ซึ่งเขาได้รักษาไว้อย่างดีแล้ว เราเรียกคนที่รักษาวินัยว่าเป็นคนมีศีล

เป็นอันว่า ในเรื่องศีลภาวนานี้ เราต้องการพัฒนาคนให้มีระเบียบในการดำเนินชีวิต และในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ที่นี้เรื่องของศีล ที่เป็นเรื่องของความมีระเบียบในการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในระบบสังคมนั้น ถ้าเราแยกคร่าว ๆ ก็จะได้เห็นได้หลายระดับเหมือนกัน

ระดับต้นที่เป็นพื้นฐาน ก็คือ ความมีระเบียบระบบในการเป็นอยู่ ในการดำเนินชีวิต โดยที่ไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน จะเห็นว่า หลักศีลขั้นแรกทีเดียวก็มุ่งที่การไม่เบียดเบียน ศีลที่เราเรียกกันง่าย ๆ คือศีล ๕ ซึ่งเป็นศีลพื้นฐาน จะเห็นว่า เป็นเรื่องของ การไม่เบียดเบียนกันทั้งนั้น กล่าวคือ ไม่เบียดเบียนต่อกันในทางชีวิตร่างกาย ในทางทรัพย์สิน ในทางคู่ครอง ในการใช้วาจา ตลอดจนไม่เบียดเบียนสติสัมปชัญญะของตนเอง เริ่มต้นศีลจึงเป็นเรื่องของการมีระเบียบในระดับของการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เมื่อไม่เบียดเบียนกันแล้ว ความหมายก็ขยายออกไปถึงความสุจริต

ต่อจากนั้นขึ้นไป เมื่อเราดำรงชีวิตอยู่ในสังคม อยู่ร่วม

กับคนอื่น โดยมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การประพฤตินั้น อย่างนั้นก็อยู่ในขั้นของศีลด้วย แต่เป็นศีลที่ขึ้นมาสู่ระดับที่เป็นบวก เลยจากขั้นเบียดเบียนไปแล้ว ต่อจากนั้นก็ยังมีอีก ระดับหนึ่ง คือ การฝึกฝนควบคุมตนในทางกายวาจา เพื่อเป็นพื้นฐานของการฝึกจิตใจ หรือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาจิตใจ จะเห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่าศีลบางอย่าง เช่น ศีลของพระ ศีลของอุบาสกที่ไม่รักษาศีลอุโบสถ เป็นศีลที่ต้องมีการฝึกกาย วาจา เพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาจิตใจ เช่น ต้องรู้จักควบคุมบังคับใจตัวเองให้ดีขึ้น การที่จะบังคับใจตัวเองได้ดีขึ้น ก็ฝึกด้วยการบังคับควบคุมตัวเองด้านร่างกายก่อน การที่จะควบคุมบังคับตัวเองในทางร่างกายได้นั้น ก็จะต้องทำการบังคับควบคุมจิตใจของตัวเองไปด้วยในตัว ศีลในขั้นนี้ จึงเป็นการประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ หรือข้อกำหนดที่บัญญัติขึ้นมา เพื่อจะฝึกฝนตนเองในการที่จะเจริญขึ้นในคุณธรรมต่าง ๆ ในทางจิตใจยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยสัมพันธ์กับการพัฒนาข้อต่อไปที่เรียกว่าเป็นการพัฒนาจิตใจ อันนี้เป็นหลักในข้อที่เรียกว่าการพัฒนาศีล

ข้อที่ ๓ จิตภาวนา หรือการพัฒนาจิตใจ การพัฒนาจิตใจนี้เป็นเรื่องที่กว้างขวางมาก เพื่อความสะดวกขอรวบรัดแบ่งเป็น ๓ ด้าน คือ

ด้านที่ ๑ การพัฒนาคุณภาพจิต จิตของเราเนี่ย ควรเป็นจิตใจที่มีคุณภาพ เริ่มแต่มีคุณธรรมต่าง ๆ ที่ทำให้จิตใจประณีตดีงาม เช่น มีเมตตากรุณา มีศรัทธา มีความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นต้น

ด้านที่ ๒ การพัฒนาสมรรถภาพจิตหรือสมรรถภาพของจิตใจ หมายถึงความสามารถของจิตใจ ซึ่งมีความเข้มแข็งที่จะเอาไปใช้งานได้ดี จิตของเราเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องนำไปใช้งาน เราจะทำงานได้เก่ง เราก็ต้องมีจิตที่มีสมรรถภาพเป็นพื้นฐานก่อน เราจะใช้ปัญญาคิดค้นอะไรต่าง ๆ ให้ได้ผลตลอดจนจะก้าวหน้าไปด้วยดีในการพัฒนาชีวิต จิตของเราก็ต้องมีสมรรถภาพเช่นเดียวกัน สมรรถภาพของจิตนี้เน้นที่ตัวสมาธิ คือจิตจะต้องมีสมาธิจึงจะทำงานได้ดี นอกเหนือจากสมาธิแล้ว จะต้องมีสติ จะต้องมีวิริยะ คือความเพียรพยายาม ความกล้าสู้ ความเอาใจใส่ รับผิดชอบ ความเข้มแข็งของจิตใจ ความอดทน เป็นต้น อันนี้เป็นเรื่องของสมรรถภาพจิต

ด้านที่ ๓ การพัฒนาสุขภาพจิต นอกจากมีคุณธรรม มีคุณภาพจิต และนอกจากมีสมรรถภาพจิตเข้มแข็งแล้ว ก็ต้องมีสุขภาพจิตด้วย คือ จิตใจนั้นมีความสุข เป็นจิตใจที่มีความเบิกบาน มีปีติ มีความอิมใจ มีปราโมทย์ มีความร่าเริงบันเทิง

ใจ เป็นต้น ลักษณะต่าง ๆ ของจิตใจที่มีความสุขนี้เป็นสิ่งสำคัญที่ย้ำมากในพระพุทธศาสนา เวลาพูดถึงการพัฒนาจิต เรามักจะนึกถึงแต่ในด้านสมรรถภาพจิต ดูเหมือนจะเน้นแต่นั้นมากหน่อย บางทีก็ขาดสุขภาพจิตไปเลย การขาดสุขภาพจิตเป็นปัญหาสำคัญของสังคมในยุคปัจจุบัน จึงจะต้องเน้นเรื่องสุขภาพจิตกันไว้ให้มากด้วย

นี่ก็เป็นกรกล่าวโดยย่อ ในเรื่องจิตภาวนา หรือการพัฒนาจิตใจ ไม่ว่าจะไปบำเพ็ญสมาธิ ไปทำกรรมฐานหรืออะไรต่าง ๆ ก็อยู่ในการพัฒนาจิตหรือจิตภาวนา ๓ ด้านเหล่านี้

อิสรภาพทางปัญญา และปัญญาที่นำสู่อิสรภาพ

ข้อที่ ๔ ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา การพัฒนาปัญญานี้มีหลายระดับ ถ้ามองง่าย ๆ ทั่วไปก็คงจะนึกถึงเรื่องของการเรียนรู้วิชาการต่าง ๆ ก่อน หรืออย่างน้อยก็นึกถึงการที่เราไปพบเห็นประสบสิ่งใดก็ตาม แล้วให้มีความเข้าใจในสิ่งนั้น ไม่ใช่รับรู้อย่างที่ว่าง ๆ เผลอ ๆ แต่รับรู้โดยมีความรู้ความเข้าใจ อย่างนี้ก็เรียกว่ามีปัญญา อะไรก็ตามที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง จะต้องจัด ต้องทำ ก็ต้องรู้ต้องเข้าใจในสิ่งนั้น ตลอดถึงการเรียนรู้อะไรต่าง ๆ ก็ต้องมีความรู้ความเข้าใจในวิชา

การเหล่านั้น รวมทั้งความรู้เหตุผลอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็น เรื่องของการพัฒนาปัญญา ในระดับหนึ่ง

การที่เราจะเกิดปัญญาในระดับต่าง ๆ ได้นั้น สิ่งที่เราจะ ต้องเกี่ยวข้องกับเบื้องต้นก็คือ ประสบการณ์ที่เข้ามา ไม่ว่าจะวิชา การต่าง ๆ หรืออะไรก็ตาม ก่อนที่จะเกิดเป็นปัญญาได้ เรา ต้องรับรู้เข้ามาเป็นประสบการณ์ แต่การรับรู้ประสบการณ์นี้ จะให้เกิดปัญญาที่แท้จริงได้ จะต้องมีการฝึก เราจะรับรู้ ประสบการณ์อย่างไร จึงจะเกิดปัญญา ท่านว่าจะต้องรับรู้ ประสบการณ์นั้นตรงตามสภาพของมัน การรับรู้ตรงตาม สภาพของมัน หรือทางพระเรียกว่า รับรู้ตามความเป็นจริงนี้ เป็นสิ่งสำคัญ ลักษณะที่ตรงข้ามกับการรับรู้ประสบการณ์ อย่างตรงตามสภาพ ก็คือ การรับรู้โดยประกอบด้วย ความ ชอบและชัง คือ คนเราพอเจอประสบการณ์ต่าง ๆ จะต้อง มี ปฏิกริยา ถ้าเป็นปุถุชนคือคนที่ยังไม่ได้เรียนรู้ ยังไม่มีการ ศึกษา พอรับรู้เข้ามา สิ่งใดถูกใจก็ชอบใจ สิ่งใดไม่ถูกใจก็ไม่ ชอบใจ เรียกว่าชอบกับชัง หรือยินดีกับยินร้าย พอยินดี ยินร้ายแล้วก็มองสิ่งเหล่านั้นบิดเบือนไป ถ้าสิ่งใดยินดีตัวเอง ชอบ ก็มองไปในทางที่ดี ให้สอดคล้องกับความชอบใจ ถ้า เป็นสิ่งที่ไม่ถูกใจ พอไม่ชอบใจแล้ว ก็มองไปอีกอย่างหนึ่ง ใน ทางที่สอดคล้องกับความไม่ชอบใจหรือความชังนั้น เรียกว่า

เกิดความยินดียินร้าย แล้วก็คิดปรุงแต่ง ต่อจากนั้นไปภาพ ของสิ่งนั้นก็คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เพราะฉะนั้น ใน ทางปฏิบัติสิ่งสำคัญในตอนแรก ก็คือ ทำอย่างไรจะให้มีการ รับรู้ที่ตรงตามสภาพที่มันเป็น โดยไม่เกิดการชอบชัง ยินดี ยินร้ายขึ้นมาบิดเบือนภาพของสิ่งที่ถูกรับรู้นั้น ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ในตอนนี้ก็จะได้ความรู้ที่ถูกต้อง จากฐานของข้อมูลที่ได้รับ เข้ามาอย่างถูกต้องนี้ การคิดการพิจารณาก็จะดำเนินไปอย่างถูก ต้องได้

ต่อจากขั้นที่รับรู้เข้ามาแล้ว ก็คือ ขั้นของการคิดการ วิวินิจฉัยหรือวางแผนต่าง ๆ ซึ่งก็จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องเช่น เดียวกัน เมื่อได้ข้อมูลที่รับเข้ามาตรงตามสภาพโดยบริสุทธิ์แล้ว ก็ต้องมีการใช้ปัญญาคิดพิจารณา วิวินิจฉัย การคิดพิจารณา วิวินิจฉัยของคนนั้น ถ้าไม่ได้ฝึกอบรมปัญญาไว้ ปัญญาจะไม่ เป็นอิสระ ปัญญาจะไม่บริสุทธิ์ ปัญญาที่ไม่เป็นอิสระ ไม่ บริสุทธิ์นั้นเป็นอย่างไร ก็คือจะเป็นปัญญาที่ตกอยู่ในอำนาจ ครอบงำของอคติ คือ มีฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบใจ โทสะ คติ ลำเอียงเพราะชัง เพราะไม่ชอบใจ โมหาคติ ลำเอียง เพราะหลง หรือภยากติ ลำเอียงเพราะกลัว หรือไม่อย่างนั้น ก็ถูกชักจูงด้วยโลภะ โทสะ โมหะ ถ้าตัวเองอยากได้ก็คิดวาง แผน คิดวินิจฉัย ตามความโลภความอยากได้ของตัวเอง หรือ

ตามความเห็นแก่ตัวคือจะให้ตัวได้ หรือจะเอาให้ได้ ถ้ามีโทษะ เกิดความไม่พอใจ มีความเกลียดชังคิดทำลาย ก็คิดวางแผน ไปอีกแบบหนึ่ง การคิดแบบนี้เรียกว่าเป็นปัญญาที่ไม่เป็น อิสระ เพราะตกอยู่ใต้อำนาจครอบงำและถูกชักจูงโดยโทษะ โทษะ โมหะ จึงต้องมีการฝึกฝนว่า ทำอย่างไรจะให้ความคิด การพิจารณาวิจิตรฉะยะสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนการวางแผนทุกอย่าง ดำเนินไปด้วยปัญญาที่เป็นอิสระ ท่านใช้คำว่าปัญญาเป็น อิสระ ปัญญาก็รู้จักเป็นอิสระเหมือนกัน เพราะว่าปัญญาที่ไม่ เป็นอิสระก็ถูกครอบงำโดยโทษะ โทษะ โมหะ หรืออคติ ต่าง ๆ อย่างที่กล่าวมา เป็นอันว่าจะต้องสามารถคิดวิจิตร ฉะยะ สิ่งต่าง ๆ และวางแผนการทั้งหลายด้วยปัญญาที่เป็นอิสระ ซึ่งเป็นปัญญาที่บริสุทธิ์

ปัญญาในขั้นต่อจากนั้น ก็คือ ความสามารถที่จะนำ ความรู้มาใช้จัดแจง จัดทำ ดำเนินการต่าง ๆ ให้สำเร็จผลตาม ที่ต้องการ อันนี้ก็เป็นปัญญาอีกเหมือนกัน ปัญญาในการที่ จะจัดทำดำเนินการให้สำเร็จผล โดยเฉพาะในการแก้ปัญหา ต่าง ๆ ให้สำเร็จนี้สำคัญมาก บางคนมีความรู้แล้ว มีข้อมูล ที่รับเข้ามาโดยถูกต้องแล้ว แต่ไม่มีความสามารถในการแก้ ปัญหา ไม่มีความสามารถในการใช้ ก็ไม่ได้ผลสำเร็จตามที่ ประสงค์ ฉะนั้น จะต้องมียุปัญญาในระดับของการเอามาใช้

คือ ใช้แก้ปัญหา ใช้จัดทำดำเนินการให้สำเร็จผลด้วย และยังมีปัญญาสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เชื่อมโยงในเรื่องนี้ คือ ความสามารถในการที่จะสืบค้นเหตุปัจจัย และแยกแยะ วิเคราะห์ สิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นตัวเอื้ออำนวยในการที่จะแก้ปัญหา และ ทำกิจการให้สำเร็จผลได้

ต่อจากนั้น ปัญญาในขั้นสุดท้ายก็คือความรู้เท่าทันโลก และชีวิตตามเป็นจริง ซึ่งจะส่งผลย้อนกลับมาช่วยจิตใจ ทำ ให้จิตใจเป็นอิสระ คนเรานี้เมื่อยังไม่มีปัญญา ไม่รู้จักโลกและ ชีวิตตามเป็นจริง ก็หลงวิ่งไปตามอำนาจชักจูงของสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏแก่ตนซึ่งเข้ามากระทบจากโลกภายนอก ด้วยความ ยินดียินร้ายต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ แล้วก็เกิดทุกข์กับปัญหา ต่าง ๆ มีความยึดติดในสิ่งต่าง ๆ อย่างน้อยก็คอยสร้างตัวตน ขึ้นมารับกระทบกระเทือนจากอารมณ์ และความคิดปรุงแต่ง ต่าง ๆ ก่อปัญหาแก่ตนเอง ไม่สามารถจัดการดำเนินการกับสิ่ง เหล่านั้นด้วยปัญญาที่แท้จริง เพราะจะเอาแต่ความปรารถนา ของตัวเองเป็นหลัก หรือเป็นตัวกำหนด คือจะให้สิ่งทั้งหลาย เป็นไปตามความอยาก ความปรารถนาของตน เอาความ อยากของตนเป็นตัวกำหนด ให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามความ ต้องการ แต่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่ได้ เป็นไปตามความอยากความปรารถนาของเรา เมื่อเราจะให้

มันเป็นไปทางหนึ่งตามความอยากของเรา แต่มันกลับเป็นไปเสียอีกทางหนึ่งตามเหตุปัจจัยของมันใจที่อยากของเราก็ถูกขัดถูกฝืน เกิดความขัดแย้ง ตัวเราก็เกิดความบีบคั้น เกิดปัญหาเป็นทุกข์ แต่พอมีปัญญา รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ก็จะไปถึงขั้นสุดท้าย คือ เป็นปัญญาที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระออกมาจากสิ่งต่าง ๆ ในภายนอกได้ คือไม่ยึดติดถือมั่นในโลก หมายความว่า สิ่งอะไรเข้ามา เราก็รับรู้ตามเป็นจริง ปฏิบัติต่อมันตามเหตุผล ด้วยความรู้เท่าทันต่อเหตุปัจจัย แต่ไม่มีความยึดติดถือมั่นที่จะมาบีบคั้นตัวเอง เรียกว่าไม่ทำให้เกิดความทุกข์ โยงมาแต่ขั้นต้นทีเดียว คือถ้าคนมีปัญญาถึงขั้นทำให้จิตใจเป็นอิสระ การรับรู้ต่าง ๆ ก็บริสุทธิ์ไปด้วย การรับรู้สิ่งที่เข้ามาก็จะตรงตามสภาพที่เป็นจริง

ทั้งหมดนี้เป็นปัญญาในระดับต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นว่า ในทางพระพุทธศาสนาต้องมีการพัฒนาปัญญานี้หลายชั้นหลายตอน จนกว่าจะบรรลุจุดหมายสุดท้ายคือมีปัญญาที่รู้เท่าทันโลกและชีวิต ซึ่งส่งผลให้จิตใจเป็นอิสระ จุดนี้ก็สำคัญเหมือนกัน คือ เราจะเห็นความเชื่อมโยงระหว่างหลักการพัฒนานี้ว่า เมื่อปัญญาเจริญอย่างถูกต้องก็จะส่งผลแก่จิตใจ ทำให้จิตใจดีงาม มีความสุข เป็นอิสระและเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิตด้วย รวมความว่า การพัฒนามีหลักใหญ่ ๔ ประการ คือ

๑. กายภาวนา พัฒนาทางกาย
๒. ศิลภาวนา พัฒนาทางศิลปะคือระเบียบชีวิต และการอยู่ร่วมในสังคม
๓. จิตภาวนา พัฒนาทางจิตใจ
๔. ปัญญาภาวนา พัฒนาทางปัญญา

เมื่อใดมีภาวนาครบ ๔ ประการนี้โดยสมบูรณ์ ท่านเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ คือบุคคลที่ได้พัฒนาสี่ด้านนี้ครบถ้วนบริบูรณ์ อันนี้เป็นคำจำกัดความอย่างหนึ่งของพระอรหันต์ คำว่า กายภาวนา ศิลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนานี้เป็นคำนาม เมื่อเปลี่ยนรูปเป็นคุณศัพท์จะเปลี่ยนเป็นคำแสดงคุณสมบัติของพระอรหันต์ กล่าวคือ

๑. ภาวิตกาย มีกายที่ภาวนา คือ พัฒนาแล้ว
๒. ภาวิตศิลป์ มีศิลปะที่พัฒนาแล้ว
๓. ภาวิตจิต มีจิตใจที่พัฒนาแล้ว
๔. ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว

เรียกว่า เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ซึ่งเข้าถึงจุดหมายของการพัฒนาชีวิตอย่างแท้จริง ตกลงว่าการพัฒนาชีวิตก็มาถึงจุดหมาย เท่ากับจบไปที่หนึ่ง

เทคโนโลยี เครื่องทดสอบการพัฒนาภายใน

ที่นี้ การที่จะพัฒนาชีวิตให้ได้ผลดี เราจะต้องนึกถึงสภาพที่เป็นจริงของชีวิตและสังคมในเวลานั้น เป็นธรรมดาว่า การจะทำอะไรให้ได้ผลดีก็ต้องคำนึงถึงสภาพที่เป็นจริงในขณะนั้น อาจจะมีข้อสงสัยอย่างหนึ่งว่า เราต้องพิจารณาการพัฒนาชีวิต ในบริบทแห่งชีวิตและสังคมที่เป็นจริงในกาลและเทศะนั้น คือต้องโยงหลักการพัฒนาชีวิตนี้มาใช้กับสภาพสังคมและการดำเนินชีวิตที่เป็นปัจจุบัน เพราะฉะนั้น ก็จึงต้องมามองดูหลักการพัฒนาทั้ง ๔ ด้านนี้ว่า ในแต่ละเรื่องนั้น มีข้อที่เราจะพิจารณาโดยสัมพันธ์กับสภาพชีวิตและสังคมปัจจุบันอย่างไร จะขอพูดตามลำดับที่ละเรื่อง ๆ พอเป็นตัวช่วยให้เห็นว่า เมื่อมีปัญหาอย่างนี้แล้ว มองในแง่ของหลักการภาวนาทั้งสี่นี้จะทำอย่างไร

๑. ภาวนาทางกาย พัฒนาทางกาย ได้กล่าวแล้วว่า การพัฒนาภายในเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ของตัวเอง หรือชีวิตของเราทางด้านกายภาพกับสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย สิ่งที่เราเข้าไปสัมพันธ์นั้นมีมากมาย แต่สิ่งหนึ่งซึ่งพูดไว้เมื่อที่สำคัญคือเทคโนโลยี ซึ่งในปัจจุบันนี้มีความหมายต่อชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอย่างมาก บางทีก็ถึงกับเรียกยุคสมัยปัจจุบันนี้ว่าเป็นยุคแห่งเทคโนโลยี จะถือเอาเทคโนโลยีนี้เป็นเครื่อง

หมายแห่งความเจริญของยุคสมัยก็ว่าได้ มนุษย์เราปัจจุบันนี้ที่พูดกันว่าโลกเจริญนั้น เจริญด้วยอะไร มองไปมองมาก็จะเห็นว่า เทคโนโลยีเป็นตัวแกนสำคัญที่ทำให้เกิดความเจริญเช่นนั้น แต่ว่ากันไปแล้ว เมื่อพิจารณาอีกแง่หนึ่ง การมองอย่างนี้เป็นการมองที่เน้นวัตถุ คือ เป็นการมองการพัฒนาหรือความเจริญเติบโตที่เน้นในด้านวัตถุอย่างเดียว เลยเอาเทคโนโลยีมาเป็นเครื่องหมายของการพัฒนา ถ้ามองอย่างนี้ก็จะขาดความสมบูรณ์ คือมองปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องไม่ทั่วถึง ไม่ครบถ้วนรอบด้าน

อย่างไรก็ตาม ในที่นี้เราจะพูดถึงเรื่องความเจริญหรือการพัฒนาที่สัมพันธ์กับเทคโนโลยี เทคโนโลยีนี้ ถ้าเรามองในแง่ของความเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญ เราก็บอกว่ามันนำมาซึ่งความเจริญแก่มนุษย์ แต่ถ้ามองให้ดีก็ต้องบอกว่าไม่แน่ บางทีเทคโนโลยีก็นำความเสื่อมมาให้มนุษย์ ปัจจุบันเริ่มมีคนคิดถึงปัญหานี้กันมากขึ้นว่า เทคโนโลยีนำความเสื่อมมาให้แก่มนุษย์ไม่น้อยกว่านำความเจริญมาให้ แต่ถ้าพูดกันอีกสำนวนหนึ่ง เราอาจจะไม่บอกว่าเทคโนโลยีนำมาซึ่งความเสื่อมแก่มนุษย์ แต่เป็นการที่มนุษย์ปฏิบัติต่อเทคโนโลยีอย่างไม่ถูกต้องเอง จึงทำให้มนุษย์เป็นผู้เสื่อม

มนุษย์ปฏิบัติต่อเทคโนโลยีไม่ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ไม่

ถูกต้องกับเทคโนโลยีอย่างไร อันนี้เป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณาหลายด้าน มนุษย์ต้องการได้รับประโยชน์จากเทคโนโลยีเพื่อทำให้ตนเจริญมากขึ้น แต่ในการกระทำตามความต้องการนั้น มนุษย์อาจจะทำความเสียหายให้กับตนเองก็ได้ ที่นี้สาระสำคัญของกายภาวนา คือการพัฒนาอินทรีย์ ถ้าหากว่ามนุษย์ไม่ลืมหลักการนี้ และยังพัฒนาอินทรีย์อยู่ตามหลักการและแนวทางที่ได้บรรยายมาแล้ว มนุษย์ก็จะมีสติปัญญาด้านกายอย่างถูกต้อง และก็จะช่วยเสริมให้การพัฒนาด้านอื่น ๆ ได้ผลดีตามไปด้วย แต่ปัญหาเกิดขึ้นว่า เมื่อเทคโนโลยีเกิดขึ้นและเจริญมากขึ้น มาช่วยสนองความต้องการของมนุษย์ ช่วยให้มนุษย์มีความพร้อมที่จะพัฒนาศักยภาพของตนได้สะดวกขึ้น แต่ปรากฏว่ามันกลับทำให้มนุษย์ไม่ฝึกฝนอินทรีย์ และกลายเป็นละเลยการฝึกฝนอินทรีย์ไปเสีย โทษจึงเกิดจากตัวมนุษย์เอง

ความจริงนั้น เทคโนโลยีเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ อินทรีย์ของมนุษย์นั้นมีวิสัยจำกัด เรามีตา แต่ตาของเราก็ดูอะไรได้จำกัด เห็นก็ไม่ไกล ดูสิ่งเล็กจืดก็ไม่ได้ ละเอียดนักก็ดูไม่เห็น แต่พอเรามีกล้องจุลทรรศน์ ก็สามารถเห็นได้แม้แต่จุลชีพ แม้แต่สิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ละเอียดอย่างยิ่ง เรามีกล้องส่องทางไกล มีกล้องโทรทรรศน์ (คำพูดนี้อาจจะทำ

ให้สับสน ตอนที่ทีวีเกิดขึ้นใหม่ จำได้ว่าให้เรียกว่าโทรภาพ แต่ต่อมา เมื่อมีการนำเอาคำว่า โทรทัศน์ มาใช้กับทีวีก็เลยชกสับสน) แต่ในที่นี้จะขอเรียกว่ากล้องโทรทรรศน์ก็แล้วกัน คือกล้องที่สามารถส่องเห็นดาวที่ไกล ๆ ซึ่งตาธรรมตามองไม่เห็นเลย เทคโนโลยีได้เข้ามาในฐานะเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ ทำให้มนุษย์สามารถใช้อินทรีย์อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ทำให้มนุษย์มีความสะดวกสบาย หรืออย่างเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต เป็นตัวแทนของมือ ก็ขยายวิสัยแห่งการทำงานของมือ แทนที่ว่ามือจะทำงานได้เท่านี้ พอมีเทคโนโลยีเข้ามา มือก็ทำงานได้มากขึ้นและรวดเร็วขึ้น ทำงานได้แม่นยำขึ้น ทำให้มนุษย์มีความสะดวกสบายด้วยประการต่าง ๆ

ที่นี้ มนุษย์นั้น เมื่อมีความสะดวกสบาย ก็มักจะจะมีปัญหาอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ซึ่งเป็นปัญหาทางจริยธรรม คือ พอมีความสะดวกสบายเราก็มักจะเพลิดเพลิน แล้วก็ปล่อยปละละเลยไม่ฝึกฝนอินทรีย์ของตัวเอง ก็เลยตกอยู่ในภาวะที่เรียกว่ามีความประมาท ความประมาทเกิดขึ้นก็ทำให้มนุษย์ไม่ฝึกฝนอินทรีย์ของตนเอง ละเลยทอดทิ้งการภาวนา เมื่ออินทรีย์ไม่ได้รับการพัฒนา มนุษย์ก็มีปัญหากับตนเอง ดังที่เราจะเห็นว่า

เริ่มแรก ถ้าเราปฏิบัติต่อเทคโนโลยีไม่ถูกต้อง มันก็จะ

ทำให้เกิดปัญหา คือ เมื่อมนุษย์ขาดการฝึกฝนอินทรีย์ เพราะ ละเลยด้วยความประมาทเห็นไปว่า ตนมีเทคโนโลยีมาทำงาน ให้แล้ว อินทรีย์ของมนุษย์นี้เมื่อไม่ได้รับการฝึกฝนพัฒนา ก็จะไม่ค่อยมีความไว ไม่ค่อยมีความเจ็บคม ไม่ค่อยมีความละเอียดลออ

แต่ก่อนนี้ เราจะทำอะไรก็ต้องใช้อินทรีย์ของเราเอง เมื่อ ใช้น้อยไม่ค่อยได้ผล ก็ต้องอดทนและพยายามใช้ให้ได้ผลมากที่สุด ทำให้เราต้องฝึกฝนอินทรีย์ของตนอยู่เสมอ อย่างแพทย์ตรวจคนไข้ หมั่นฝึกฝนพากเพียรใช้อินทรีย์จนแก่กล้าชำนาญ จนถึงขนาดที่ว่า บางท่านนั้น พอมีคนไข้เดินเข้ามา เห็นหน้าตาท่าทางก็แทบจะบอกได้ว่าเป็นโรคอะไร ช่างเครื่องยนต์ หรือวิศวกรบางท่านมีความชำนาญมากในการทำงานเกี่ยวกับ เครื่องยนต์ จนกระทั่งว่าแม้แต่ได้ยินเสียงนิดเดียวก็บอกได้ เลยว่าเครื่องเสียตรงไหน อะไรเสีย สัมผัสของคนเรานี้มีความละเอียดอ่อนมาก บางคนใช้สัมผัสนิดเดียวรู้อะไรต่ออะไรได้ มีความชำนาญมาก อินทรีย์ของมนุษย์นั้นมิวิสัยในการฝึก เป็นอย่างยิ่ง อันนี้ก็เป็นเรื่องที่เราคุ้นเคย

แต่เมื่อมีเทคโนโลยีมาช่วยทำงานให้แล้ว มนุษย์จะต้อง เข้มแข็ง ควบคุมใจตนเองได้ และไม่ประมาท เทคโนโลยีบางอย่างช่วยในการฝึกอินทรีย์ บางอย่างก็แล้วแต่จะใช้ คือถ้ารู้

จักใช้ก็ยิ่งช่วยในการฝึกอินทรีย์ให้ดียิ่งขึ้น แต่ถ้าไม่รู้จักใช้ก็ กลายเป็นปล่อยให้เทคโนโลยีทำงานแทนให้อย่างเดียว จึงจะ ต้องพยายามใช้เทคโนโลยี ในทางที่เอื้อต่อการฝึกอินทรีย์ของ ตน แต่ถ้าหลงเพลินประมาท ก็จะทำให้เกิดปัญหา มนุษย์เห็นว่าเรา มีเทคโนโลยีแล้ว มันทำงานให้เราแล้ว เราก็ไม่ต้องทำ เมื่อไม่ ต้องทำ มนุษย์ก็ไม่ได้ฝึกตนในการใช้อินทรีย์เหล่านั้น อินทรีย์ ของเขาก็สูญเสียด้านความเจ็บคม สูญเสียความไว สูญเสีย ความละเอียดอ่อน แล้วต่อไปจะเป็นโทษ กล่าวคือ มนุษย์จะ ไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองโดยไม่มีเทคโนโลยี ชีวิตจะขึ้นกับ เทคโนโลยีมากขึ้น เป็นทาสต่อเทคโนโลยีมากขึ้น ทำอะไรไม่ได้ถ้าไม่มีเทคโนโลยี

ว่ากันไป ในสมัยนี้ ก็ชักจะเริ่มเป็นปัญหาในวงการแพทย์ มีการบ่นกันแล้วว่า แพทย์สมัยปัจจุบันนี้อาศัยเทคโนโลยีมากขึ้น พึ่งพาเทคโนโลยีมากขึ้น และชักจะตรวจวินิจฉัยด้วยตนเองไม่ค่อยได้ กลายเป็นว่ามีอะไร ๆ ขึ้นมาก็ต้องเทคโนโลยี ในแง่หนึ่งจริงละ เทคโนโลยีให้คุณประโยชน์มาก มีความแม่นยำ เราสามารถใช้คอมพิวเตอร์เอกซเรย์สมองเพิ่มประสิทธิภาพมากมายในการตรวจรักษา ยิ่งปัจจุบันมี M.R.I. ตรวจด้วยคลื่นแม่เหล็ก ก็ยิ่งมีคุณภาพประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้นไปอีก แต่แล้ว มันก็ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่ว่า แพทย์พอมมีคนไข้เข้ามา ก็

เขียนใบสั่งส่งเข้าคอมพิวเตอร์ ส่งเข้า M.R.I. ส่งเข้าเครื่องตรวจไขมัน ส่งเข้าเครื่องตรวจนี้ ไป ๆ มา ๆ แพทย์สมัยใหม่ถ้าเผลาประมาณ ไม่สำรวจมรรวัง ไม่ตระหนักในปัญหานี้ ก็จะขาดการฝึกฝนอินทรีย์ แล้วจะตรวจอะไร จะวินิจฉัยอะไรอะไร ก็ทำไม่ค่อยได้ด้วยตนเอง ผู้แพทย์สมัยก่อนไม่ได้ นับว่าเป็นปัญหาอย่างหนึ่งที่สำคัญมากสำหรับยุคต่อไป

ยิ่งกว่านั้น ปัญหาไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเท่านั้น เมื่อมนุษย์ไม่สามารถทำอะไรได้ด้วยตนเอง ต้องคอยพึ่งเทคโนโลยี แต่เทคโนโลยีไม่ใช่สิ่งที่ได้มาเปล่า ๆ โดยเฉพาะประเทศที่ยังไม่พัฒนาหรือกำลังพัฒนานี้ จะยังมีปัญหามากกว่าประเทศพัฒนา แม้แต่ประเทศพัฒนาแล้วเองก็มีปัญหาการตรวจการรักษาจะมีราคาแพงยิ่งขึ้น เพราะต้องอาศัยเทคโนโลยี เรื่องนี้ก็เลยโยงไปหาปัญหาทางเศรษฐกิจ ในเมืองไทยคนทั่วไปก็ไม่ใช่ว่าร่ำรวย ททรัพย์สินก็ไม่ค่อยมี ชาวบ้านก็ไม่มีเงินไม่มีทองจับจ่ายมากนัก คนจนก็มาก พอคนใช้มาถึงหมด ๆ ก็ส่งเรือยส่งเข้าเครื่องไขมันเครื่องนี้ ล้วนแต่เป็นเงินทุกอย่าง ตกลงคนใช้เอาเงินที่ไหน ตัวไม่มีเงินจ่าย ฐานะก็ลำบาก แยกไปทุกที่ ที่หนักหน่อยก็เป็นหนี้เป็นสินไปกันใหญ่ นี่ก็เป็นเรื่องของการละเลยการฝึกฝนอินทรีย์

ที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องของความเฉียบไว และความละเอียด

อ่อนของอินทรีย์มนุษย์ ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนปฏิบัติ ซึ่งถ้าปล่อยให้ปลดละเลยมัวเพลินเสีย ก็จะไม่ได้อะไรที่มีประสิทธิภาพ แล้วก็จะต้องเป็นทาสขึ้นกับเทคโนโลยี และอาจมีผลเสียทางเศรษฐกิจตามมา โดยเฉพาะประเทศที่ด้อยพัฒนาจะเป็นปัญหาอย่างมาก ที่นี้ในระดับของประเทศทั้งหมด ถ้าประเทศนั้นไม่รู้จักผลิตเทคโนโลยีด้วยตนเอง ก็จะทำให้ประเทศทั้งประเทศกลายเป็นทาสของประเทศอื่น ที่เป็นผู้ผลิตเทคโนโลยีไปเสีย ทำอย่างไรเราจึงจะรู้ตัวตระหนักถึงปัญหานี้แล้วก็จะระวังไว้ คือ มีการพัฒนาทางกายในด้านความสัมพันธ์กับเทคโนโลยีให้ถูกต้อง ไม่ละเลยการฝึกฝนอินทรีย์ แล้วพยายามที่จะใช้อินทรีย์ของเราให้เป็นประโยชน์ ให้มีความเฉียบคมและคล่องไวอยู่เสมอ แม้เทคโนโลยีพัฒนาไปก็ยิ่งได้ผลดี มีเทคโนโลยีก็ยิ่งสะดวกสมบูรณ์ แต่ถึงมีเหตุให้เทคโนโลยีขาดหายก็ยังทำงานอยู่กันไปได้ดี เชื่อใหม่ว่า เทคโนโลยีหลายอย่างที่ทำกันขึ้นนี้ ยังสู้อินทรีย์ของมนุษย์ไม่ได้ก็มี แต่รวมความว่า ถ้าเราละเลยแล้ว จะเกิดผลเสียขึ้น ขอด่านไป

เทคโนโลยียิ่งก้าวหน้า ยิ่งต้องพัฒนาคน

นอกจากนั้น ปัญหาต่อไปก็คือความเพลิดเพลิด ความสะดวกสบาย ความหลงมัวเมาในความสุขจากเทคโนโลยี

มักจะทำให้ประมาทหลงลืมตน ความประมาทนำมาซึ่งความ
 มั่งง่าย ความขาดสติรอบคอบ คนในยุคเทคโนโลยีนี้ ถ้าไม่
 ระวังตัว ไม่มีการพัฒนาตนอยู่เสมอ ก็มีแนวโน้มที่จะเป็นคน
 มั่งง่ายได้มาก เพราะว่าจะอะไร ๆ ก็เทคโนโลยีทำให้หมด คน
 เรานั้นถ้าจะให้มั่งคั่งรอบคอบ มีความไม่ประมาท มีความ
 ละเลียดลออ ไม่มั่งง่าย ก็ต้องมีการฝึก การฝึกคนนั้น ต้องทำ
 กันอยู่เสมอ เช่น ฝึกคนในการทำงาน ฝึกคนในความเป็นอยู่
 ยิ่งการทำในสิ่งที่ทำได้ยาก ก็ยิ่งต้องมีการฝึกฝนให้มาก ต้อง
 ฝึกทำให้คนไม่มั่งง่าย ให้มีสติรอบคอบ ถ้าหากเทคโนโลยีมา
 ทำแทนคนได้หมด และถ้าคนเราไปฝากความหวังไว้กับ
 เทคโนโลยี คอยอาศัยเทคโนโลยี เราก็ไม่ได้ฝึกตนในเรื่องของ
 ความขยันอดทน ความมีสติรอบคอบอะไรเหล่านี้ และก็จะ
 เกิดปัญหาขึ้นมา แล้วปัญหานี้ก็จะย้อนกลับไปเป็นโทษในทาง
 เทคโนโลยีเอง คือ คนที่มีความมั่งง่าย ประมาท ไม่ละเลียด
 รอบคอบ เมื่อไปทำงานกับเทคโนโลยีก็ทำให้เกิดอุบัติเหตุทาง
 เทคโนโลยี

ปัจจุบันนี้ ในประเทศที่พัฒนาทางด้านเทคโนโลยีแล้ว
 อย่างสูง กำลังหวนกลับมาประสบปัญหานี้ คือการที่การ
 พัฒนาคมนกพร่องไป คนไม่ได้พัฒนาอินทรีย์ ไม่ได้ฝึกฝนใน
 คุณธรรม ก็เกิดเป็นปัญหาทางจริยธรรม คือการที่คนขาดสติ

รอบคอบ มีความประมาท มั่งง่าย เมื่อคนเหล่านี้ไปใช้เทคโนโลยีเกิดความปลอดภัยก็เป็นโทษขึ้นมา ปรากฏว่าอุบัติเหตุจากเทคโนโลยีสมัยปัจจุบันมีมากขึ้น ๆ และเมื่อเทคโนโลยีมีความละเอียดลออซับซ้อนยิ่งขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น อุบัติเหตุทางเทคโนโลยีก็ยิ่งรุนแรงมากขึ้นด้วยแล้ว ความมั่งง่ายนั้น ก็ทำให้เกิดโทษที่รุนแรงยิ่งขึ้นตามกัน เพราะฉะนั้น การพัฒนาคนจะทอดทิ้งไม่ได้ในยุคเทคโนโลยี กลายกลับเป็นตรงข้ามว่า ยิ่งเทคโนโลยีพัฒนาเจริญมากเท่าไร การพัฒนาคนก็ยิ่งมีความจำเป็นมากขึ้นเท่านั้น ขอย้ำอีกทีว่า ขณะนี้ประเทศที่พัฒนาแล้วกำลังประสบปัญหามากขึ้นจากอุบัติเหตุทางเทคโนโลยี แม้กระทั่งระบบการป้องกันภัยทางอากาศของอเมริกา ที่ใช้คอมพิวเตอร์ ก็เคยมีอุบัติเหตุที่ว่าเครื่องบอกผิด ทำให้คิดวาร์สเซียปล่อยจรวด ปล่อยซีปนาวุธมาแล้ว อเมริกาก็รีบเอาเครื่องบินขึ้นไป แต่เมื่อตรวจสอบเทคโนโลยี ปรากฏว่าเทคโนโลยีทำงานผิดพลาด สาเหตุก็อาจจะเกี่ยวโยงกับความผิดพลาดไม่ละเลียดรอบคอบของคนบ้าง แต่บางเรื่องนั้นเกิดจากสาเหตุนี้โดยตรง เช่น อุบัติเหตุที่เซอร์โนบิล อุบัติเหตุของโรงงานปฏิกรณ์นิวเคลียร์แม้แต่ที่เกาะทรีไมล์ของอเมริกาเอง ตลอดจนการระเบิดของกระสวยอวกาศ ที่เป็นข่าวใหญ่ไม่นานนี้ ก็เกิดจากความประมาทของมนุษย์

เพราะฉะนั้น อันนี้เป็นปัญหาหนึ่งที่จะเกิดขึ้น โดยเป็นความเลื่อมที่ เกิดจากมนุษย์ปฏิบัติตนไม่ถูกต้องต่อเทคโนโลยี

ต่อไป ในแง่ของความสุขความทุกข์ก็จะมีปัญหาเหมือนกัน เทคโนโลยีเหล่านี้ทำให้มนุษย์รู้สึกว่าได้มีความสุขมากขึ้น มีความสะดวกสบายมากขึ้น ทำอะไรได้อย่างใจมากขึ้น และนอกจากว่าปริมาณของความสุขดูเหมือนจะมากขึ้นแล้ว ชีตระดับของความสุขก็ดูเหมือนจะสูงขึ้นด้วย เรามีเทคโนโลยีที่ละเอียดอ่อนซับซ้อน มาปลูกเราประสาทสัมผัส ทำให้มีการสนองความต้องการของประสาทสัมผัสอย่างแรง ทำให้มีความตื่นเต้นอย่างถึงขนาด ซึ่งเราเรียกว่าเป็นความสุขมากขึ้น ระบบเสียงดนตรีที่ออกจากเครื่องเสียงต่าง ๆ ที่ซับซ้อน มีทั้งแบบปลูกเรา ทั้งแบบนุ่มนวลละเอียดละไม สมองความต้องการได้เต็มที่ถึงขีดสุด ทำให้คนรู้สึกว่ามีมีความสุขมาก อันนี้เป็นด้านที่เรามองในแง่ดี แต่ในเวลาเดียวกันถ้ามองกว้างออกไปให้เห็นสภาพความจริงตลอดสาย ก็พบว่าขณะนี้กำลังเกิดปัญหา คือ คนเรากำลังมีความสุขยากขึ้น เพราะเมื่อมีเทคโนโลยีสนองความต้องการมากขึ้น และอย่างรุนแรงมากขึ้น คนก็กลายเป็นเคยชินกับการปลูกเราและการสนองในปริมาณและชีตระดับนั้น ทำให้มีความต้องการในขั้นที่ว่า จะต้องได้อย่างนั้นและขนาดนั้นเท่านั้นจึงจะมีความสุข ถ้า

ไม่ได้ อย่างนั้นและขนาดนั้นแล้ว ก็ไม่อาจมีความสุขได้ และกลายเป็นมีความรู้สึกขาดแคลนบกพร่องเป็นทุกข์ แต่ก่อนเคยได้เท่านี้ก็สุข แต่เดี๋ยวนี้สุขไม่ได้กลายเป็นทุกข์ เหมือนกับการมีเครื่องเสียง แต่ก่อนนี้เรามีเครื่องเสียงระดับหนึ่ง เช่นวิทยุ เสียงก็ไม่ชัดเจนเท่าใด เรียกว่าชัดเจนพอสมควร เสียงดนตรีก็พอสมควรหรือพอฟังได้ พอเปิดฟังวิทยุ นั้น เราก็มีความสุข ต่อมาเรามีเครื่องเสียงที่ละเอียดละไมยิ่งขึ้นเข้ามา ทำให้คนรู้สึกว่ามีความสุขมากขึ้น แต่พอสมมุติว่าเขาไม่ได้เครื่องเสียงชนิดนั้น ระดับนั้น กลับมาฟังเครื่องเสียงธรรมดาที่เคยฟังแล้วมีความสุขสมัยก่อน คราวนี้กลับกลายเป็นรำคาญไม่มีความสุข กลายเป็นความทุกข์ ดิ้นรนกระวนกระวายอยู่ไม่ได้ ไม่สามารถมีความสุขด้วยเทคโนโลยีเก่าที่ระดับต่ำกว่า และด้วยสภาพชีวิตที่สามัญธรรมดาเขาก็มีความสุขไม่ได้

เพราะฉะนั้น คนในสังคมเทคโนโลยี ถ้าไม่ฝึกตัวเองไว้ให้ดี จะกลายเป็นคนที่มีมีความสุขได้ยาก และมีความสุขได้ง่ายด้วย เพราะเคยชินกับความสะดวกสบายและการสนองเราอย่างนั้นแล้ว พอขาดเทคโนโลยีอำนวยความสะดวกปั๊บ ก็กระวนกระวายเดือดร้อนไปหมด สมัยก่อนไม่มีเทคโนโลยีเหล่านี้ก็ไม่เห็นเป็นไร อยู่ได้ มีความสุข เดี่ยวนี้อยู่ไม่ได้ ไม่มีความสุขแล้ว เป็นอันว่า เทคโนโลยีได้เลื่อนชีตระดับของการ

ที่จะเป็นสุขให้สูงขึ้นไป บุคคลก็ต้องพยายามก้าวขึ้นไป หรือไขว่คว้าให้ถึงขีดระดับนั้นจึงจะมีความสุขได้ ถ้าไม่ถึงระดับนั้นก็ไม่มีความสุข ยิ่งกว่านั้น แม้แต่ขีดของความทุกข์ที่เลื่อนขึ้นไปแล้ว อยู่ไปก็ชินชา กลายเป็นว่าถึงขนาดนั้นก็ไม่ว่าพอที่จะให้มีความสุข ต้องเลื่อนขีดระดับของการที่จะเป็นสุขขึ้นไปอีกเรื่อย ๆ นี่คือปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่เกิดในสังคมเทคโนโลยี ซึ่งเราจะต้องแก้ด้วยการพัฒนาคนอยู่ตลอดเวลา ให้คนมีความสำนึกในความหมายที่แท้จริง และขอบเขตของเทคโนโลยี และใช้อย่างรู้เท่าทัน รู้จักประมาณ และรู้จักคุณและโทษของมัน แล้วฝึกตนอยู่เสมอ ซึ่งจะทำให้มีผลที่กลายเป็นว่า ถ้าเราฝึกตนแล้วในแง่ความสุข ถ้ามีเทคโนโลยีช่วย ก็ดีไป แต่ถึงจะไม่มีเทคโนโลยี ฉันก็มีความสุขได้ ฉันเคยมีความสุขอย่างไรฉันก็ยังมีมีความสุขได้อย่างนั้น ถ้ามีเทคโนโลยีฉันก็ยังมีความสุขมากขึ้น แต่เทคโนโลยีอันไหนถ้าเข้ามาแล้ว จะทำให้เกิดโทษเป็นทุกข์แก่สังคมแก่ชีวิตระยะยาว ฉันก็ไม่เอานะ ต้องมีหลักมีเหตุผลของตนเองแล้วสามารถปฏิเสธอย่างนี้ด้วย จึงจะเป็นการปฏิบัติต่อเทคโนโลยีอย่างถูกต้อง นี่เป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์กับเทคโนโลยี ซึ่งเป็นการพัฒนาทางด้านกาย

เป็นอันว่า ยิ่งเทคโนโลยีเจริญเราก็ต้องยิ่งระวัง เราจะยิ่ง

ต้องฝึกตน ฝึกอินทรีย์ของเราไว้ให้เต็มที่ ทั้งฝึกอินทรีย์ทางด้านการทำงาน และฝึกอินทรีย์ในด้านการรับสิ่งที่ดีงามเข้ามา ไม่รับสิ่งที่เป็นโทษเข้ามา หรือแม้รับรู้เข้ามาแล้ว ก็สามารถหันเหเบนกระแสความคิด ความรู้สึกไปในทางที่ดีงามเป็นคุณประโยชน์ไร้โทษ เท่ากับพูดว่า การพัฒนาคนนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ว่าจะละเว้นหรือหยุดยั้งได้ ในยุคไหนเรายังมีความเจริญขึ้นเท่าใด การพัฒนาคนก็จะยิ่งมีความจำเป็นและสำคัญมากขึ้นเท่านั้น ที่พูดมาเป็นเพียงตัวอย่าง

กีนพอดดี ไซ้พอดดี คือศีลแห่งยุคสมัย

๒. ศิลภาวนา การพัฒนาด้านศีล ด้านระเบียบชีวิต และระบบสังคม คือการดำเนินชีวิตของเราที่ไม่สัมพันธ์กับโลกหรือสังคม ในฐานะที่อยู่ท่ามกลางโลกหรือสังคมนั้น ปัจจุบันนี้โลกมาถึงยุคสมัยหนึ่งที่มีความโน้มเอียง ในลักษณะที่เป็นสุดโต่ง ดูเหมือนว่าจะเป็นลักษณะของชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปที่โน้มไปสู่ความสุดโต่ง สมัยหนึ่งสุดโต่งทางวัตถุ ต่อมาอีกสมัยหนึ่งก็จะสุดโต่งทางจิต แม้ในยุคเดียวกัน มนุษย์ก็มักมีลักษณะการดำรงชีวิตที่เป็นปฏิริยาต่อกันในทำนองนี้ คือจะมีมนุษย์พวกหนึ่งสุดโต่งทางวัตถุ และพร้อมกันนั้นก็จะมีมนุษย์อีกพวกหนึ่งซึ่งมีปฏิริยาไปสู่สุดโต่งทางจิต สภาพเช่นนี้เป็นเรื่องที่ต้องระวังเหมือนกัน ในพระพุทธศาสนาเรื่องนี้ก็

เป็นข้อที่เราควรจะต้องยกขึ้นมาคิดพิจารณาด้วย เพราะถ้าไม่พิจารณาและไม่ระวังให้ดีแล้ว เราอาจจะพาเอาพระพุทธศาสนาไปอยู่ในฝ่ายสุดโต่งเหล่านี้ด้วย

มนุษย์นั้นพวกหนึ่งสมัยหนึ่งก็ปล่อยตัวเต็มที่ อีกพวกหนึ่งสมัยหนึ่งก็เข้มงวดกับตัวเองสุดขีด หรือสมัยหนึ่งระเหิงหลงมัวเมาในสิ่งต่างๆ เต็มที่ อีกสมัยหนึ่งก็หันมาบีบคั้นตนเอง ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดในยุคพุทธกาล ดังที่พระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงปฏิบัติมาก่อนที่จะตรัสรู้ พระองค์ผ่านมาทั้งสองข้างหมดแล้ว ตอนแรกทรงอยู่ในสุดโต่งทางด้านความมัวเมาในวัตถุที่เรียกว่า *กามสุขัลลิกานุโยค* ต่อมาออกบวชและก็ได้ทำตามนิยมตามแบบของนักบวชสมัยนั้น กล่าวคือนักบวชสมัยนั้น มีความสุดโต่งในการบำเพ็ญตบะทรมานตนเองด้วยประการต่าง ๆ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงไปทดลองดูแล้ว ในที่สุดพระองค์ก็เห็นตระหนักรู้ว่าเป็นวิถีทางปฏิบัติต่อชีวิตที่ผิดพลาดแล้วจึงได้ทรงพิจารณาเลือกหาและดำเนินทางใหม่ คือทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งเป็นทางที่มีดุลยภาพ มีสมดุล ซึ่งได้ถือเป็นตัวกำหนดลักษณะสำคัญขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนาตลอดมา ดังนั้น การดำเนินชีวิตและการปฏิบัติต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะแห่งความพอดีอยู่เสมอ

ในพระพุทธศาสนามีคำศัพท์สำคัญหลายคำ ที่แสดงลักษณะของความพอดี *มัชฌิมา* ก็แปลว่าพอดี *สมตฺตา* ก็แปลว่าพอดี *มัตตัญญุตตา* ก็แปลว่ารู้จักพอดี ลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนาก็คือความพอดี ที่ว่าไม่สุดโต่ง การไม่สุดโต่งนั้นเป็นปฏิริยาที่ตรงข้ามกัน คือ ด้านหนึ่งก็พองตัวฟูโตโป่งออกไป เมื่อพองตัวเกินไปก็ระเบิด อีกด้านหนึ่งก็บีบกด อัดตัวแน่นเข้ามา เมื่อบีบกดเข้ามาถึงที่สุดก็จะเกิดปฏิริยาจนระเบิดเหมือนกัน หรือไม่เมื่อบีบกดมากด้านนี้ก็จะระเบิดออกไปด้านโน้น บีบกดด้านโน้นก็จะระเบิดออกมาด้านนี้ มันไม่พอดี ถ้าจะให้ได้ผลสมบูรณ์ก็ต้องมีความพอดี เพราะฉะนั้น หลักพระพุทธศาสนาจึงเป็นหลักของความพอดี ถึงกับมีภาษิตบทหนึ่งว่า *ความรู้จักพอดีให้ผลดีทุกเมื่อ* เขียนเป็นภาษาบาลีว่า *'มตฺตญฺญุตตา สทา สาธุ'* รู้จักพอดีแล้วให้ผลดีทุกเมื่อ

ความพอดีเป็นหลักการสำคัญ เช่นในการบริโภค พระพุทธศาสนาก็เน้นย้ำหลักการสำคัญว่าจะต้องบริโภคแต่พอดี จึงมีหลักธรรมสำคัญข้อหนึ่งเรียกว่า *'โภชนมัตตัญญุตตา'* แปลว่า *ความรู้จักประมาณในการบริโภค* คือ กินพอดี และ *'สมชีวิตา'* เป็นอยู่พอดี คือกินใช้พอดี ให้ผลดีแก่ชีวิต กินพอดี ให้พอดี เป็นหลักธรรมที่แสดงลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะกินพอดีนั้นเน้นบ่อยมาก จริงอยู่ ในบาง

แห่งก็มีการสอนในลักษณะที่ว่า ให้กินน้อยใช้น้อยบ้างเหมือนกัน แต่การกินน้อยใช้น้อยนั้นเป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง คือเป็นข้อปฏิบัติพิเศษ ไม่ใช่หลักกลางหรือหลักทั่วไป บางครั้งท่านยกย่องหรือยอมให้ในแง่ที่เป็นอุบายฝึกตน ท่านจึงเรียกว่าเป็นวัตรถึงตอนนี้จะต้องให้สังเกตความแตกต่างระหว่าง คีล กับ วัตร การกินพอดีใช้พอดี เป็นคีล การกินน้อยใช้น้อย เป็นวัตร เช่น โภชนะมัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณหรือรู้จักพอดีในการบริโภค เป็นปัจจัยสันนิสิตคีล เอกาสนิกังคะ การถือกินมือเดียว เป็นรุดงควัตร การกินน้อยโดยตรงได้แก่ อับปาหารตา ท่านยกย่องเหมือนกัน แต่ขยายความว่าหมายถึงไม่เห็นแก่ปากท้องหรือไม่เห็นแก่กิน มุ่งให้ภิกษุตัดกังวลในเรื่องอาหาร และให้เป็นผู้ที่ชาวบ้านเลี้ยงง่าย แต่ต้องไม่ผิดหลักความรู้จักพอดี คือถือในลักษณะที่สนับสนุน มัตตัญญูตา และไม่เป็นเกณฑ์ในการตัดสินคุณพิเศษ โดยเฉพาะสำหรับคฤหัสถ์ ไม่ปรากฏเลยว่าพระพุทธเจ้าสอน ให้ปฏิบัติหลักอับปาหารตาหรือกินน้อยนี้ ทรงสอนแต่สมชีวิตา คือการกินอยู่พอดี

วัตรคืออะไร? วัตร คือข้อปฏิบัติพิเศษ ที่ถือในกรณีพิเศษเป็นเฉพาะเรื่อง ๆ หรือสมัครใจถือเป็นพิเศษ เพื่อฝึกฝนขัดเกลาตนเองเป็นพิเศษ วัตรนี้ไม่ใช่สิ่งที่ทุกคนควรปฏิบัติ

เสมอกัน หรือว่าทุกที่ทุกเวลา เป็นข้อปฏิบัติที่เหมาะสมในบางโอกาสบางเวลาเพื่อประโยชน์เฉพาะอย่าง หรือเป็นข้อปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับบางคน เพื่อใช้ในการฝึกฝนขัดเกลาตัวเขาเอง ในสภาพชีวิตของเขาที่แตกต่างจากคนอื่น เช่น บางคนมีความมัวเมา มีความฟุ้งเฟ้อมามาก สำนึกได้ อยากจะฝึกตนให้มาก ก็อาจจะไปขอถือปฏิบัติสิ่งที่พระเรียกว่า รุดงค์ รุดงค์ คือข้อปฏิบัติในการขัดเกลาหรือชูดเกลา เช่นถืออยู่ป่า ใช้ผ้าที่เขาทิ้ง กินมือเดียว เป็นต้น การฝึกตนแบบนั้นมีหลักว่า ถ้าฝึกไปแล้วกุศลธรรมเพิ่มพูน ก็ควรถือ ถ้าฝึกไปแล้วอกุศลธรรมเพิ่มขึ้น ก็ไม่ควรถือ อันนี้เป็นหลักทั่วไป

สำหรับคนทั่วไป หลักที่จะช่วยได้ ซึ่งแปลเป็นภาษาง่าย ๆ ชัดเจนกว่านั้น ขอให้ดูจากตัวอย่าง เช่นว่า กินพอดีคือกินอย่างไร ใช้พอดีคือใช้อย่างไร จะเอากินพอดีเป็นตัวอย่างก่อน เมื่อก็บอกแล้วว่า เป็นการยากที่จะกำหนดว่าตรงไหนหรือแค่ไหนพอดี หลักในพระพุทธศาสนานั้นบอกไว้ชัดเจน การกินพอดี ก็คือจะต้องให้ได้คุณค่าที่แท้จริงของสิ่งนั้น โดยทำให้เกิดผลที่เรียกในภาษาปัจจุบันว่า เกิดคุณภาพชีวิต ในการกินอาหารนี้ กินแค่ไหนจึงจะทำให้เกิดคุณภาพชีวิตเท่าที่ชีวิตต้องการ เราก็เรียกว่าแค่นั้นพอดี การกินอย่างนี้ตรงกันข้ามกับกินอีกแบบหนึ่ง ที่เรียกว่ากินเพื่อเอร็ดอร่อย

การกินแบบเอร็ดอร่อยนี่ไม่มีจุดพอดี แล้วก็เกิดโทษแก่ชีวิต แต่ถ้ากินเพื่อคุณภาพชีวิตแล้วก็มีจุดพอดี การที่จะเกิดคุณภาพชีวิต ก็คือ การได้คุณค่าแท้ของสิ่งต่าง ๆ

พระพุทธศาสนาจึงสอนให้เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ โดยพิจารณาคุณค่าแท้ของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งจัดเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น ดังเช่นพระที่บวชเข้ามาใหม่ เบื้องแรกที่สุดก็จะได้รับการสั่งสอนแนะนำว่าเมื่อจะบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ให้พิจารณา *ปฏิสังขยา* (= ปฏิสงฺขา โยนิโส) คือพิจารณาโดยแยบคายว่าที่เรารับประทานอาหารนี้มีใช้เพื่อสนุกสนานมัวเมา เพื่ออวดโก้ แสดงฐานะ เป็นต้น แต่รับประทานเพื่อให้ร่างกายดำรงชีวิตอยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก อันนี้เรียกว่ากินโดยเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของมัน คือเข้าใจคุณค่าแท้แล้วทำให้เกิดคุณภาพชีวิต เพราะฉะนั้น ที่เรียกว่ากินพอดีก็คือพอดีที่จะทำให้เกิดคุณภาพชีวิต เรียกว่าเป็นการกินด้วยปัญญา คนที่จะรู้จักคุณภาพชีวิตต้องมีปัญญา จึงต้องฝึกกันขึ้นมา คือเป็นเรื่องที่ต้องให้การศึกษา ต้องพัฒนาทั้งนั้น พัฒนาการให้มีปัญญา ให้รู้จักพิจารณาว่าคุณค่าแท้ของสิ่งต่าง ๆ คืออะไร คุณภาพชีวิตของเราคืออะไร อะไรคือผลดีที่ชีวิตของเราต้องการ ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงความอยากของเราเท่านั้น แล้วกิน ใช้ บริโภค และปฏิบัติให้ได้คุณภาพชีวิตนั้น นี้

เรียกว่าเป็นการปฏิบัติที่พอดี ถูกต้อง เรียกได้ว่า กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ถ้ามีฉะนั้นแล้วก็จะเป็นการบริโภค เป็นการกินการใช้ของท่านเรียกว่า *สนองตัณหา* คือกิน ใช้เพียงเพื่อเอร็ดอร่อย สนุกสนาน มัวเมา โก้เก๋ อวดกัน เป็นต้น ถ้ากินด้วยความรู้เข้าใจเพื่อคุณค่าแท้ เพื่อคุณภาพชีวิต ท่านเรียกว่ากินด้วยปัญญา หรือ *สนองฉันทะ* แยกกันระหว่างตัณหากับฉันทะ

ในการศึกษาหรือฝึกฝนพัฒนาคนนั้น เราต้องการฝึกให้เขามีฉันทะเพิ่มขึ้น ให้รู้จักที่จะทำอะไร ๆ ได้ด้วยความรู้เข้าใจสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ โดยไม่ต้องปล่อยตัวไปตามตัณหา หรือว่าใช้ตัณหาให้เหนื่อยลง และใช้ฉันทะเพิ่มขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งมีปัญญาที่จะทำด้วยฉันทะและด้วยปัญญาแท้ ๆ โดยสมบูรณ์ นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของการฝึกฝนพัฒนาคนในระดับศีล เป็นตัวอย่างที่สัมพันธ์กับชีวิตในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเราควรจะทำให้ถูกต้อง

ปัญญายุคพัฒนา แก้ปัญหาจิตใจไม่ได้ ทำไมคนมีการศึกษา จึงหลงใหลมกมาย

๓. จิตภาวนา หรือการพัฒนาด้านจิตใจ ปัจจุบันนี้ ปัญหาที่เด่นของยุคสมัยก็คือ ในสังคมของมนุษย์เรามี

ปัญหาทางด้านจิตใจมาก ปรากฏว่าวัดอุยงเจริญมาก เทคโนโลยีเจริญมาก แต่คนกลับยังมีปัญหาจิตใจมาก ที่เราบอกว่าการพัฒนามีปัญหานั้น นอกจากปัญหาทางสังคม เช่น มีอาชญากรรมมาก มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนจากศีลธรรมในโลกในสังคมมากแล้ว ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งก็คือคนเรามีปัญหาทางจิตใจมาก มีความทุกข์มาก มีความเครียดมาก มีความกระวนกระวายมาก เป็นโรคประสงทมาก จนกระทั่งเป็นโรคจิตมาก ดังปรากฏว่า ในประเทศที่พัฒนาแล้วคนเป็นโรคจิตมากขึ้น ๆ มากกว่าคนในประเทศที่ด้อยพัฒนาแล้วยังส่งผลต่อขึ้นไปอีก ทำให้มีการฆ่าตัวตายมาก ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น อเมริกา ญี่ปุ่น ปรากฏว่าคนฆ่าตัวตายกันมากขึ้น และฆ่าตัวตายระบาดลงมาจนกระทั่งถึงเด็กวัยรุ่น ซึ่งไม่น่าจะฆ่าตัวตาย ในสังคมสมัยก่อนนี้เราไม่เคยเห็นว่าเด็กคิดฆ่าตัวตาย แต่สมัยนี้เด็กวัยรุ่นในประเทศที่เจริญก้าวหน้าคิดฆ่าตัวตายกันมากขึ้น เป็นปัญหาที่มากับความเจริญของสังคม

เป็นอันว่า ในสังคมที่พัฒนามากแล้วปรากฏว่า คนมีปัญหาทางจิตใจมากขึ้น และเมื่อเป็นอย่างนี้แล้วคนก็ไขว่คว้าหาทางออก ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่ามีความเชื่อในทางศาสนา หรือการแสวงหาคูณค่าทางจิตใจกันมากขึ้น

ลัทธิศาสนาต่าง ๆ กลับฟื้นตัวเฟื่องฟูขึ้นมาบ้าง เกิดขึ้นใหม่บ้าง จนกระทั่งกล่าวได้ว่า ในยุคที่เจริญด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี หรือในยุคอุตสาหกรรมช่วงปลายนี้ พร้อมกับความเจริญทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง ก็ปรากฏว่า ลัทธิศาสนาต่าง ๆ ก็เฟื่องฟูมากขึ้นด้วย มองดูในแง่หนึ่งคล้ายกับว่าของ ๒ สิ่งนี้ไม่น่าจะไปด้วยกันได้ วิทยาศาสตร์เป็นความเจริญทางด้านความรู้ความเข้าใจในเหตุผล และมนุษย์ก็ภูมิใจในตนเองว่าเป็นผู้เจริญด้วยวิทยาศาสตร์ แต่ในยุคเดียวกันนี้เอง โดยเฉพาะในปัจจุบันนี้เมื่อวิทยาศาสตร์เจริญมาก จนกระทั่งถึงขีดที่เรียกว่าเกือบสุดแล้ว ปรากฏว่าเกิดการหวนกลับมา มนุษย์หันไปหาคำตอบทางจิตใจ เกิดมีความเชื่อถือทางศาสนาแบบต่าง ๆ ผุดโผล่ขึ้นมาเยอะเหลือเกิน แม้แต่ความเชื่อในแบบที่ว่างมกายไร้สาระ จำพวกลัทธิไสยศาสตร์ก็กลับเฟื่องฟูมากในสมัยนี้ เรื่องนี้จะอธิบายอย่างไรก็เป็นข้อที่น่าพิจารณา

มนุษย์บอกว่าเรามีปัญญามากขึ้น เจริญมากขึ้น มีเหตุผลมากขึ้น แต่ทำไมลัทธิความเชื่อถือเหล่านี้มากขึ้น ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น อเมริกา ปรากฏว่าสภาพเช่นนี้ชัดเจนเหลือเกิน คนในอเมริกาปัจจุบันกำลังแสวงหาคำตอบหรือสิ่งสนองความต้องการทางด้านจิตใจ กำลังหันมาสนใจ

ลัทธิศาสนากันมาก ศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้นมาก โดยเฉพาะศาสนาจากตะวันออกเข้าไปมากมาย

ในเมืองฝรั่งเองก็ได้มีผู้ตั้งคำถามขึ้นมา ชื่อ นายแอลวิน ทอฟเฟลอร์ เขาสำรวจตรวจสอบตราสังคมของเขาแล้วก็ตั้งข้อสงสัยขึ้นมาว่า ในประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งเจริญอย่างสูงด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำไมคนฉลาด ๆ ที่มีสติปัญญา จึงปล่อยตัวไปหลงใหลในลัทธิศาสนาต่าง ๆ มากมาย ที่ผิดโง่งงขึ้นมาในยุคปัจจุบันนี้เป็นคำถามของเขา ทำไมไม่ใช่เฉพาะคนที่ไม่มีการศึกษาเท่านั้น ที่หลงใหลไปอย่างนั้น ถ้าเป็นคนที่ไม่มีการศึกษา ไม่มีปัญญาก็ไปอย่างนี้ คนที่เราเรียกว่ามีปัญญา มีการศึกษาดี ก็ปรากฏว่าไปเชื่อถือในสิ่งเหลวไหลกันมากในยุคปัจจุบัน เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เด่นในอเมริกาก่อน แล้วในปัจจุบันนี้ประเทศไทยก็มีสิ่งสื่อแสดงว่า จะกันไปในการทำงานเดียวกัน เพราะว่าเราพัฒนาตามเขา จึงทำท่าทำทางออกมาว่าเราก็มีความโน้มเอียงที่จะประสบปัญหาอย่างเดียวกับเขาไปด้วย เมื่อตั้งคำถามขึ้นมาแล้ว ก็ต้องพยายามตอบกันให้ได้

คำตอบที่ ๑ บอกว่า ปรากฏการณ์และปัญหาที่ว่ามานี้ เกิดจากภาวะแปลกแยกระหว่างจิตใจกับปัญญา ทำไมปัญญากับจิตใจจึงแปลกแยกกัน ปัจจุบันนี้เราให้ความหมาย

ของคนมีสติปัญญา หรือแม้แต่ปัญญาชน หรือคนมีการศึกษาอย่างไร ถ้าพิจารณาตรวจสอบดูจะเห็นว่า เรามองดูคนที่มีปัญญาหรือมีการศึกษา ในแง่ความหมายว่า เขาได้ศึกษาเล่าเรียน หรือฝึกฝนมาให้ความรู้เชี่ยวชาญในวิชาการบางอย่าง โดยบางทีก็เป็นเรื่องเฉพาะทิศเฉพาะทาง มีความชัดเจนเฉพาะเรื่องเฉพาะด้านสามารถกระทำการในเรื่องนั้น ๆ โดยที่ปัญญานั้นไม่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาวางจิตใจเลย เมื่อมีปัญหาทางจิตใจขึ้นมา ความรู้ความเฉลียวฉลาดในวิชาการต่าง ๆ เหล่านั้น ซึ่งเป็นเฉพาะด้าน สำหรับประกอบการหรือทำอาชีพเป็นต้น ก็ไม่สามารถนำมาใช้แก้ปัญหาวางจิตใจ ปัญญาก็กลายเป็นสิ่งหนึ่งที่โดดเดี่ยวไปจากจิตใจ ประจวบพอดีกับที่สังคมปัจจุบันนี้ ซึ่งมีความไม่พร้อมหรือไม่เติบโตทางจิตใจ และได้สะสมเหตุปัจจัยของปัญหาทางจิตใจมาเรื่อย ๆ จนถึงยุคนี้ เหตุปัจจัยเหล่านั้นก็ประทุขึ้นมาปรากฏเป็นผลคือภาวะที่มีปัญหาทางจิตใจมาก ลักษณะสำคัญของ การมีปัญหาทางจิตใจในยุคนี้ ก็คือ การมีความพร่องทางจิตใจ มีความต้องการทางจิตใจ มีความขาดแคลนทางจิตใจ ที่ปัญญาของเขาเองไม่สามารถตอบสนอง ซึ่งความรู้ทางวิชาการและความชัดเจนเฉพาะเรื่องเฉพาะด้านไม่สามารถจะแก้ไขเมื่อมีลัทธิหรือขบวนการอะไรขึ้นมา ซึ่งเสนอตัวที่จะสนอง

ความต้องการ ที่จะทำให้เกิดความรู้สึกว่า จะทำให้หมดความขาดแคลนทางจิตใจนั้นไป หรือมาขจัดความขาดแคลนทางจิตใจของเขาได้ เขาก็จะมีความรู้สึกพอใจ แล้วก็จะมีความยึดติดโดยง่าย และเพราะเหตุที่ว่าปัญญาของเขานั้น ไม่ใช่ปัญญาที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาชีวิตจิตใจได้ เขาก็เลยไม่สามารถที่จะพิจารณาอย่างถูกต้องต้องแก่ ต่อสิ่งที่รับเอามาสนองความต้องการทางจิตใจของตน คือ ในด้านปัญญาวิชาการที่เขาเล่าเรียนมา ก็ไม่สามารถใช้วิเคราะห์พิจารณาสิ่งเหล่านี้ได้ ในด้านจิตใจ เมื่อขาดแคลนอยู่แล้ว พอได้รับการสนองเข้าบ้าง ก็เข้าเกาะติดพึ่งพาจนถึงหลงไหลไปเลย เอาแค่ว่าช่วยเติมแก้ความพร่อง ความขาดแคลนทางจิตใจลงไปได้บ้างก็แล้วกัน ภาวะของคนที่เรียกว่ามีการศึกษาเหล่านี้ จึงไม่ค่อยต่างอะไรกับคนที่ไม่ค่อยมีการศึกษา ที่ไปมกมายกับลัทธิไสยศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งหมด นี่ก็เป็นคำตอบอันหนึ่ง เป็นอาการที่เกิดจากภาวะแปลกแยกทางด้านจิตใจกับปัญญา

ถ้าเป็นปัญญาในความหมายที่แท้ ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ปัญญากับจิตใจจะต้องเชื่อมโยงเชื่อมต่อกันตลอดเวลา เมื่อปัญญาเจริญขึ้น ก็คือการศึกษาจิตใจที่เป็นอิสระและมีความสุขได้มากขึ้น เมื่อจิตใจเจริญงอกงามขึ้น ก็คือ การที่คนมีปัญญามากขึ้น เข้าใจชีวิตมากขึ้น และ

จึงรู้จักที่จะปฏิบัติต่อชีวิตคือดำเนินชีวิตได้ถูกต้องยิ่งขึ้น พร้อมทั้งปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่แวดล้อมในโลกได้ถูกต้องยิ่งขึ้น เพราะว่าการมีจิตใจที่ดีงาม มีชีวิตที่ดีงาม ก็คือ การที่จะต้องมีความรู้ รู้จักว่าจะปฏิบัติต่อชีวิต และต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไรนั่นเอง เมื่อเรารู้จักปฏิบัติต่อชีวิตได้ถูกต้อง ชีวิตของเราจักที่จะมีความสุข ก็ไม่มีปัญหา ก็แก้ทุกข์ได้ แต่ปัญญาที่เราพูดถึงกันในปัจจุบันนี้ก็อย่างที่ว่ามาแล้ว คือเป็นเพียงความรู้ ความเชี่ยวชาญจัดเจนในวิชาการบางอย่าง มีทักษะในการทำอะไบบางอย่าง ซึ่งไม่ทำให้รู้จักว่าจะปฏิบัติต่อชีวิตของตนเองอย่างไร เราเคยสอนใหม่ว่าให้มีปัญญา คือ รู้จักปฏิบัติต่อชีวิตของตน เมื่อไม่รู้จักปฏิบัติต่อชีวิตจิตใจของตน ถึงจะเรียนมาเท่าไร ก็แก้ปัญหามาของจิตใจไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องไปไขว่คว้าและพึ่งพาสิ่งที่ให้ความหวัง ที่จะสนองความขาดแคลนทางจิตใจจากภายนอก อย่างที่กล่าวมาแล้ว โดยที่มีอะไรก็ตามซึ่งอาจจะมาในรูปของความตื่นเต้น มาในรูปของการสนองแก้ไขความว้าเหว ความอ้างว้างอะไรต่าง ๆ แม้แต่ชั่วคราว ก็ทำให้คนเหล่านี้เกาะติดได้ง่าย ความเชื่อถือและการปฏิบัติของเขา จึงมีลักษณะของการพึ่งพาหรือหลงไหลหรือถึงกับคลั่งไคล้ เป็นภาวะของการพึ่งตนเองไม่ได้ในทางจิตใจและในทางปัญญา นี่เป็นคำตอบที่หนึ่ง

เมื่อเสรีชนปรารถนาสยบยอม

สถานะเสรีภาพ - เลือกเอาความภักดี

ต่อจากคำตอบที่ ๑ ก็มีคำตอบที่ ๒ ขึ้นมาอีก กล่าวคือ มองไปอีกด้านหนึ่งจะเห็นว่า ปัญหาจิตใจอย่างนี้เกิดขึ้น เนื่องจากปัญหาทางสังคม เป็นเรื่องเกี่ยวพันเชื่อมโยงอยู่กับความเป็นไปหรือความเปลี่ยนแปลงของสังคม ที่เรียกกันในชื่อว่าเป็นความเจริญของสังคม ความเจริญทางสังคมนี้เป็นปัจจัยสำคัญ เราก็เลยต้องวิเคราะห์ปัญหาทางสังคม ที่มีความสัมพันธ์กับจิตใจด้วย จะเห็นว่า ในกรณีนี้ปัญหาจิตใจกับสังคมสัมพันธ์กันหลายด้าน เมื่อก็นี้ได้บอกว่า เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างปัญญากับจิตใจ แต่คราวนี้บอกว่า เป็นปัญหาระหว่างจิตใจกับสังคมด้วย เพราะว่าปัญหาทางสังคมก็ทำให้เกิดปัญหาทางจิตใจ ในแง่ของปัญหาจิตใจที่สัมพันธ์กับปัญหาทางสังคมนี้ ฝรั่งเศสที่เอ่ยชื่อมาแล้วข้างต้น ก็ได้วิเคราะห์ไว้ จึงขอนำมาเล่าให้ฟัง เผื่อว่าบางท่านยังไม่ได้ อ่านหนังสือเล่มนี้จะได้ลองพิจารณาดูว่า การวิเคราะห์แนวนี้ จะเข้ากับแบบที่ว่ามาแล้วไหม คือ เหตุปัจจัยในแง่ของความแปลกแยกระหว่างจิตใจกับปัญญา

แนวความคิดที่นายแอลวิน ทอฟเฟลอร์ได้วิเคราะห์ไว้ คือ เขาบอกว่า ในสังคมปัจจุบันนี้ ความเจริญได้เป็นไปใน

ลักษณะที่ทำให้คนไม่สามารถปรับตัวปรับใจได้ มีความสับสนวุ่นวายมาก แล้วก็ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกที่เป็นความต้องการ ๓ อย่างซึ่งเป็นปัญหาทางจิตใจ ความรู้สึกที่เป็นปัญหาทางจิตใจ ๓ อย่างนี้ เป็นสิ่งที่เด่น จนเป็นลักษณะสำคัญของชีวิตคนในสังคมปัจจุบัน กล่าวคือ

ประการที่ ๑ คือ ความว่าเหว่ หรือ โดดเดี่ยว ในสังคมปัจจุบันนี้ แม้ว่าจำนวนคนจะมากขึ้น แต่คนเหล่านั้นแต่ละคนโดดเดี่ยวมากขึ้น สมัยก่อนคนน้อย แต่คนไม่โดดเดี่ยว คนยังมีน้อย แต่รู้สึกว่าอบอุ่น มีความสัมพันธ์กันมาก แต่เดี๋ยวนี้คนมากกลับโดดเดี่ยวหนักขึ้น มันกลับกันชอบกล คนในสังคมที่มากขึ้น ๆ ประชากรมากขึ้น ผู้คนแต่ละคนมีความรู้สึกโดดเดี่ยวมากขึ้น ก็ทำให้เกิดความเหงาคความว่าเหว่ เป็นสภาพจิตใจที่เป็นปัญหาในทางสังคมประการที่หนึ่ง เมื่อมันมากขึ้น ๆ จนกลายเป็นบรรยากาศของสังคมปัจจุบันไปแล้ว คนก็จะพากันหาทางสนอง เขาจะสนองกันอย่างไรก็ดูกันไป

ประการที่ ๒ จากความว่าเหว่หรือความโดดเดี่ยว ก็มีความอ้างว้าง อ้างว้างนี้ไม่เหมือนกับว่าเหว่นะ ต่างกันนิดหนึ่ง อ้างว้างอย่างไร อ้างว้างเป็นอาการของความไม่มีหลักยึดเหนี่ยว โดดเดี่ยวนั้นเขาไม่มีเพื่อน ไม่มีความสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดความอบอุ่นในสังคม หรือในหมู่มนุษยด้วยกัน แต่ตอนนี้อ้างว้าง

เพราะไม่มีหลักยึดเหนี่ยว ไร้กฎ ไร้เกณฑ์ โดยเฉพาะในสังคมที่เรียกว่าสังคมเสรีอย่างอเมริกัน เขาฝึกกันมาสั่งสมอบรมกันมาให้มีเสรีภาพมาก แต่ความหมายของเสรีภาพนั้นไปเน้นทางสังคม ไม่เน้นเสรีภาพทางจิตใจด้วย ปรากฏว่า คนในสังคมที่นิยมความเป็นเสรีมากนั้น ไป ๆ มา ๆ เพลินกับเสรีภาพมากเข้า จนซักจะมีลักษณะที่กลายเป็นการทำอะไรได้ตามใจชอบ พอมาถึงตอนนี้ ก็กลับมีความรู้สึกที่เรียกว่าเกิดความอ้างว้างขึ้นมา มีความรู้สึกว่าพวกตนเป็นอยู่อย่างไรกฎ ไร้เกณฑ์ ไม่มีหลักยึดเหนี่ยว ไม่มีเครื่องควบคุม ปล่อยให้ทำอะไรได้ตามใจชอบใจ ไป ๆ มา ๆ ไม่รู้จะทำอะไรดี มันแว้งว้างไปหมด ไม่มีใครมาช่วยชี้นำหรือช่วยบอกว่าจะไปทิศไหนทางไหน จะทำอะไรอย่างไรดี ต้องคอยเลือกคอยคิดเองทุกอย่างไป ๆ มา ๆ ซักเมื่อยล้าซี้เกียจจะคิด ซักอยากให้มีคนมาช่วยคิดให้ หรือมีคำสั่งสำเร็จว่าจะต้องทำอะไร เลยซักอยากจะมีกฎมีเกณฑ์มีหลักมีกรอบ มีเครื่องควบคุมบังคับ มีคนมาบอกมาสั่ง มาชี้ให้ว่าจะให้ทำอะไร หรือไปทิศไหนทางไหน เป็นอันว่ามนุษย์นี้ชอบกล ดูคล้ายกับว่าพอสบายมากไปก็อยากจะทำทุกขบ้าง พอไม่มีกฎไม่มีเกณฑ์ทำอะไรสบายหนักเข้า ไม่รู้จะทำอะไร ก็อยากให้มีคนมาสั่ง มาบังคับ มาชี้ให้ทำโน่นทำนี่ อันนี้เป็นเรื่องทางจิตวิทยา เป็นความรู้สึกประการที่ ๒ คือ

ความอ้างว้าง ความรู้สึกไร้หลักยึดเหนี่ยว ไม่มีกฎมีเกณฑ์ขาดผู้ชี้นำ

ประการที่ ๓ เกิดความรู้สึกเลือนลอย คือ รู้สึกว่าชีวิตของเราไม่มีความหมาย ชีวิตไร้จุดหมาย อยู่ในสังคมนี้กว้างเหลือเกิน เจริญเหลือเกิน มองไม่ถูกว่าจะไร้อยู่ที่ไหนตำแหน่งไหน จนกระทั่งชีวิตของตัวเองก็หมดความหมายไปเลย ในสังคมที่เจริญแล้ว คนจะไปภูมิใจกับความเจริญที่ปรากฏอยู่รอบตัว แต่พอมองกลับหันเข้ามายังชีวิตของตนเอง ก็ปรากฏว่าชีวิตของตัวเองหมดความหมายไปเสียแล้วท่ามกลางความเจริญนั้น พอชีวิตหมดความหมาย ท่ามกลางความเจริญ ก็เป็นชีวิตที่เลือนลอย แล้วก็ไม่มีจุดหมายว่าจะไปทางไหน เป็นความรู้สึกที่เด่นอีกอย่างหนึ่งของจิตใจของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันนี้

คำว่า เลือนลอย มีความหมายตรงกับคำไทยในปัจจุบันคือคำว่า 'เซ็ง' หรือเปล่า อาจจะไม่ใกล้เคียงกัน จิตใจของคนปัจจุบันนี้มีลักษณะที่เซ็งบ่อย ๆ จนกระทั่งมีบางคนเข้ามาในมหาวิทยาลัยแล้ว ได้เขียนหนังสือบอกไว้ว่า 'ฉันมาหาความหมาย' อาจจะแสดงว่าแม้แต่ในมหาวิทยาลัยที่เป็นแหล่งการศึกษา ก็ไม่สามารถให้ความหมายแก่ชีวิตได้ ชีวิตนี้เลือนลอย แต่ละคนอยู่ไปอย่างปราศจากจุดหมายที่ชัดเจนในชีวิต มาเรียนแล้ว

ศึกษาแล้ว ก็ไม่พบแก่นสารชัดเจน มองไปข้างหน้าถ้าจบการศึกษาไป ก็ยังไม่เห็นว่าชีวิตมีจุดหมายอย่างไร จึงเป็นปัญหาน่าสงสัยว่าการศึกษาของเราอาจจะไม่ช่วยกระมัง ที่จะแก้ปัญหาคิดใจเหล่านี้ พอมีความรู้สึกอย่างนี้ขึ้นมา มันก็เกิดความต้องการ เรื่องจึงเกิดตามมาว่า

๑) เมื่อเกิดความรู้สึกว่าเหว่ โดดเดี่ยว ก็ต้องการการรวมกลุ่ม การมีหมู่ การที่จะได้มีสังกัด มีส่วนร่วม รวมกลุ่มกันเป็นหมู่เป็นคณะที่มีใจเดียวกันร่วมสุขร่วมทุกข์กันขึ้น เป็นเรื่องของ sense of belonging สมัยปัจจุบันมีความรู้สึกเกิดความต้องการอันนี้กันมาก เรียกว่า need for community คือความต้องการที่จะมีหมู่ มีคณะ มีชุมชน เป็นความต้องการที่สนองความรู้สึกข้อที่หนึ่ง คืออยากมีสถาบันมีกลุ่มมีหมู่ที่ตนเองจะเข้าสังกัด มีส่วนร่วม แล้วก็จงรักภักดี

๒) เมื่อเกิดความรู้สึกอ้างว้าง ไม่มีหลักยึดเหนี่ยว เขาก็ต้องการสิ่งที่เรียกว่าระเบียบและกฎเกณฑ์ ต้องการจะมีบทบาทที่ชัดเจนแน่นอน ต้องการเห็นสถานะของตนในสังคมที่ชัดเจนลงไป และต้องการจะเห็นว่าตัวเองจะต้องทำอะไร เพราะขณะนี้ไม่รู้จะทำอะไร มีทางเลือกเต็มไปหมด จะทำอะไรก็ได้ตามชอบใจหรือไม่ทำก็ได้ตามชอบใจ แต่ก็ไม่รู้จะทำอะไร อยากจะรู้ว่าตัวเองต้องทำอะไร เรียกว่า ง่าย ๆ คือ ต้อง

การมีระเบียบและกฎเกณฑ์

๓) เมื่อมีความรู้สึกเลือนลอย หรือความรู้สึกไม่มีความหมาย ไร้จุดหมาย ก็นำไปสู่ความต้องการสิ่งที่เรียกว่าความหมายหรือจุดหมายในชีวิต ข้อนี้มีคู่ตรงกันอยู่แล้ว คนจำนวนมากในสังคมขณะนั้นมองไปรอบตัวเห็นสังคมวุ่นวายมาก และบางที่ถึงกับมีความระส่ำระสาย มีความไม่ชัดเจนในเรื่องต่าง ๆ ก็ต้องการความชัดเจน คือ เขามองไปในสังคมที่เป็นอย่างนี้แล้ว รู้สึกเหมือนว่าตนเองเลือนลอยไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลังที่จะไปทำอะไรได้เลย เมื่อไม่มีกำลังไม่มีอำนาจที่จะทำอะไร ก็เลยขาดความหมายและไม่มีจุดหมาย ซึ่งจะต้องแก้ด้วยการสร้างสิ่งที่จะให้ความหมายขึ้นมา

ในท่ามกลางสังคมที่มีสภาพอย่างนี้ จึงได้มีลัทธิศาสนาต่าง ๆ เกิดขึ้น เพื่อสนองความต้องการเหล่านี้ เขาวิเคราะห์ว่า ถ้าลัทธิศาสนาหรือความเชื่อถือต่าง ๆ กลุ่มไหนพวกไหนมาสนองความต้องการ ๓ อย่างนี้ให้แล้ว คนในสังคมปัจจุบันนี้ส่วนหนึ่งก็จะไปเข้าร่วม โดยยอมอุทิศตน และมีความจงรักภักดี ยอมเชื่อ แม้กระทั่งว่ายอมมอบกายถวายตัวสยบยอม โดยไม่ต้องคิดพิจารณาเลย นี่เป็นเรื่องหนึ่งที่ขอตั้งเป็นข้อสังเกตเป็นสภาพที่ได้เกิดขึ้นแล้วในสังคมอเมริกัน เป็นอันว่า ลัทธิศาสนาที่จะไปได้ดีในสังคมยุคปัจจุบันนี้ จะต้องมาช่วยทำ

อะไร ๆ ที่เป็นการสนองความต้องการ ๓ อย่างของยุคสมัย คือ

๑. จะต้องสร้าง community ให้มีกลุ่ม มีหมู่ มีคณะ มีชุมชน ซึ่งเป็นที่ที่เขาจะไปรวมกลุ่มได้ ไปร่วมสังกัดให้รู้สึกว่ามีเพื่อน มีพวกและให้จิตใจที่กำลังต้องการพึ่งพาได้จงรักภักดี

๒. ให้ความรู้สึกมีหลัก มีกฎเกณฑ์ มีที่ยึดเหนี่ยว ให้รู้สึกชัดแก่ตนเองว่าจะต้องทำอะไร แม้แต่จะมีคนหรือมีคำสั่งที่มาบอกมาสั่งมาชี้ว่าต้องทำอะไร ก็พร้อมที่จะรับและสยบยอม จะได้สบายใจ จะได้มีทิศทางว่าวันหนึ่ง ๆ เราจะต้องทำอะไรบ้าง แม้จะเป็นกฎเกณฑ์ข้อบังคับ หรือระเบียบวินัยอย่างเข้มงวดก็เอา

๓. ในขณะที่คนมีความรู้สึกเลือนลอย ไม่ชัดเจน และกำลังมีความต้องการในความหมาย และจุดหมายกันอยู่นั้น สังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยข่าวสารข้อมูล ก็มีข่าวสารข้อมูลท่วมท้นมากมายจนกระทั่งคนรับไม่ไหวและเกิดความรู้สึกสับสนยิ่งขึ้น ทำให้เขาต้องการอะไรสักอย่างที่ชัดเจน ที่จะทำให้มองเห็นความหมาย ลัทธิศาสนาบางกลุ่ม ก็เข้ามาสนองความต้องการนั้น ด้วยการนำเอาคำสอนบางอย่างที่เป็นหลักตายตัวแบบเดียวอย่างเดียว มาคอยกรอกหูให้แก่สมาชิกของตนทุกวันทุกคืนตลอดเวลา ซึ่งปรากฏว่าได้ผลจนกระทั่งทำให้สมาชิกในหมู่นั้นคิดไปตามแบบนั้นทางเดียว

แม้แต่ถ้อยคำสำนวนก็พากันใช้ตามแบบนั้น กลายเป็นแบบเดียวอย่างเดียวกันไปหมด

อันนี้เป็นคำอธิบายของนายแอลวิน ทอฟเฟิลอร์ ที่ได้วิเคราะห์สังคมซึ่งพัฒนาแล้วอย่างสูง คือสังคมอเมริกันของเขาเอง ถ้าใครต้องการจะอ่านรายละเอียดให้ไปชานในหนังสือ The Third Wave คดีในลูกที่ ๓

เป็นอันว่า คนในสภาพปัจจุบันนี้ มีปัญหาในด้านจิตใจ ดังที่กล่าวมา และมีความต้องการเกิดขึ้นที่จะต้องสนอง ถ้าหากว่าลัทธิความเชื่ออะไรมาสนองความต้องการอย่างนี้ได้ ก็จะดำเนินงานได้ผลมาก จนกระทั่งว่าสาวกจะยอมอุทิศตัวยอมอุทิศทรัพย์สิน อุทิศอะไร ๆ ทุกอย่างให้ จนถึงขั้นที่ว่ามอบกายถวายชีวิตกันทีเดียว ดังเช่นในกรณีของนายจิมโจนส์ ซึ่งสามารถพาคนมีสติปัญญาจำนวน ๙๐๐ กว่าคน ไปชุมนุมกันที่เกาะแห่งหนึ่งแล้วก็สั่งให้กินยาพิษตายไปเกือบ ๑๐๐๐ คน นับว่าเป็นปรากฏการณ์อัศจรรย์ในสังคมที่พัฒนาแล้ว ซึ่งยังไม่มีในสังคมที่ด้อยพัฒนา เป็นเรื่องที่แปลกมากกว่าคนเป็นอะไรไป นี่แหละคือสภาพจิตใจที่แปลกแยกจากปัญญาไปแล้ว แต่ฝรั่งอธิบายในแง่สังคมอย่างที่ว่ามานี้ อาตมภาพเห็นว่าคำอธิบายของฝรั่งนี้เข้าที่ น่าจะโยงเข้ามาประกอบกักับคำอธิบายแบบที่หนึ่ง ซึ่งก็สำคัญเหมือนกัน คือ ความแปลก

แยกระหว่างปัญญากับจิตใจ ถ้าพูดรวบรัดอีกอย่างหนึ่งก็ต้องว่า สาเหตุเกิดจากการที่คนเรา **ได้แต่พัฒนา ไม่ได้ภาวนา** หมายความว่า พัฒนาแต่ด้านวัตถุ และเรื่องอื่น ๆ นอกตัว ไม่ได้พัฒนาชีวิตของตนเอง

คุณแอลวิน ทอฟเฟลอร์ สรุปไว้ตอนหนึ่งว่า ในสังคมของเขาคือสังคมอเมริกันนั้น คนมีทางเลือกมากมายที่จะคิด จะพูดจะทำอะไรอย่างไรมาก็ได้ เพราะเป็นสังคมที่เสรี แต่ทางเลือกนั้นมีมากมายเสียจนคนไม่สามารถตัดสินใจด้วยตนเองอย่างได้ผล จึงต้องการให้คนอื่นมาช่วยตัดสินใจให้ โดยเขาพร้อมที่จะปฏิบัติตาม นี่คือคำสรุปในแง่ของความต้องการที่จะมีหลักยึดเหนี่ยว ต้องการความมีกฎมีเกณฑ์ เพราะเสรีเสียจนไม่รู้ว่าจะทำอะไร เลยต้องการให้มีคนมาบอกว่าจะต้องทำอันนี้ แล้วก็พร้อมที่จะทำตาม นี่เป็นสภาพอย่างหนึ่งซึ่งสังคมของเราก็กำลังพัฒนาไปในแบบเดียวกันนี้ เราได้เตรียมรับสถานการณ์นี้กันบ้างหรือเปล่า นี่เป็นตัวอย่างในด้านการพัฒนาจิตใจ ขอจบเท่านี้และผ่านไปก่อน

ปัญญาที่ต้องการ ในยุคข่าวสารข้อมูล

๔. ปัญญาภาวนา หรือการพัฒนาปัญญา การพัฒนาปัญญานี้ปัจจุบันกำลังสำคัญยิ่งขึ้น เพราะเรากำลังเข้าสู่ยุค

ข่าวสารข้อมูลซึ่งพรังพร้อมไปด้วยสิ่งที่จะสร้างเสริมสติปัญญาหรือเอื้อต่อการพัฒนาปัญญา แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องมีการปฏิบัติที่ถูกต้อง ถ้าคนปฏิบัติไม่ถูกต้องต่อข่าวสารข้อมูล คนก็ไม่ได้ปัญญาเหมือนกัน อย่าได้ประมาทว่ามีข่าวสารข้อมูลมากแล้วคนจะมีปัญญา เพราะความจริงปรากฏว่า คนในยุคข่าวสารข้อมูลนี้ต้องพบกับปัญหาที่ว่า จะรับความรู้ และเชื่อมโยงอย่างไรให้ข่าวสารข้อมูลนำไปสู่การเกิดขึ้นแห่งปัญญา อันนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก และเรากำลังมีปัญหากันในยุคปัจจุบัน เพราะคนเราไม่พัฒนาความสัมพันธ์กับข่าวสารข้อมูลหรือไม่ได้พัฒนาการปฏิบัติตนต่อข่าวสารข้อมูลอย่างถูกต้อง ถึงแม้จะมีข่าวสารมากมายก็ไม่ได้ผล ไม่ได้ปัญญา

ในทางพระพุทธศาสนา ท่านเรียกข่าวสารข้อมูลว่า **สุตะ** **สุตะ** แปลว่า **สิ่งที่ได้ยินได้ฟัง** ในสมัยก่อนยังไม่มีเครื่องอุปกรณ์มาก เราก็ได้ข่าวสารข้อมูลจากการได้ยินได้ฟัง เพราะฉะนั้น ศัพท์ที่ใช้สำหรับข่าวสารข้อมูลจึงได้แก่ **สุตะ** จนกระทั่งเมื่อมนุษย์เจริญขึ้น และได้พัฒนาแหล่งและรูปแบบของข่าวสารข้อมูลออกไปต่าง ๆ ความหมายของสุตะ ก็ขยายออกไป **ความรู้ที่ได้เล่าเรียน ได้อ่าน ได้ดู** ก็เป็นสุตะไปหมด **พูดสั้น ๆ สุตะก็คือข่าวสารข้อมูลนั่นเอง**

ข่าวสารข้อมูลเหล่านี้ในยุคปัจจุบัน กำลังเคลื่อนไหว

อย่างรวดเร็ว และมีปริมาณมาก จึงทำให้เกิดปัญหาว่าคนที่พัฒนาปัญญาไม่ทันจะยิ่งมีความสับสนมากขึ้น และไม่สามารปฏิบัติต่อข่าวสารข้อมูลเหล่านี้โดยถูกต้อง คือ สุตระมาก แต่ไม่มีความชัดเจนในสุตระเหล่านั้น และไม่สามารถถือเอาประโยชน์จากสุตระเหล่านั้นได้ สุตระที่เข้ามากลายเป็นสิ่งที่เลือนลอยพว่ไปหมด ในการปฏิบัติที่ถูกต้องที่จะเป็นการพัฒนาปัญญานั้น เริ่มแรกเราจะต้องให้คนมีความชัดเจน เมื่อรับสุตระอะไรมาก็ต้องชัดเจนในสุตระนั้น ต้องจัดแยกได้เป็นเรื่อง ๆ คนยุคปัจจุบันมีสุตระผ่านเข้ามามากมายนับไม่ทัน ก็เลยพว่ไปหมด เมื่อพว่ไปหมดแล้วความคิดก็ไม่ชัดเจน เมื่อคิดไม่ชัดเจนก็ไม่สามารถตัดสินใจได้ดี จะวินิจฉัยก็ผิดพลาด เพราะฉะนั้นจึงเป็นปัญหามาก นอกจากนั้น คนที่มีสุตระไม่ชัดเจนนี้จะถูกหลอกได้ง่าย ใครมาหลอกโดยปลุกเร้าทางอารมณ์ก็ดี หรือมาสนองความต้องการด้านอื่นบางอย่าง หรือใช้ถ้อยคำพลิกแพลงหน่อย คนที่มีสุตระมาก แต่ไม่ชัดเจน และพว่สับสนเหล่านี้ จะถูกหลอกให้หลงไปเลย กลายเป็นคล้อยตามเขาไป ไม่เห็นจริงในเรื่องนั้น ๆ สภาพอย่างนี้ก็คือการที่ปัญญาไม่เกิดขึ้น โยงไปถึงการมองไม่เป็น คิดไม่เป็น ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงข้อต่อไป นี่เป็นการพูดกว้าง ๆ เป็นอันว่า เมื่อไม่รู้จักปฏิบัติต่อข้อมูลให้ถูกต้อง พอข้อมูลเข้ามามาก็พว่ ไม่ชัดเจน ไม่

เกิดปัญญา แต่กลายเป็นเกิดความผิดพลาด ถูกหลอกหลงหลงผิดไป

ประการที่สอง ได้บอกเมื่อกี้ว่า ในการปฏิบัติต่อสุตระนี้ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทางปัญญา จะต้องมีแยกเป็นเรื่อง ๆ ให้ชัดเจน การฝึกฝนพัฒนาปัญญาในกรณีนี้ก็คือ การทำให้คนเกิดความชัดเจนในแต่ละเรื่องนั้น แล้วรู้จักแยกเอาขยะของข้อมูลออกไปทิ้ง กล่าวคือข้อมูลที่เข้ามามาก ๆ นี้ มันมีทั้งส่วนที่เป็นข้อมูลแท้ ทั้งข้อมูลเท็จ ทั้งขยะข้อมูล ถ้าเราไม่รู้จักแยก ไม่รู้จักเลือก เราอาจจะเก็บเอาขยะเข้ามาเต็มหมด เมื่อเอาขยะข้อมูลมาก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร ปัญญาก็ไม่เกิดและไม่พัฒนา เพราะฉะนั้นจะต้องละวาง เริ่มแต่การพัฒนาปัญญาในขั้นต้น ๆ คือการสอนให้รู้จักเลือกคัดสุตระ รู้จักเลือกคัดข้อมูล แล้วมุ่งไปในการทำสุตระนั้นให้ชัดเจนเป็นเรื่อง ๆ แต่ละเรื่องที่เขาเข้ามาต้องทำให้ชัดเจนก่อน พอแต่ละเรื่องชัดเจนแล้ว ต่อจากนั้นก็โยง ซึ่งหมายถึงว่าปัญญาจะต้องพัฒนาขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือนอกจากชัดในแต่ละเรื่องแล้วก็ต้องโยงเข้าหากันได้ พอจับโยงความสัมพันธ์แล้วก็จะได้ภาพรวมที่ชัดเจน การมองก็ชัดเจน แล้วต่อจากนั้นการคิดก็จะชัดเจนด้วย คิดชัดเจนอย่างไร คือ คิดแล้วเกิดปัญญาสามารถนำเอาความรู้ข่าวสารข้อมูลหรือสุตระนั้นไปใช้ให้เกิดผลสำเร็จ

ประโยชน์ได้ ถ้าเรามองเห็นเรื่องราวชัดเจนแล้ว เวลาโยงก็จะมีความชัดเจนในการคิดวิธีการด้วย จึงสามารถใช้ข้อมูลความรู้นั้นให้เกิดผลสำเร็จตามต้องการได้ ดังนั้นจึงต้องมีความชัดเจนในสุดแต่ละเรื่อง แล้วก็โยงเรื่องเหล่านั้น เข้ามาสัมพันธ์กัน แล้วก็คิดจัดการเพื่อจัดทำกับเรื่องเหล่านั้น ก็ชัดเจนตลอดสาย แต่ถ้ามองในแต่ละเรื่องไม่ชัดเจน แต่ละเรื่องพัวอยู่แล้ว พอจับโยง ก็โยงไม่ได้ ก็เสียหมดเลย นี่ก็เป็นเรื่องของการพัฒนาปัญญาอีกด้านหนึ่งที่สำคัญสำหรับสมัยปัจจุบัน ซึ่งจะต้องมีความเท่าทัน ชัดเจน สามารถทั้งในเชิงวิเคราะห์ และสังเคราะห์

อีกด้านหนึ่ง ปัญหาที่เกิดจากความร่ำรวยของข้อมูลและความไหลผ่านไปอย่างรวดเร็ว ก็คือสภาพล้า จะเรียกว่าจิตใจล้าหรือสมองล้าก็แล้วแต่ หมายความว่า เมื่อข่าวสารข้อมูลผ่านเข้ามามากมายท่วมทับ คนก็จะมีความรู้ล้า ล้าแล้วก็ไม่อยากคิด ในยุคปัจจุบัน คนตกอยู่ในสภาพนี้มากขึ้น คือความล้าและความอ่อนแรงทางปัญญาที่ไม่ปรารถนาจะคิด จะพิจารณาสิ่งต่างๆ ในยุคที่ข้อมูลและข่าวสารผ่านเข้ามาอย่างท่วมทับนี้ เมื่อไม่สามารถคิดเองอย่างชัดเจน และไม่ปรารถนาจะคิด ก็ขอให้คนอื่นช่วยคิดให้ เลยกลายเป็นปัญหาซ้อนขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง คือไม่รู้จักคิดเองเป็น ทำให้เกิดปัญหาซึ่งขัดกับ

หลักพระศาสนา เพราะคนที่ขอให้คนอื่นคิดและตัดสินใจให้ นั้น ก็จะไม่พัฒนาปัญญาของตนและพึ่งตนเองไม่ได้

ตามหลักพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมหมวดหนึ่งที่ควรนำมาพูดกัน เน้นกันให้มากในยุคข่าวสารข้อมูล คือ หลักปัญญาแตกฉาน ๔ ประการ

ข้อที่ ๑. เมื่ออ่าน ฟัง ได้ยินอะไร ก็เข้าใจความหมายของสิ่งที่เขาพูด และเข้าใจความมุ่งหมาย พร้อมทั้งจะขยายความออกไปจากสิ่งนั้น หมายความว่า เมื่อมีคนพูดถึงหลักการอะไรสักอย่าง หรือพูดอะไรขึ้นมาสั้น ๆ ก็สามารถเข้าใจความหมายและสามารถคิดขยายความออกไปได้อย่างถูกต้อง

ข้อที่ ๒. เมื่อรับฟังข่าวสารข้อมูล หรือแม้แต่คำพูดของคนอื่นแล้ว เช่น ฟังปาฐกถานี้แล้ว จับประเด็นได้ถูกต้อง จับสาระได้ รู้ชัดว่าตัวเรื่องอยู่ตรงไหน เป็นปัญหาที่จุดไหนในแง่ใด ประเด็นคืออะไร

ข้อที่หนึ่ง กับข้อที่สองนี้กลับกัน คือข้อที่สอง คนพูดอะไรมาเยอะเยอะ เราอ่านเราฟังแล้วจับประเด็นได้ แต่ข้อที่หนึ่ง เขาพูดมาสั้น ๆ เป็นหลักเป็นใจความ เราก็สามารถเข้าใจความหมาย และสามารถคิดขยายความออกไปได้ ข้อที่ ๓. ต่อจากความสามารถขยายความ คือ ขยายความในใจของตัวเองได้แล้วก็ยังไม่พอ ต้องสามารถถ่ายทอดความรู้

ความเข้าใจ หรือสิ่งที่ตนมุ่งหมายออกไปให้ผู้อื่นเข้าใจได้ตรงกับที่ตนเองต้องการด้วย ข้อนี้เป็นความสามารถในเชิงภาษา คือสามารถใช้ถ้อยคำสื่อสารความคิดความเข้าใจความต้องการของตนให้คนอื่นเข้าใจได้อย่างชัดเจน

ข้อที่ ๔. สามารถเชื่อมโยงความรู้เก่าที่มีอยู่แล้ว เอามาสังเคราะห์ขึ้นเป็นความรู้ใหม่ ที่ใช้แก้ปัญหาหรือทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์นั้น ๆ ตามธรรมดานั้น คนเราทุกคนก็มีความรู้กันอยู่แล้วไม่มากก็น้อยมีมากบ้างน้อยบ้าง แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า จะสามารถเชื่อมโยงความรู้นั้นมาสร้างเป็นความรู้ใหม่ ที่จะใช้ประโยชน์ ใช้แก้ปัญหาเป็นต้นได้หรือไม่ และถูกต้องเหมาะสมกับเหตุการณ์สถานการณ์หรือไม่ การที่สามารถเชื่อมโยงความรู้ที่มีอยู่ เอามาปรุงเป็นความรู้ใหม่ เพื่อใช้การหรือแก้ปัญหาได้ทันการเหมาะสมกับเหตุการณ์สถานการณ์นี้ เป็นปัญญาในข้อที่ ๔

หลักการชุดนี้ให้แนววิธีปฏิบัติที่สำคัญมาก ในการสัมพันธ์กับข่าวสารข้อมูล โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ จึงน่าจะมีการเน้นกันให้มาก หมวดยุทธวิธีที่ฉันเรียกว่า ปฏิสัมพันธ์ ๔

๑. **อรรถปฏิสัมพันธ์** ปัญญาแตกฉานในอรรถ ในความหมาย ในความมุ่งหมาย เขาพูดอะไรมาแม้แต่สั้น ๆ ก็เข้าใจ และพร้อมที่จะขยายความได้ (*รู้ความหมาย*)

๒. **อัมมปฏิสัมพันธ์** ปัญญาแตกฉานหรือแจ่มเจนในตัวธรรมหรือตัวหลัก คือประเด็นหรือสภาวะ เขาพูดมายืดยาว ก็จับสาระจับประเด็นได้ โยงเข้าหาหลักได้ (*จับประเด็นได้*)

๓. **นิรุตติปฏิสัมพันธ์** ปัญญาแตกฉานในภาษาและถ้อยคำ ใช้ถ้อยคำเป็น พูดเป็น พูดให้คนอื่นเข้าใจได้ สื่อสารถ่ายทอดความรู้ความต้องการได้ชัดเจนและได้ผล (*สื่อสารถ่ายทอดเป็น*)

๔. **ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์** ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ สามารถเชื่อมโยงความรู้ที่มีอยู่เอามาสังเคราะห์เป็นความรู้ใหม่ ใช้แก้ปัญหาหรือตอบสนองสถานการณ์ได้สืบเหมาะสมทันการ (*ใช้ความรู้ได้ถูกเรื่องทันการ*)

ทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นปัญญาที่ต้องการมากในยุคปัจจุบัน สำหรับพัฒนาคนให้ทันกับยุคข่าวสารข้อมูล ที่เรากำลังจะเข้าถึง โดยเฉพาะสังคมไทยนี้มีความสับสนมากอยู่ ในแง่ที่ว่าสังคมรับเอาความเจริญของตะวันตกเข้ามา ทั้ง ๆ ที่ว่าความเจริญหลายอย่างนั้นตนเองยังไม่สามารถสร้างขึ้น แต่สามารถใช้ได้ จากการที่สามารถใช้โดยไม่ต้องสร้าง หรือโดยที่ยังสร้างไม่ได้ ก็ก่อให้เกิดปัญหาอื่นตามมาอีกหลายอย่างหลายประการ เช่นทำให้กลายเป็นนักบริโภคนิยม ไม่เป็นนักผลิต แล้วเกิดปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาสังคมอะไรต่าง ๆ ตามมาอีก

มากมาย เราจึงจะต้องพัฒนาคนในแง่ที่จะให้มาเป็นผู้สร้าง พร้อมกับเป็นผู้ใช้ ทั้งสร้างสำหรับใช้เองและสร้างให้คนอื่นใช้ได้

ที่ว่าเป็นผู้สร้างได้ นี่ก็คือถอยกลับไปเป็นลักษณะเด่นของยุคอุตสาหกรรม ยุคอุตสาหกรรมนั้นเป็นยุคที่ตะวันตกกำลังผ่านไปแล้ว แต่เรายังไม่เข้าถึง เพราะโดยสภาพที่เป็นจริงของประชาชนส่วนใหญ่ สังคมของเรายังอยู่ในยุคเกษตรกรรม เรายังไม่สามารถเข้าถึงยุคอุตสาหกรรมได้จริง ในระยะที่ผ่านมาเราก็เลยไม่เป็นผู้สร้างหรือผู้ผลิต แต่เป็นผู้ใช้หรือผู้บริโภค ปัจจุบันนี้ยุคข่าวสารข้อมูลก็เข้ามาถึงอีก เราจึงต้องเตรียมพร้อมที่จะพัฒนาคนของเราให้รับมือกับยุคทั้งสามได้พร้อมกัน คือคนไทยจะต้องมีการศึกษาชนิดที่พร้อมจะอยู่ได้อย่างดีในสังคมเกษตรกรรม ในสังคมอุตสาหกรรม และในสังคมข่าวสารข้อมูล หรือในยุคเกษตรกรรม ในยุคอุตสาหกรรม และในยุคข่าวสารข้อมูลพร้อมกันทั้งหมด

นี่เป็นตัวอย่างในแง่มุมต่าง ๆ ที่ยกขึ้นมาพูดเพื่อให้เห็นว่าเราจะใช้หลักการพัฒนา ๔ ประการนั้น ในสภาพชีวิตสังคมที่เป็นอยู่จริงนี้อย่างไร โดยยกเอาบริบทของสภาพชีวิตและสังคมในกาลเทศะปัจจุบันนี้เป็นหลักพิจารณา ก็ขอผ่านไป

พัฒนาสู่อิสรภาพ คือทำให้พึ่งตนได้

ที่นี่ ขอบพูดถึงลักษณะทั่วไปของการพัฒนาชีวิตที่ถูกต้อง เมื่อเราพัฒนาไปพัฒนาไป เราก็บอกว่าพัฒนาตามหลักทั้ง ๔ ประการนี้แหละ คือ พัฒนาทางด้านกาย พัฒนาทางด้านศีล พัฒนาทางด้านจิต และพัฒนาทางด้านปัญญา แต่ในระหว่างนี้จะมีหลักมีเกณฑ์อะไรใหม่ ที่จะตรวจสอบว่าเป็นการพัฒนาที่ถูกต้อง ถูกทางหรือไม่ ลักษณะของการพัฒนาชีวิตที่ถูกต้องก็มีอยู่ จะขอยกตัวอย่างมาให้ดู

ลักษณะที่ ๑ คือ การพัฒนาชีวิตนั้นเป็นไปในแนวทางที่จะทำให้พึ่งตนเองได้ มีตัวอย่างปรากฏให้เห็นอยู่เหมือนกันว่า ในหลายกรณีคนเราสร้างความสำเร็จไป ๆ แต่กลายเป็นการทำตนเองให้ขึ้นต่อสิ่งอื่นมากขึ้น เป็นทาสมากขึ้น อยู่ด้วยตนเองไม่ได้มากขึ้น อาจจะมีเทคโนโลยี พึ่งคนอื่น พึ่งสังคม หรือพึ่งอะไรก็ตาม จนกระทั่งสูญเสียอิสรภาพ การพัฒนาที่แท้จริง ก็ดังที่ได้บอกแล้วแต่ต้นว่า ในทางธรรมหมายถึงการพัฒนาให้มีอิสรภาพ ความมีอิสรภาพคือการบรรลุมรรคอะไร ปัญหา ไร้ทุกข์ ลักษณะหนึ่งของความเป็นอิสระก็คือ ไร้ คำว่าอิสระนี้ คือ ไร้ หมายถึงไร้สิ่งที่ไม่ดี ไร้ปัญหา ไร้ทุกข์ ซึ่งทำให้มีความเต็มอยู่ในตัว ดังนั้น เมื่อเราพัฒนาคนไปแล้ว คนนั้นจึงจะต้องมีอิสรภาพมากขึ้น ทั้งทางกาย ทางศีล ทางจิต และ

ทางปัญญา ความมีอิสรภาพก็วัดได้ ๔ ด้านนั่นแหละ คือ ทางกายมีอิสรภาพมากขึ้น ทางศีลมีอิสรภาพมากขึ้น ทางจิตมีอิสรภาพมากขึ้น และทางปัญญาก็มีอิสรภาพมากขึ้น หลักอิสรภาพนี้จะเป็นเครื่องวัดว่าการพัฒนาถูกทางไหม ถ้าเรามีอิสรภาพก็หมายความว่าเราพึ่งตนเองได้ คนที่พึ่งตนเองไม่ได้ก็คือคนที่ไม่มียุติธรรม ฉะนั้น การพัฒนาที่เดินไปสู่ความมีอิสรภาพ จะมีลักษณะอย่างหนึ่งคือพึ่งตนเองได้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้แต่การมีอิสรภาพในทางปัญญานี้ก็เป็นคำที่มีปัญหาอย่างหนึ่ง คนจำนวนมากในยุคปัจจุบันมักมองอิสรภาพทางปัญญาในแง่ของสังคม คือมองในแง่ของการที่สามารถแสดงความคิดเห็นอะไรต่าง ๆ อย่างอิสระเสรี แต่มองให้ลึกลงไปถึงอิสรภาพทางปัญญาที่แท้จริง ก็คือ ในชีวิตจิตใจของตนเองมีอิสรภาพทางปัญญาหรือเปล่า คือมีปัญหาที่เป็นอิสระจากความครอบงำของอคติ จากการครอบงำชักจูงของโลกะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ตลอดจนการที่ต้องคอยอาศัยปัญญาของผู้อื่นช่วยคิดวินิจฉัย คอยรอให้เขาตัดสินใจให้ คิดเองไม่เป็น อันนี้เรียกว่าไม่มีอิสรภาพทางปัญญา

รวมความว่า การพึ่งตนเองได้ เป็นลักษณะของการพัฒนาชีวิตที่ถูกต้อง ข้อที่หนึ่ง

ความหลากหลายภายในระบบชีวิตของการพัฒนา

ลักษณะที่ ๒ คือ การพัฒนาชีวิตในทางธรรม หรือในความเป็นจริง ย่อมมีลักษณะแห่งความหลากหลายของชีวิตที่ดำรง ความหลากหลายนี้เป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่เป็นไปตามธรรมดา แต่ต้องเป็นความหลากหลายที่อยู่ในเอกภาพ คือความหลากหลายในความเป็นหนึ่ง หมายความว่า มีจุดมุ่งหมายและแนวทางอันเดียวกัน คือเดินไปสู่อิสรภาพ และจึงมีหลักการพัฒนาอย่างเดียวกันคือภาวนา ๔ ประการนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกาะกุมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ในระหว่างการพัฒนา นั้น คนจะมีความหลากหลายได้มาก ถ้าเรายอมรับความจริง เราจะต้องยอมรับสภาพหลากหลายนี้

ในทางพุทธศาสนานี้เรายอมรับคนได้มาก คือเมื่อใดเขาเริ่มต้นพัฒนาชีวิต เมื่อใดเขาเริ่มต้นพัฒนาตนเองแล้ว เมื่อนั้นพระพุทธศาสนาต้อนรับเข้าหมด ตามหลักนี้จึงถือว่าการเข้าสู่ชุมชนพุทธ คือนับตั้งแต่การที่บุคคลเริ่มพัฒนาตนเอง ฉะนั้นเราจึงไม่จำกัดแค่ว่าจะต้องมีชีวิตอย่างเดียว แบบเดียว หรือทำอะไรอย่างเดียวกันหมด หรือว่าต้องอย่างนี้เท่านั้นจึงจะเป็นพุทธ พุทธศาสนามีเพียงเกณฑ์อย่างต่ำ หมายความว่า ถ้าต่ำกว่านี้แล้วไม่ไหว คือถ้านิ่งเฉย ไม่ยอมพัฒนาตัวเองเลย ก็ยอมรับไม่ได้ แต่ถ้าเริ่มพัฒนาขึ้นมา มีภาวนาขึ้นบ้างแล้ว

ต่อแต่นั้นไปก็นับเข้าในชุมชนพุทธ คืออยู่ในวิถีแห่งการพัฒนา เดินหน้าเข้าสู่มรรคแล้วก็เดินไปในมรรค เกณฑ์ตัดสินสำคัญก็คือ ขอให้ท่านพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา คือต้องมีภาวนา ฉะนั้นจึงเป็นธรรมดาที่จะต้องมีความหลากหลายในระดับของการพัฒนา เพราะคนเราเริ่มต้นพัฒนาไม่พร้อมกัน และพัฒนาไปได้ไม่เท่ากัน เมื่อเรามองภาพชีวิตในสังคมขณะหนึ่ง ขณะใดก็ตาม ในขณะนั้นคนย่อมอยู่ในระดับของการพัฒนาที่ต่างกัน อันนี้เป็นเรื่องธรรมดา เราจึงจะไปหวังให้ทุกคนอยู่ในระดับเดียวกัน และเป็นอย่างเดียวกันไม่ได้ เราต้องยอมรับสภาพนี้ เพียงแต่ว่าข้อสำคัญ คืออย่าลืมนะ อย่าหลง อย่าประมาท อย่าปล่อยปละละเลย จะต้องมีการพัฒนาตนเอง มีการก้าวหน้าไปไม่หยุดอยู่กับที่ ตกกลางว่า นี่เป็นแง่ที่หนึ่ง คือมีความหลากหลายในระดับของการพัฒนา จนกระทั่งจบการภาวนาทั้งสี่ ก็เป็นพระอรหันต์

แง่ที่สองคือมีความหลากหลายในด้านความถนัด คนเรานั้นแม้จะพัฒนาอยู่ในระดับเดียวกัน แต่ก็มีมีความถนัดมีความโน้มเอียงต่างกันได้ แม้แต่พระอรหันต์ทั้งหลายซึ่งมีระดับของการพัฒนาระดับเดียวกัน คือทุกท่านพัฒนาตนเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้วด้วยกัน ก็มีความหลากหลายในการดำเนินชีวิต พระมหาภิณษิตอยู่ป่าตลอดชีวิต พระสารีบุตรอยู่เมืองตลอด

ชีวิต ทำงานคนละแบบ แต่ว่าเสริมกัน ไม่ได้เสียหาย มีขอบเขตที่เป็นเกณฑ์อย่างต่ำในทางพระพุทธศาสนาว่า ทุกคนจะแยกตัวโดดเดี่ยวอยู่ในป่าไม่เกี่ยวข้องกับใครโดยสิ้นเชิงไม่ได้ แต่จะคลุกคลีกับสังคมเกินจุดอันหนึ่งก็ไม่ควร แต่ในระหว่างจุดเขตแดนสองด้านนั้นเลือกเอาได้ เช่น จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมพอประมาณ ตามความถนัด อธิษฐานอย่างนี้เป็นต้น

เนื่องจากการพัฒนาชีวิต โดยเนื้อแท้ของมัน เป็นงานที่ทุกชีวิตหรือทุกคนต้องทำให้แก่ตนเอง และการที่แต่ละคนจะทำได้แค่ไหนเพียงไร ก็ต้องอาศัยความพร้อมของเขา ต้องเป็นไปด้วยปัญญาของเขาเอง คนอื่นทำให้ไม่ได้ และจะบังคับกันให้เป็นก็ไม่ได้ ดังนั้น ระบบชีวิตและสังคมแห่งการพัฒนาแบบนี้ จึงต้องมีความหลากหลายเป็นธรรมดา จะให้เป็นอย่างไรอย่างหนึ่งเหมือนกันหมด คือจะให้เป็นอย่างใจของใคร เหมือนระบบที่เป็นการบังคับกันไม่ได้ หรือแม้แต่จะเรียบเป็นกรอบเดี่ยวอย่างระบบศรัทธาก็ไม่ได้ แต่มันก็เป็นระบบที่เป็นไปตามธรรม สอดคล้องกับกฎธรรมชาติอย่างแท้จริง ซึ่งจะเห็นว่าระบบประชาธิปไตยก็ตั้งอยู่บนฐานนี้ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ระบบการพัฒนาชีวิตอย่างนี้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย หรือเป็นระบบประชาธิปไตยนั่นเอง การปกครองระบบประชาธิปไตยที่แท้จริง ก็มีหลักการพัฒนาชีวิต

แบบนี้

มีผู้กล่าวว่า เราไม่พูดว่าประชาธิปไตยเป็นระบบการปกครองที่ดีที่สุด แต่พูดว่าประชาธิปไตยเป็นระบบการปกครองที่มีความชั่วร้ายน้อยที่สุด คำกล่าวนี้ย่อมสอดคล้องกับระบบแห่งการพัฒนาชีวิตที่เป็นไปตามธรรม มันเป็นธรรมชาติของความเป็นจริงแห่งชีวิต และสังคมมนุษย์ที่จะจัดสรรได้ดีที่สุดตรงตามธรรม หรือเป็นธรรมที่สุด สอดคล้องกับสังฆธรรมที่สุด ได้อย่างนี้ และนี่ก็คือหลักการของพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ชุมชนชาวพุทธมีลักษณะแห่งความหลากหลาย ภายในมีความผิดแผกแตกต่างกันได้มาก ๆ จะเอาอย่างใจใคร ให้ชาวพุทธมีชีวิตความเป็นอยู่เป็นแบบเดียวกันหมดไม่ได้ เพราะเขาอยู่ในระดับต่างกันของการพัฒนา มีปัญญาต่างกัน และเราไม่ใช้วิธีบังคับ แม้แต่ด้วยการบังคับความเชื่อ บางทีข้อนี้จะดูเป็นความอ่อนแอของพระพุทธศาสนา เหมือนกับว่าปล่อยหรือเสรีเกินไป แต่จะทำอย่างไรได้ เพราะมันเป็นไปตามธรรม สอดคล้องกับสังฆธรรมอย่างนี้ จะต้องเปิดใจกว้าง ยอมรับความจริงว่า *ประชาธิปไตยอาศัยปัญญา* จะให้เป็นอย่างเผด็จการด้วยศรัทธาย่อมไม่ได้ สิ่งที่จะทำได้เพื่อกำกับไว้ ไม่ให้เคลื่อนคลาดออกไปเสียจากระบบการพัฒนาชีวิตอย่างนี้ ก็คือ การถือหลักการว่า แต่ละคนทุก ๆ คนจะต้อง

พัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าเขาจะอยู่ในระดับใดของการพัฒนาก็ตาม ก็ต้องพยายามก้าวหน้าไปในวิถีแห่งการพัฒนานั้น ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ นี่คือมาตรฐานวัดความเป็นชาวพุทธ และเพื่อช่วยส่งเสริมบรรยากาศแห่งการพัฒนานี้ สิ่งที่เราจะทำได้ก็คือ คอยเป็นกัลยาณมิตรให้แก่กัน และเร่งรัดกันให้เร่งรัดตัวในการพัฒนานั้น ตามหลักแห่งความไม่ประมาท

พัฒนาเพื่อความสุข หรือพัฒนาด้วยความสุข

ลักษณะที่ ๓ คือ ในการพัฒนาคนนี้ ย่อมมีปฏิบัติการต่าง ๆ มากมายที่เป็นกิจกรรมในการพัฒนา ซึ่งทั้งหมดทุกอย่างก็มุ่งเพื่อให้เข้าถึงจุดหมายที่เรียกว่าอิสรภาพ จุดหมายนั้น มองในแง่หนึ่งก็คือความสุขนั่นเอง เพราะอิสรภาพหรือความไร้ทุกข์ไร้ปัญหานั้น ในความหมายหนึ่งก็คือความสุขอย่างที่เรียกว่า *นิพพานํ ปริมํ สุขํ* นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ความสุขจึงเป็นจุดหมายของชีวิต และก็เป็นจุดหมายของพระพุทธศาสนา แต่กระนั้นเราก็มักเลี่ยงการใช้คำนี้ เพราะเป็นคำที่มีปัญหาได้ง่าย คือเป็นคำที่มีความหมายไม่เด็ดขาด มีนัยที่เป็นสัมพัทธ์มาก เรามักจะเรียกว่าภาวะที่หมดปัญหาหรือภาวะไร้ทุกข์มากกว่า แต่ในบางเวลาก็เรียกว่าสุข

เมื่อตอนที่พระพุทธเจ้าจะทรงหันมาปฏิบัติดำเนินในทางที่ถูกต้อง ก่อนที่จะละทิ้งทุกกรกิริยา เลิกบำเพ็ญตบะมาดำเนินในทางสายกลางนั้น พระองค์ได้ปรารภเรื่องนี้ คือพระองค์ได้เห็นว่ คนจำนวนมากยังมองเห็นว่า ความสุขจะต้องบรรลุถึงได้ด้วยความทุกข์ เพราะฉะนั้น เขาก็เลยต้องบำเพ็ญตบะทรมานตนเอง ลัทธินิครนถ์เป็นตัวอย่างของการถือหลักการนี้ เคยมีพวกนิครนถ์บางคนมาสนทนากับพระพุทธเจ้า เขาบอกว่า เขาเชื่อว่าความสุขจะบรรลุได้ด้วยความทุกข์ เพราะฉะนั้น วิธีปฏิบัติของเขาจึงใช้วิธีบำเพ็ญตบะ พระพุทธเจ้าก็เคยบำเพ็ญตบะมาแล้ว พระองค์ตรัสว่า วิธีการที่จะเข้าถึงความสุขด้วยความทุกข์นี้ไม่ถูกต้องและพระองค์ก็ทรงพิจารณาถึงประสบการณ์ของพระองค์เอง แล้วตรัสเล่าไว้ว่า ทรงได้เคยประสบความสุขด้วยการปฏิบัติทางจิต แล้วพระองค์ยังถามพระองค์เองว่า เรากลัวความสุขนั้นหรือ พระองค์ก็ตอบว่า เราไม่ต้องกลัวความสุขนั้น ความสุขที่ไม่มีโทษใช้ได้ หมายความว่าต้องมีเงื่อนไข คือเป็นความสุขที่ไม่มีโทษ

ความสุขที่ไม่มีโทษ นี้ก็มาเป็นข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงไม่สอนว่าความสุขจะต้องบรรลุถึงด้วยความทุกข์ แต่ความสุขสามารถบรรลุถึงได้ด้วยการปฏิบัติที่เป็นสุข หมายความว่า เราต้องการจุดหมายคือ

ความสุข และในระหว่างปฏิบัติเราก็ควรมีความสุขด้วย คือมีการปฏิบัติที่เป็นสุข และการปฏิบัติที่ถูกต้อง โดยมากจะวินิจฉัยด้วยการมีความสุข หลักทั่วไปก็คือ เมื่อปฏิบัติถูกต้องก็จะมีความสุข และผู้ปฏิบัตินั้นก็ไม่ต้องปรารถนาความสุข เพราะความสุขอยู่ด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวกับการปฏิบัติที่ถูกต้องนั้น สำหรับการบรรลุสุขด้วยทุกข์นั้น บางครั้งพระองค์ยอมให้บ้างในแง่เป็นเทคนิคหรือเป็นกลวิธี ให้เราใช้สิ่งที่เรียกว่าเป็นทุกข์เป็นความลำบาก แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าความบีบคั้น เป็นเครื่องฝึกตน แต่ต้องเข้าใจตระหนักไว้ว่าเป็นวิธีการในการฝึกฝนอบรมตน หรือในการขัดเกลาตน เรื่องนี้ต้องมองให้ถูกต้อง แม้แต่วัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่เคร่งครัดทั้งหลายก็ต้องมีความมุ่งหมายในแง่นี้

ในการปฏิบัติที่ถูกต้องนั้น พระพุทธศาสนาจะกล่าวไว้เสมอว่า เมื่อปฏิบัติไปถูกต้องแล้วจะเกิดภาวะจิตที่ดั่งามเกื้อกูลเป็นกุศล อย่างที่หนึ่ง คือเกิดปราโมทย์ *ปราโมทย์* คือความร่าเริงเบิกบานใจ คนที่มาถึงระดับแห่งการปฏิบัติที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนาแล้ว จะมีความรู้สึกที่เรียกว่าความร่าเริงเบิกบานใจนี้เกิดขึ้น พอมีปราโมทย์ มีความร่าเริงเบิกบานใจแล้ว ก็จะมาด้วยภาวะจิตอย่างที่สองคือ ปิติ *ความอิมใจ* ต่อจากปิติความอิมใจแล้ว ก็มีภาวะแห่งความ

ผ่อนคลายไม่เครียด เรียกว่าปัสส์athi

ปัสส์athi คือ ความผ่อนคลายไม่เครียดนี้ เป็นสภาพจิตที่สำคัญมากอย่างหนึ่งสำหรับคนในยุคพัฒนานี้ ทำไมมนุษย์ในยุคปัจจุบันนี้ ทั้งที่ว่าเจริญมากแต่กลับมีปัญหามากปัญหาใหญ่ของยุคปัจจุบันคือความเครียด ในพระพุทธศาสนานั้นสอนว่า ถ้าปฏิบัติถูกต้องจะไม่มี ความเครียด เพราะหลักธรรมต่าง ๆ ที่บำเพ็ญล้วนแต่เป็นข้อปฏิบัติที่ทำลายความเครียดเสียในระหว่างของการปฏิบัติ นั้น คือว่า แม้แต่การปฏิบัติเองก็เป็นตัวทำลายความเครียดเสียแล้ว โดยเฉพาะปัสส์athi ความผ่อนคลายไม่เครียด หรือภาวะจิตที่สงบเย็นนี้ก็คือสภาพจิตที่ตรงข้ามกับปัญหาโดยตรงทีเดียว การที่คน ยุคปัจจุบันเป็นโรคเครียดมากนั้น อาจจะมีสาเหตุมาจากสภาพจิตของยุคอุตสาหกรรม เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ความเจริญแบบอุตสาหกรรมนั้นมาจากตะวันตก อุตสาหกรรมเจริญเพราะการทำงาน แต่วัฒนธรรมตะวันตกถือว่างานหรือ work เป็นเรื่องของความหนัก ความเคร่งเครียด ไม่สบาย จึงต้องมีการพักผ่อนบันเทิง หรือ leisure ไว้เป็นคู่กันสำหรับแก้ ตามวัฒนธรรมแบบนี้ คนที่ทำงาน เหมือนกับตั้งความรู้สึกไว้ก่อนทีเดียวว่าจะต้องทำด้วยความฝืนใจด้วยความหนักความเหนื่อย เมื่อตั้งใจทำไปจิตก็เครียด ไม่มีความ

สุขในการทำงาน หวังแต่ความสุขจากการพักผ่อนบันเทิงว่าหลังจากเสร็จงานแล้วจะได้หยุดพักหาความสุข แต่ทางพุทธศาสนาบอกว่า การทำงานหนักกับความสุขในจิตใจ เป็นสิ่งที่ไปกันได้ แต่ต้องทำใจให้ถูกต้อง ต้องมีชั้นตะในงานและวางใจอย่างรู้เท่าทัน แล้วจะมีความสุขในการทำงาน หรือทำงานด้วยความสุข ในการทำงานที่ถูกต้อง ก็จะมีการปฏิบัติธรรมไปในตัว เมื่อเป็นการปฏิบัติธรรม ก็จึงมีสภาพจิตที่มีปราโมทย์ร่าเริงเบิกบาน มีปีติอิ่มใจ มีปัสส์athi ผ่อนคลาย สงบเย็นไม่เครียด และมีความสุข ตามหลักที่ว่ามานี้ เมื่อทำงานอย่างถูกต้อง จึงได้ทั้งผลงาน คือประโยชน์สุขที่เป็นวัตถุประสงค์ของงานนั้น และได้ทั้งผลการปฏิบัติธรรม คือภาวะจิตที่ดีงามเป็นสุข ซึ่งแสดงถึงความเจริญงอกงามตามหลักของการพัฒนาชีวิตนี้ด้วย

หลักแสดงไว้ต่อไปว่า มีปัสส์athiไม่เครียด มีความผ่อนคลายแล้ว ความสุขก็จะเกิดขึ้น พอมีความสุขแล้วสมาธิก็เกิดตามกฎมีอยู่ว่า ถ้ามีความทุกข์จิตไม่สามารถตั้งแน่วได้ดีในสมาธิ สมาธิเกิดแก่คนมีความสุข และสมาธิเกิดก็ทำให้ยิ่งมีความสุข อย่างไรก็ตาม เมื่อสมาธิทำให้เกิดความสุขแล้ว ถ้าติดในความสุขนั้น ก็ผิดอีก จึงต้องระวัง แต่ว่าโดยหลักทั่วไปก็บอกอย่างนี้ว่า มีความสุขแล้วก็มีสมาธิ พอมีสมาธิ จิตก็

ควรแก่การใช้งาน หรือเหมาะแก่งาน เราก็เอาจิตนี้ไปใช้งาน จะใช้ทำการงานทั่วไปหรือจะใช้คิดพิจารณาอะไรก็ได้ผลดี เป็นอันว่า การปฏิบัติที่ถูกต้องดำเนินไปอย่างนี้ เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการพัฒนาชีวิตตามหลักการของพระพุทธศาสนา คือ เป็นกระบวนการที่เจริญงอกงามก้าวหน้าไปพร้อมด้วยความเป็นสุข

รวมความว่า เราต้องการให้คนมีการปฏิบัติที่ถูกต้องแล้ว มีภาวะจิตที่ดีงามเป็นสุขเกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่ปราโมทย์ ความร่าเริงเบิกบานใจ เป็นต้นไป สอดคล้องกับหลักที่ว่า ปาโมชฺชพฺพุโล ทุกฺขสฺสนฺตํ ภริสฺสตี บุคคลที่มากด้วยปราโมทย์ คือ ความร่าเริงเบิกบานใจ จักกระทำทุกขให้หมดสิ้นไปได้ ฉะนั้น ทุกคนควรเอาหลักนี้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน สร้างความร่าเริงเบิกบานให้เกิดขึ้นในใจเสมออย่างน้อยวันละครั้ง สองครั้งตามหลักที่บอกว่า พึงทำวันเวลาไม่ให้ผ่านไปเปล่า จะมากหรือน้อยก็ได้ อะไรบ้าง คือให้ได้บ้างไม่มากก็น้อย หลักนี้ก็เอามาใช้กับจิตใจ โดยหมั่นพิจารณาว่า วันนี้เราได้ปราโมทย์บ้างไหม เรามีความร่าเริงเบิกบานใจบ้างไหม ถ้าอย่างนี้ก็จะเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง แต่ขอเตือนไว้อันหนึ่ง คือต้องให้เป็นปราโมทย์ที่ถูกต้อง ให้เป็นปราโมทย์ที่เกิดจากการปฏิบัติของตนเอง เช่นมีความเพียรพยายามหรือได้ปฏิบัติ

ธรรม ดำเนินไปถูกต้อง อะไร ๆ เข้าที่ตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ก็เกิดความปราโมทย์เบิกบานใจ แต่ถ้าเมื่อไรเกิดความรู้สึกกระหึ่มใจว่าเรานี้เก่ง เรานี้แน่กว่าคนอื่น เหนือคนอื่น ถ้าเกิดความรู้สึกอย่างนี้ขึ้นมา ผิดทันที กลายเป็นมานะ เป็นกิเลสขึ้นมาเลย เรียกว่าปฏิบัติผิด จึงต้องระวัง มีสติเตือนระลึกเสมอว่า การปฏิบัติธรรมพัฒนาชีวิตมีโอกาสเร็วได้เรื่อย จะต้องตรวจสอบให้อยู่ในแนวทางที่ถูกต้อง

เอาเป็นหลักการว่า ตามแนวการปฏิบัติที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา บุคคลสามารถบรรลุความสุขด้วยความสุข อันนี้เป็นคำตอบที่ว่า ทำไมคนที่เข้ามาสัมผัสพระพุทธศาสนา พวกหนึ่ง เช่นหนังสือหลายเล่มที่เขียนเกี่ยวกับหลักเบื้องต้น หรือหลักทั่วไปของพระพุทธศาสนา บอกว่าพระพุทธศาสนา สอนอริยสัจข้อแรกคือ ทุกข์ ว่าชีวิตเป็นทุกข์ ชนร้ห่าเป็นทุกข์ คนที่อ่านก็บอกว่าพุทธศาสนามองโลกในแง่ร้าย แต่อีกพวกหนึ่งไม่ได้อ่านคำสอนเลย พอเข้ามาในเมืองไทยเจอชาวพุทธยิ้มแย้มแจ่มใส ก็แปลกใจว่า เอ! ชาวพุทธนี้ใจดี มองโลกในแง่ดี ทำไมเป็นอย่างนี้ นี่เป็นคำตอบ หมายความว่า พระพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์ในแง่ของสภาวะ โดยสอนให้รู้เท่าทันสิ่งที่เป็นอย่างนั้นตามความเป็นจริง อะไรเป็นปัญหา ก็ให้ยอมรับและสู้หน้ามัน แต่ในแง่ของการปฏิบัติก็เป็นเรื่อง

ของความสุข หรือการที่จะมีความสุขเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ไปจนถึงความไร้ทุกข์โดยสิ้นเชิง ฉะนั้นจึงขอให้แยกแ่งมุมนี้ให้ถูกต้องด้วย รวมความว่า การพัฒนาชีวิตที่ถูกต้องจะมีลักษณะของการที่มีความสุข เริ่มแต่เกิดปราโมทย์ดังได้กล่าวมา

การพัฒนาชีวิต อยู่ในกิจกรรมตลอดเวลา

ลักษณะที่ ๔ ของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องเป็นอย่างไร คนเราที่ว่าพัฒนาชีวิตนี้ จะต้องทำหรือปฏิบัติกิจกรรมบางอย่างโดยเฉพาะหรือว่าจะเอากิจกรรมอะไรบางอย่างมาพัฒนาชีวิต หรือว่าต้องมีกิจกรรมพิเศษโดยเฉพาะที่เรียกว่าเป็นการพัฒนาชีวิตหรืออย่างไร ตอบว่าไม่จำเป็น เราต้องมองว่า กิจกรรมทุกอย่างในชีวิตประจำวันของเรานี้ เป็นกิจกรรมในการพัฒนาชีวิตได้ทั้งสิ้น เช่น กิจกรรมในทางเศรษฐกิจ ในชีวิตของคนปัจจุบันนี้ กิจกรรมที่ครองเวลาส่วนใหญ่ของเราก็คือ กิจกรรมในทางเศรษฐกิจ การทำงานทำการประกอบอาชีพ การผลิตการบริโภค อะไรต่าง ๆ นี้เป็นกิจกรรมในทางเศรษฐกิจ กิจกรรมเหล่านี้ถ้าใช้ให้ถูกต้องหรือทำเป็น ก็เป็นกิจกรรมในการพัฒนาชีวิตทั้งหมด เมื่อท่านบริโภคอาหาร ถ้าท่านบริโภคโดยรู้จักพอดีตามหลักโภชนาการตามหลักโภชนาการ คือกินพอดีด้วยความรู้เข้าใจในคุณค่าของอาหาร เข้าใจวัตถุประสงค์ในการ

กินอาหาร กินเพื่อคุณค่าแท้ กินเพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิต กิจกรรมของท่านเวลานั้นก็เป็นกิจกรรมในการพัฒนาชีวิตทันที การทำงานทุกอย่างก็เป็นกิจกรรมในการพัฒนาชีวิต เพราะฉะนั้น กิจกรรมทุกอย่างให้เรามองเป็นกิจกรรมในการพัฒนาชีวิต

เมื่อเราเดินทางไปในท้องถนน รถติด เราอยู่ในรถก็สามารถใช้กิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำหรือที่เป็นไปในช่วงที่รถติดนั้นเป็นกิจกรรมพัฒนาชีวิตได้ เรามองการที่รถติดต้องอยู่นิ่งอย่างนั้นด้วยความรู้เท่าทันเหตุปัจจัย และทำใจให้ถูกต้อง เราพิจารณาว่าทั้งที่มันน่าร้อนรนกระวนกระวายใจ เราอาจจะไม่ทำงานไม่ทัน แต่ถึงเรากระวนกระวายไปมันก็ไม่ทันอยู่ดี มันก็ทุกข์เปล่า ๆ ฉะนั้นยอมรับความจริงแล้วก็ทำใจให้ถูกต้อง ทำใจสบายเป็นอิสระและทำมันให้ดีที่สุดที่สุดไปตามที่จะทำได้ ตามที่ควรจะทำ แล้วก็สบายใจ พอทำแค่นี้ก็เรียกว่าปฏิบัติธรรมพัฒนาชีวิตแล้ว ถ้าไม่ทำใจอย่างนี้ อาจเกิดโทษะ เกิดความโกรธเคือง เกิดกิเลสขึ้นมา ก็ไม่ได้พัฒนาชีวิตแล้ว และนอกจากเกิดกิเลสก็จะเกิดความทุกข์ด้วย ไม่สบายใจด้วย เพราะฉะนั้น เราสามารถทำกิจกรรมทุกอย่างให้เป็นกิจกรรมในการพัฒนาชีวิต และกิจกรรมบางอย่างในปัจจุบันนี้ ถ้าเรายังไม่สามารถจะทำให้เป็นกิจกรรมในการพัฒนาชีวิตได้ ก็พยายาม

หันเหกิจกรรมเหล่านั้นมาในความหมายที่เป็นการพัฒนาชีวิตให้ได้ ถ้าเมื่อไรเราสามารถมองกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตประจำวัน และทำให้มันเป็นกิจกรรมในการพัฒนาชีวิตได้ นั่นก็คือการพัฒนาชีวิตที่แท้จริงจะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าเป็นการปฏิบัติธรรมตลอดเวลา

ชีวิตที่ดี พัฒนาในท่ามกลางความสมดุล

ลักษณะที่ ๕ คือ ลักษณะที่เรียกว่าความมีสมดุล หรือมีดุลยภาพ การพัฒนาชีวิตจะต้องเป็นการพัฒนาอย่างมีสมดุล สมดุลคือความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างกลมกลืนพอดี ระหว่างองค์ประกอบทั้งหลาย ที่มีส่วนรวมอยู่ในการดำเนินชีวิตของเรา อะไรบ้างมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตและการพัฒนาชีวิตของเรา มองกว้างออกไป ก็มี

๑. ตัวเราเอง หรือชีวิตของเรา ซึ่งเมื่อแยกออกไปก็มีกายกับใจ
 ๒. มองไปภายนอก เรามีความสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกัน เราก็เกี่ยวข้องกันกับสังคม สังคมจึงเป็นองค์ประกอบที่สอง
 ๓. ธรรมชาติแวดล้อมก็เป็นสิ่งสำคัญ ที่ชีวิตของเราต้องเกี่ยวข้องพึ่งพาอาศัย
- เป็นอันว่า องค์ประกอบใหญ่ ๆ สามประการนี้เราจะต้อง

มีความเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต และในการพัฒนาชีวิต สมดุลหรือดุลยภาพ เป็นภาวะของความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ซึ่งทำให้องค์ประกอบทั้งสามอย่างนี้ดำรงอยู่ด้วยดี และเกื้อกูลกัน ถ้าเราจะพัฒนาชีวิตให้ถูกต้อง ก็ต้องรักษาสมดุลในความสัมพันธ์กันระหว่างองค์ประกอบสามอย่างนี้ เริ่มแต่บริหารกายกับใจของเรานี้ให้มีความสมดุล ให้ส่วนที่เป็นความเจริญทางด้านกายของเราสอดคล้องเกื้อกูลมีผลดีต่อจิตใจด้วย และให้ส่วนที่เป็นความเจริญทางจิตใจก็เกื้อกูลมีผลดีต่อกายด้วย ให้มันเกื้อกูลประสานสอดคล้องซึ่งกันและกัน เหมือนตัวอย่างที่ว่ารับประทานอาหารเมื่อก็ รับประทานอาหารเอาแต่กายสบาย แต่เสร็จแล้วก็มีปัญหาทางใจขึ้นมา หรือบางทีก็ปล่อยให้ปัญหาทางใจมาบีบคั้นกายเกินไป เช่น ไม่สบายใจแล้วเลยเบื่อหน่ายไม่ยอมกินอาหาร ในแง่สังคมก็เหมือนกัน บางทีคิดแต่จะทำเพื่อชีวิตของเรา แต่ไม่เกื้อกูลสังคมทำให้เกิดความเดือดร้อนเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ผลเสียก็ย้อนกลับมาหาเราด้วย ธรรมชาติแวดล้อมก็เหมือนกันเราก็ต้องอยู่อย่างเกื้อกูลกับมัน เราได้รับประโยชน์จากธรรมชาติ ก็ต้องรู้จักถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติ คือรู้จักรักษาธรรมชาติให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ จะได้เกื้อกูลเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเราได้ต่อไป ถ้าทำได้อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นการพัฒนาไปอย่าง

มีดุลยภาพ หรืออย่างสมดุล นี่เป็นการมองอย่างกว้างที่สุด

ถ้ามองดูแคบเข้ามา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ของมนุษย์ปัจจุบัน มองดูเฉพาะการพัฒนาในส่วนของกาย กับใจ หรือทางด้านวัตถุกับทางจิตใจ การพัฒนาในยุคปัจจุบัน ก็อย่างที่บอกเมื่อสักว่าเป็นการพัฒนาที่เน้นทางด้านวัตถุ การพัฒนาที่เน้นทางด้านวัตถุ ก็คือการพัฒนาที่เน้นวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี และความเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่พร้อมกันนั้นการพัฒนาอีกด้านหนึ่งที่เรขาดแคลนไปมาก ก็คือการพัฒนาทางจิตใจ และคุณค่าทางนามธรรม ซึ่งอาจใช้ ศัพท์รวม ๆ ว่า วัฒนธรรม การพัฒนาทางด้านวัฒนธรรม และด้วยวัฒนธรรม ได้ขาดแคลนไปในการพัฒนาที่ผ่านมา ปัจจุบันได้มีการหยิบยกปัญหานี้ขึ้นมาพิจารณา และได้ยอมรับกันว่า สาเหตุที่ทำให้การพัฒนาปัจจุบันนี้มีปัญหาเกิดความ ผิดพลาด ก็เพราะว่าขาดองค์ประกอบทางด้านวัฒนธรรม เพราะไปเน้นแต่ทางด้านวัตถุโดยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มุ่งแต่ความขยายตัวเติบโตทางเศรษฐกิจ เพราะฉะนั้น ปัจจุบันก็เลยหันมาบอกว่า จะต้องพัฒนาโดยถือจิตใจและคุณค่าทางนามธรรม ที่เรียกว่าวัฒนธรรมเป็นหลัก ถึงกับองค์ การสหประชาชาติประกาศทศวรรษนี้ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๑ ไป ถึง พ.ศ. ๒๕๔๐ ว่าเป็นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม

เพราะได้เห็นปัญหาแล้วว่า การพัฒนาของโลกที่ผ่านมานี้ขาด องค์ประกอบและปัจจัยสำคัญด้านวัฒนธรรมไป เป็นอันว่า เราจะต้องให้มีสมดุลหรือดุลยภาพระหว่างการพัฒนาด้วย วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ที่มุ่งความขยายตัวทางเศรษฐกิจ กับ การพัฒนาด้วยวัฒนธรรม ที่มุ่งความเจริญงอกงามของชีวิต อันนี้ก็เป็นลักษณะหนึ่ง คือความประสานสัมพันธ์เกื้อกูลและ การรักษาดุลยภาพระหว่างองค์ประกอบ ๓ ประการ แห่ง ระบบการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ เรื่องลักษณะของการ พัฒนาชีวิตที่ถูกต้องก็ขอผ่านเพียงเท่านี้

ตัวนำวิถีของการพัฒนาชีวิต

อีกข้อหนึ่งที่ขอพูดเป็นเรื่องสุดท้าย คือ ตัวองค์ประกอบ ของกระบวนการพัฒนาชีวิต อันนี้คือตัวแท้ตัวจริงของมันเลย เมื่อที่เราพูดอ้อมไปอ้อมมา พูดแวดล้อมอยู่วงนอก ทีนี้จะพูด ถึงตัวการพัฒนาเองว่ามีองค์ประกอบอะไรบ้าง ได้พูดแต่ต้น แล้วว่า การพัฒนาชีวิต ก็คือการทำให้ชีวิตดำเนินไปในทางที่ ถูกต้อง วิถีชีวิตที่ถูกต้องเราเรียกว่ามรรค การทำให้ชีวิต ดำเนินไปในวิถีโดยวิถีที่ถูกต้องเรียกว่า ศึกษาหรือการศึกษา การศึกษาหรือศึกษาก็ดี มรรคก็ดี จะเกิดขึ้นได้อย่างไร ก็ต้องมีตัวนำ ตัวนำนี้ก็คือตัวที่นำให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ถูกต้อง

และเป็นตัวนำให้เกิดการพัฒนาชีวิต หรือพัฒนาคนให้มีวิถีชีวิตที่ถูกต้อง เรียกเป็นคำศัพท์ว่าบุพนิมิตของวิถีชีวิตที่ดี หรือเรียกง่าย ๆ ว่า *บุพนิมิตของชีวิตที่ดี*

บุพนิมิต มาจาก นิमित ที่แปลว่า ลาง เครื่องหมาย หรือ เครื่องสื่อแสดง ต่อเข้ากับ บุพ ซึ่งแปลว่า ก่อน บุพนิมิต จึงแปลว่า เครื่องหมายที่สื่อแสดงล่วงหน้า หมายถึงเครื่องหมายที่สื่อแสดงล่วงหน้าของวิถีชีวิตที่ดีงามถูกต้อง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *รุ่งอรุณของการศึกษา* เพราะมันเป็นบุพนิมิตของชีวิตที่ดี มันก็เลยมาเป็นรุ่งอรุณของการศึกษาด้วย ถ้ารุ่งอรุณของการศึกษามาแล้ว การศึกษาก็ต้องตามมาเอง โดยไม่ต้องไปเพียรพยายาม ท่านบอกว่าอย่างนั้นคือ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เหมือนกับเมื่อดวงอาทิตย์จะขึ้นสู่ท้องฟ้า ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนฉันใด ชีวิตที่ดีงามจะเกิดขึ้น ก็มีองค์ประกอบคือธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นก่อนฉันนั้น เพราะฉะนั้นเราจึงเรียกองค์ประกอบเหล่านี้ว่า *รุ่งอรุณของการศึกษา*

รุ่งอรุณของการศึกษา ก็เป็นรุ่งอรุณของการพัฒนาชีวิตด้วย โดยเฉพาะมันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะนำเข้าสู่วิถีของการพัฒนาชีวิต หลักธรรมชุดนี้มี ๗ ประการด้วยกัน โดยทั่วไปเรามักจะพูดถึงแต่มรรคกับไตรสิกขา แต่ไม่พูดถึงบุพนิมิต และรุ่งอรุณของมัน แสดงว่าเรามองธรรมของ

พระพุทธเจ้าไม่ทั่วถึง เราลืมไปหรือมองข้ามไปว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้ถึงสิ่งที่จะต้องทำหรือควรจะทำ ควรจะมีก่อนมรรค และเป็นเบื้องต้นของการศึกษา การที่เราจะก้าวไปสู่อะไรก็ตาม ก้าวไปสู่อะไรก็ตาม บางทีอาจจะไม่สำเร็จก็ได้ ถ้าเราไม่ทำสิ่งที่เบื้องต้นของมันเสียก่อน รุ่งอรุณของการศึกษา หรือบุพนิมิตของชีวิตที่ดีมี ๗ ประการ ขอกล่าวโดยย่อ

๑. *รู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี* ปัญญาเป็นแกนนำของการพัฒนาชีวิต ดังนั้น คนเราจะเดินหน้าในการพัฒนาก็ต้องรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้ เริ่มตั้งแต่รู้จักเลือกคบคน ซึ่งไม่ใช่เป็นแหล่งความรู้เท่านั้นแต่เป็นแหล่งของความดีงามด้วย โดยเฉพาะเด็ก ๆ นั้น มักจะคอยตามแบบอย่าง เพราะฉะนั้น เราจะต้องทำให้เด็กรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดีงาม ถ้าเด็กเริ่มรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และเลือกคบคน รู้จักนิยมแบบอย่างที่ดี รู้จักเลือกว่า *ควรดูโทรทัศน์เรื่องไหนรายการใดจึงจะได้ความรู้เป็นประโยชน์ และนักเรียนนักศึกษารู้จักคิด รู้จักพิจารณาเลือกหาว่าเรื่องนี้เราควรปรึกษาใคร ควรจะค้นหนังสืออะไรเป็นต้น* ก็เป็นบุพนิมิตสำคัญข้อที่หนึ่งของการที่การศึกษาและการพัฒนาชีวิตจะดำเนินก้าวหน้าต่อไป **บุพนิมิต ข้อนี้เรียกว่า กัลยาณ-**

มิตตดา (ความมีกัลยาณมิตร)

ผู้บริหารและจัดการศึกษา ตลอดจนผู้บริหารประเทศ พ่อแม่ผู้ปกครอง สื่อมวลชน และผู้ใหญ่ทั่วไป มีหน้าที่จัดสรร แหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็กและเยาวชน ตลอดจนประชาชนทั่วไป พร้อมทั้งมีหน้าที่ที่จะทำตนหรือปฏิบัติตน ให้เป็นเช่นนั้น แต่ในการทำหน้าที่เช่นนั้นจะต้องรู้ตระหนักรู้ การจัดสรรแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็กและประชาชน แม้จะสำคัญ แต่ก็ยังเป็นเพียงบริการและเป็นส่วนประกอบ เป้าหมายที่แท้ของหลักธรรมข้อนี้ต้องให้ถึงขั้นที่ว่าตัวเด็กตัว เยาวชน ตลอดจนชาวบ้านจะต้องรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้ และแบบอย่างที่ดีงาม^๑ ถึงแม้จัดสรรแหล่งความรู้และแบบ อย่างให้พร้อม แต่เด็กยังไม่รู้จักเลือกหา การศึกษาที่แท้จริงก็ ยังไม่เริ่ม เมื่อใดเด็กรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่าง ที่ดี เมื่อนั้นแหละคือการศึกษาได้เริ่มต้นอย่างแท้จริง และนั่น คือรุ่งอรุณของการศึกษา พุทธอย่างง่าย ๆ ว่า การที่ผู้ใหญ่จัด สรรและเป็นกัลยาณมิตรให้ แม้จะสำคัญก็ยังไม่ถึงจุดเริ่มของ การศึกษา เมื่อใดเด็กรู้จักเลือกหา กัลยาณมิตรนั้นแหละ การ ศึกษาจะเริ่มต้นแล้วอย่างแท้จริง

๒. มีชีวิตและอยู่ร่วมสังคมเป็นระเบียบด้วยวินัย คือ รู้ จักจัดระเบียบชีวิต และการอยู่ร่วมในสังคมให้เป็นไปโดยเรียบ

ร้อยด้วยดี ถ้าชีวิตไม่มีระเบียบ และการอยู่ร่วมในสังคมไม่ เรียบร้อย ก็จะทำให้เกิดความวุ่นวายสับสน คนเราจะทำอะไรไม่ ได้เลยหรือไม่สะดวกเพราะไม่มีช่องที่จะทำ ชีวิตที่จะทำอะไร ได้จะต้องมีช่องมีโอกาส โอกาสนั้นเกิดจากการจัดระเบียบ ฉะนั้น จะต้องมีการจัดระเบียบชีวิตและการจัดระเบียบการ อยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมให้เรียบร้อย พุดง่าย ๆ ว่าต้องเตรียม พื้นที่ให้ดี หรือจัดที่ทำงานให้เรียบร้อยก่อน แล้วจะเป็นจุด เริ่มที่อำนวย เกื้อกูลต่อกระบวนการศึกษา และกระบวนการ พัฒนาชีวิตที่จะเดินหน้าต่อไป พอเรามีระเบียบในการดำเนิน ชีวิต และมีระเบียบในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นแล้ว กระบวนการ พัฒนาก็ดำเนินไปได้ง่าย บุญนิमितข้อนี้เรียกว่า สีสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล)

๓. พร้อมด้วยแรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ คือมีแรงจูงใจ ที่ถูกต้อง ได้แก่ความใฝ่รู้และใฝ่ดีที่เรียกว่าใฝ่ธรรม หรือ ฉันทะนั่นเอง ธรรมแปลว่าความจริง และความดีงาม ความ จริงเข้าถึงได้ด้วยความรู้ก็ต้องใฝ่รู้ ใฝ่ความจริงก็ต้องใฝ่ ความรู้ ใฝ่ความดีงามก็คือใฝ่สร้างสรรค์ทำความดีงามให้เกิด ขึ้น มีแรงจูงใจที่ถูกต้องคือใฝ่รู้ใฝ่ดีแล้ว จึงจะสามารถก้าวไป ในการศึกษาพัฒนาชีวิต ตลอดจนในการสร้างสรรค์ผลิตสิ่ง ต่าง ๆ และทำให้พ้นปัญหาที่จะเกิดจากความไม่เสพใฝ่บริโภค

ตลอดจนค่านิยมบริโภค บุพนิมิตข้อนี้เรียกว่า ฉันทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ)

๔. มุ่งมั่นพัฒนาตนให้เต็มศักยภาพ หลักบอกว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีศักยภาพสูงสุด ท่านใช้คำว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และฝึกแล้วประเสริฐสุด แต่ละคนก็มีศักยภาพของตน ถ้ามันัวหนึ่งเฉยศักยภาพนั้นก็ไมปรากฏออกมา ทั้ง ๆ ที่เราสามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้ เป็นพระอรหันต์ได้ เป็นพระอริยะได้ แต่ไม่พัฒนาศักยภาพ ก็เป็นไม่ได้ จึงต้องมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่มีอยู่ในตน และมีจิตสำนึกในการที่จะพัฒนาตนอยู่เสมอ โดยมุ่งมั่นพัฒนาศักยภาพให้เต็มที่ บุพนิมิตข้อนี้ เรียกว่า อุตตสัมปทา (การทำตนให้ถึงพร้อม)

๕. ปรับทัศนคติและค่านิยมให้สมแนวเหตุผล เริ่มด้วยมีท่าที่ถูกต้องต่อประสบการณ์ต่างๆ และมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย พุดง่าย ๆ คือมีทัศนคติและค่านิยมที่ถูกต้อง ท่าที่ที่ถูกต้องต่อประสบการณ์ต่าง ๆ คือ ไม่ใช่ท่าที่ของการยินดี ยินร้ายชอบชัง แต่เป็นท่าที่ของการเรียนรู้ และไม่มองสิ่งต่าง ๆ อย่างเลื่อนลอยหลงเพลิดเพลิ่งมงาย แต่มองตามเหตุปัจจัย อันนี้เป็นคำสอนเบื้องต้นที่สุดและสำคัญยิ่ง คนทั้งหลายที่ประสบปัญหา ก็เพราะไม่มีหลักในการมอง จึงมองสิ่งทั้งหลายไปตามความหลง แล้วก็มองไปตามความเพลิดเพลิด

จึงถูกสิ่งนั้นชักจูงเตลิดไป แต่เมื่อมีท่าที่แห่งการเรียนรู้และมองตามเหตุปัจจัย ก็จะทำให้เกิดการคิดวิเคราะห์แยกแยะสิ่งต่าง ๆ ทำให้เกิดความรู้จริง ทำให้ปัญญาออกงาม และทำให้มีค่านิยมตามแนวเหตุผล ซึ่งสอดคล้องกับเจตคติที่มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย แล้วก็จะมีค่านิยมที่ดีงาม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการศึกษาและการมีชีวิตที่ดีงาม บุพนิมิตข้อนี้เรียกว่า ทัฏฐิสัมปทา (การทำความเข้าใจความเข้าใจให้ถึงพร้อม)

๖. มีสติระลึกรู้ตื่นตัวตลอดเวลา ความหมายสำคัญในข้อนี้ คือ มีจิตสำนึกต่อกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง พระพุทธศาสนาสอนหลักอนิจจัง ซึ่งเราแปลความหมายแบบง่าย ๆ ว่าความเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก ความเปลี่ยนแปลงนี้สัมพันธ์กับกาลเวลา ในเมื่อเราเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงสำคัญ เราก็เห็นความสำคัญของกาลเวลาด้วย แล้วก็ทำให้เกิดความไม่ประมาท พระพุทธเจ้าสอนหลักเรื่องการเปลี่ยนแปลงนี้ เพื่อให้คนมีความไม่ประมาท ซึ่งหมายถึงว่า เราจะต้องมีความตื่นตัวต่อเหตุการณ์และสถานการณ์ทุกอย่าง ซึ่งผูกพันอาศัยอยู่กับกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงนั้น นอกจากนี้จะต้องรู้ตระหนักตามหลักการที่ท่านแสดงไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงไม่เป็นไปอย่างเลื่อนลอย แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ฉะนั้น สิ่งทั้งหลายจะเจริญหรือจะ

เสื่อมก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย เราจึงต้องตื่นตัวต่อสิ่งที่เกิดขึ้นว่า สิ่งนั้น ๆ จะเป็นเหตุปัจจัยของความเสื่อม หรือเป็นเหตุปัจจัยของความเจริญ ถ้าเป็นเหตุปัจจัยของความเสื่อม ก็รีบป้องกันแก้ไข ถ้าเป็นเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความเจริญ ก็รีบสร้างสรรค์ขึ้น ความตื่นตัวกระตือรือร้นที่เรียกว่าความไม่ประมาท เป็นตัวเร่งที่โยงเข้าไปหากการศึกษาเหตุปัจจัย และการกระทำการให้ตรงเหตุปัจจัย และทำให้เราต้องมีการพัฒนาชีวิตอยู่ตลอดเวลา บุญนิमितข้อนี้เรียกว่า *อัปมาทสัมปทา* (ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท)

๗. *แก้ปัญหาและพึ่งพาตนได้ด้วยความรู้คิด* คือต้องรู้จักคิดรู้จักพิจารณา คิดเองเป็น โดยคิดตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งท่านเรียกว่า *โยนิโสมนสิการ* การคิดเองเป็น และรู้จักคิดตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย เป็นหลักสำคัญที่ทำให้แก้ไขปัญหาก็ถูกต้อง และเป็นวิธีการสำคัญที่จะทำให้เกิดปัญญา และพัฒนาปัญญาให้่องงามยิ่งขึ้นไป ฉะนั้นหลักการรู้จักคิดและคิดเป็น จึงเป็นจุดย้ำเน้นในพระพุทธศาสนา และเป็นหลักที่ทำให้คนพึ่งตนเองได้ ถ้าเด็กยังไม่มีโยนิโสมนสิการ ยังไม่รู้จักคิดเองเป็น เขาก็ยังจะต้องอาศัยกัลยาณมิตรอยู่ต่อไป หรือมิฉะนั้น ก็อาจก้าวถลาล้าออกนอกทางของการศึกษาหรือการพัฒนาชีวิต อย่างน้อยก็หยุดนิ่ง

เฉื่อยชา ไม่ก้าวหน้าไป ในกระบวนการพัฒนาชีวิตนั้น แต่เมื่อใดเด็กคิดเองเป็น เด็กก็อาศัยกัลยาณมิตรน้อยลง สามารถพึ่งตนเองได้ แก้ปัญหาเองได้ แล้วยังรู้จักใช้ประโยชน์จากกัลยาณมิตรได้ดีด้วย บุญนิमितข้อสุดท้ายคือข้อที่ ๗ นี้เรียกว่า *โยนิโสมนสิการสัมปทา* (ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ) เป็นอันว่าจบหลัก ๗ ประการ ที่เรียกว่าบุญนิमितของชีวิตที่ดีงาม หรือรุ่งอรุณของการศึกษา เวลาทั้งหมดแล้ว ก่อนจบขอย้ำความเข้าใจบางอย่าง หลักสำคัญก็คือ การที่เราจะต้องสร้างองค์ประกอบที่เรียกว่ารุ่งอรุณของการศึกษาให้เกิดขึ้น การที่จะสร้างเช่นนั้นได้ ในกระบวนการศึกษาก็มีบุคคลสำคัญที่เรียกว่าครูอาจารย์เข้ามามีบทบาท ครู อาจารย์จะต้องทำหน้าที่ช่วยกระตุ้นชักจูงให้องค์ประกอบ ๗ ประการนี้เกิดขึ้นในเด็กหรือตัวผู้เรียนให้ได้ เมื่อทำหน้าที่อย่างนี้ ตัวครูอาจารย์ก็กลายเป็นกัลยาณมิตร ตอนแรกเด็กมีกัลยาณมิตรโดยเราจัดสรรให้ แต่ต่อไปกัลยาณมิตรนั้นจะต้องสอนแนะนำให้เด็กรู้จักเลือกหากัลยาณมิตรเอง ตลอดจนให้เจริญในองค์ประกอบข้ออื่น ๆ ทั้งหมด

ขอย้ำว่า กัลยาณมิตรสามารถช่วยชี้แนะและกระตุ้นเร้าให้เด็กหรือผู้เรียน เกิดมีองค์ประกอบที่เป็นรุ่งอรุณของการศึกษาขึ้นครบทั้ง ๗ ประการ และก็เป็นหน้าที่ของกัลยาณมิตร

ที่ควรจะต้องทำเช่นนั้น แต่สิ่งที่ขอย้ำเป็นพิเศษ ก็คือ จะต้องพยายามให้องค์ประกอบเหล่านั้นเกิดขึ้นครบถึงข้อสุดท้าย คือ โยนิโสมนสิการ เพราะข้อสุดท้ายนั้นแหละเป็นตัวตัดสิน เนื่องจากเป็นตัวที่นำไปสู่ปัญญา ซึ่งเป็นแก่นนำของการศึกษา หรือการพัฒนาชีวิต การก้าวไปให้ถึงความสมบูรณ์ของการพัฒนาชีวิต ซึ่งหมายถึงการพึ่งตนเองได้ ถึงอิสรภาพอย่างแท้จริง จะต้องอาศัยองค์ประกอบข้อสุดท้ายนี้ ดังนั้น ในกรณีที่พูดถึงปัจจัยตัวเด่นที่ยืนเป็นหลัก บางทีท่านกล่าวถึงองค์ประกอบในชุดนี้เพียง ๒ อย่าง คือ กัลยาณมิตร กับ โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นข้อต้นกับข้อสุดท้าย ควบหัวควบหาง เป็นองค์ประกอบคู่กัน เรียกข้อต้น คือ กัลยาณมิตร ว่าเป็นปัจจัยภายนอก และเรียกข้อท้าย คือ โยนิโสมนสิการ ว่าเป็นปัจจัยภายใน โดยจัดเป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ คือแนวความคิดที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นองค์ข้อแรกของมรรคหรือวิถีชีวิตที่ดีงาม หรือวิถีแห่งการพัฒนาชีวิตนั้น ด้วยเหตุนี้ ในกระบวนการศึกษา หรือพัฒนาชีวิต จึงต้องเน้นองค์ประกอบ ๒ อย่างนี้เป็นพิเศษ

แท้จริงนั้น ถ้าใครมีโยนิโสมนสิการแล้ว กัลยาณมิตรก็ไม่จำเป็นด้วยซ้ำ แต่คนทั่วไปไม่ค่อยรู้จักใช้โยนิโสมนสิการ จึงต้องอาศัยกัลยาณมิตรมาช่วยชี้แนะนำทางให้ เพื่อให้รู้จักใช้โยนิโสมนสิการมากขึ้น ๆ ถึงแม้จะมีกัลยาณมิตร แต่ถ้าไม่

สามารถช่วยให้เด็กหรือผู้เรียนรู้จักใช้โยนิโสมนสิการ การก้าวหน้าในการศึกษาหรือพัฒนาชีวิต ก็ไม่สามารถดำเนินไปได้ตลอดลุล่วง ความสำเร็จแห่งผลที่หมาย จึงอยู่ที่ว่ากัลยาณมิตรจะต้องมาทำหน้าที่ปัจจัยภายนอก ที่จะชักนำให้ปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ เกิดมีขึ้นในเด็กหรือผู้เรียนให้ได้ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพูดถึงองค์ประกอบครบชุดทั้ง ๗ ข้อ จึงต้องกล่าวว่า กัลยาณมิตรจะต้องพยายามทำหน้าที่เกื้อหนุนและนำให้องค์ประกอบแห่งรุ่งอรุณของการศึกษาเกิดขึ้นครบ ถึงข้อสุดท้าย คือ โยนิโสมนสิการ

ถ้าเมื่อใดเด็กเกิดมีองค์ประกอบคือรุ่งอรุณของการศึกษา ๗ ประการนี้ขึ้นมาครบถ้วนจนถึงข้อสุดท้ายที่เป็นตัวตัดสินแล้ว จะโดยครูอาจารย์กระตุ้นก็ตาม โดยสร้างสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูล ซึ่งทำให้เขาพัฒนาหรือภาวนาสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาก็ตาม แล้วการศึกษาก็จะตามมาเองโดยอัตโนมัติ ไม่ต้องไปเรียกร้องร่ำหา เหมือนกับว่า เมื่อแสงอรุณขึ้นมาแล้วเราไม่ต้องไปขอรุ่งให้พระอาทิตย์ขึ้นมาอีก พระอาทิตย์ก็จะขึ้นมาเอง ถ้าเด็กมีคุณสมบัติคือองค์ประกอบ ๗ ประการนี้แล้ว การศึกษาจะตามมาเอง โดยไม่ต้องทำอะไร พูดอีกนัยหนึ่งว่า ชีวิตที่ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ จะเป็นชีวิตที่มีการพัฒนาเอง การพัฒนาชีวิตจะตามมาเอง ชีวิตจะพัฒนาไปได้เอง ด้วยอาศัย

องค์ประกอบ ๗ ประการที่ได้กล่าวมานี้

บัดนี้ก็สมควรแก่เวลาแล้ว อาตมภาพขอเสนอธรรมที่ได้กล่าวมานี้ เป็นเครื่องประกอบการพิจารณา หากว่ามีประโยชน์บ้าง ก็ขออนุโมทนา อย่างน้อยก็ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของท่านอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้มาร่วมฟังในที่ประชุมนี้ และขอให้กุศลเจตนาของท่าน นำมาซึ่งความเจริญงอกงามและสันติสุข ในพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกันทุกท่าน เทอญ.

ธรรม

กับ

การศึกษาของไทย

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญ

ธรรมกับการศึกษาของไทย

การศึกษาของไทยในกาละ ๓ และเทศะ ๒

สภาพปัจจุบันของคนไทย

ค่านิยม วัฒนธรรม: ผลและเหตุในการศึกษา

ความหลงตัวเอง: ความยึดติดในวัฒนธรรมของตน

ความคลั่งไคล้คนอื่น: ความเห่อวัฒนธรรมภายนอก

ประโยชน์ของการกระทบทางวัฒนธรรม

วิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง:

มองตามเป็นจริง และสำเหนียกเอาประโยชน์

ตัวอย่างการวิเคราะห์ตนเอง:

ความคลาดเคลื่อนในวัฒนธรรม

ตัวอย่างภารกิจของการศึกษา: การพัฒนาวัฒนธรรม

แนวคิดเบื้องต้นของการศึกษาแนวพุทธ

๑
๑
๗
๑๓
๑๘
๒๔
๒๗
๓๐
๓๔
๓๘
๔๑

ธรรมกับการศึกษาของไทย*

การศึกษาของไทยในกาละ ๓ และเทศะ ๒

ท่านตั้งหัวข้อให้อาตมภาพพูดในวันนี้ว่า *ธรรมะกับการศึกษาของประเทศไทย* เมื่อมองดูหัวข้อนี้ ก็ได้ข้อสังเกตว่า ชื่อหัวข้อให้ความรู้สึกเป็นกลางๆ ทั้งด้านกาละและเทศะ เป็นกลางๆ ในด้านที่ ๑ คือด้านกาลเวลา จะหมายถึงประเทศไทยในอดีต หรือในปัจจุบัน หรือในอนาคตก็ได้ ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นถือว่า กาลเวลาปัจจุบันสำคัญที่สุด ทำไมจึงสำคัญที่สุด เพราะว่าเป็นเวลาที่เกี่ยวข้องกับเราโดยตรง ซึ่งเราปฏิบัติได้ ทำอะไรได้ ส่วนกาลเวลาอีก ๒ เวลา คือ เวลาอดีตและอนาคตนั้น เราทำอะไรไม่ได้ อดีตก็ผ่านไปแล้ว ทำอะไรไม่ได้ อนาคตก็ยังไม่ถึง ก็ทำอะไรไม่ได้เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม มิใช่จะปฏิเสธความสำคัญของอดีตและอนาคต กาลเวลาทั้ง ๒ ก็มีความสำคัญเหมือนกัน อดีตมีความสำคัญ

* ปาฐกถาธรรม ในวันสถาปนาคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครบ ๓๐ ปี ณ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๓๐

เพราะว่าเป็นเหตุปัจจัยที่นำมาสู่ปัจจุบันที่เรา กำลังเผชิญอยู่ เราต้องรู้อดีตเพื่อที่เราจะได้ปฏิบัติกับปัจจุบันอย่างถูกต้อง และได้ผลดี ส่วนอนาคตนั้นก็สำคัญเหมือนกัน เพราะเราต้องการอนาคตที่สุกใสไร้ปัญหา และเพื่ออนาคตที่สุกใสไร้ปัญหานั้น เราก็ต้องปฏิบัติต่อบุคคลด้วยดี เพราะปัจจุบันเป็นเหตุปัจจัยที่นำไปสู่อนาคต รวมความว่า ที่จริงแล้วกาลเวลาทั้ง ๓ เกี่ยวข้องกับเราทั้งสิ้น เราเกี่ยวข้องกับทั้ง ๓ กาล แต่เราปฏิบัติกาลเดียว ส่วนอีก ๒ กาลคืออดีตและอนาคต มีความสำคัญก็เพราะมีผลสืบเนื่องมาสู่และไปจากปัจจุบัน หมายความว่าเราจะต้องยึดปัจจุบันเป็นหลัก แต่เราก็ต้องรู้อดีตและตระหนักถึงอนาคตด้วย ถ้าพูดตามภาษาของพุทธศาสนา ก็คือพระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติต่อบุคคลด้วยความรู้เท่าทันอดีต โดยตระหนักถึงผลที่จะเกิดในอนาคต นี่คือการให้ความสำคัญอย่างพอเหมาะพอดีแก่กาลทั้ง ๓

อดีตมีความสำคัญในประการที่หนึ่ง อย่างที่กล่าวมาแล้ว คือ เรารู้อดีตว่ามีเหตุปัจจัยเป็นมาอย่างไร จนมาเกิดผลในปัจจุบัน ถ้าหากผลนั้นเป็นปัญหา เราก็จะได้แก้ปัญหาในปัจจุบันนี้ตามเหตุปัจจัยที่เกิดมาจากอดีตนั้น เพราะฉะนั้นอดีตจึงเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษา เพื่อเอามาปฏิบัติต่อบุคคล การแก้ปัญหานั้นก็คือแก้ปัญหาที่ปัจจุบันโดยโยงไปหาอดีต

อีกประการหนึ่ง การเรียนรู้อดีตทำให้เรารู้ว่าอดีตนั้นมีอะไรดี มีคุณค่าบ้าง มีอะไรที่ควรระวังรักษาไว้ ดำรงไว้ และเมื่อถึงปัจจุบันนี้เราจะได้พยายามดำรงรักษาลึกลับที่ดั่งงามทรงคุณค่าเหล่านั้นไว้ แม้ในแง่นี้ ก็มามีผลเป็นการปฏิบัติที่ปัจจุบันเช่นเดียวกัน ส่วนอนาคตนั้นก็สำคัญเพราะปัจจุบันอีก กล่าวคือเราเตรียมการเพื่ออนาคต โดยสร้างเหตุปัจจัยในปัจจุบัน ถ้าเราสร้างเหตุปัจจัยในปัจจุบันไว้ดีแล้ว เราก็คาดหมายผลที่จะเกิดในอนาคตได้ว่า คงจะเป็นไปในทางที่ดี ถ้าเราได้ทำเหตุปัจจัยที่ดีไว้อย่างพร้อมบริบูรณ์ครบถ้วน และไม่มีเหตุปัจจัยอย่างอื่นแทรกซ้อนเข้ามาที่เราคาดหมายไม่ถึง ก็มั่นใจได้ว่าผลที่จะเกิดในอนาคตจะต้องดีแน่ นี่คือเรื่องของกาลเวลา ตกลงว่า เราจะต้องเอาปัจจุบันเป็นหลัก ถ้าหากเราเสียหลักจากปัจจุบันเมื่อไร เราก็หลุดลุ่ย เราหลุดจากปัจจุบันก็คือเราจะร่วงหล่นสู่อดีต หรือมีอะไรมันก็จะเลื่อนลอยไปในอนาคต ซึ่งทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นสภาพที่เราจะไม่สามารถทำอะไรให้เกิดผลได้ เพราะฉะนั้น อดีตก็ตาม อนาคตก็ตาม จะมีความหมายต้องถือเอาปัจจุบันเป็นหลักทั้งสิ้น เมื่อตกลงเช่นนี้แล้ว เราก็มาดูเรื่องปัจจุบันหรือมองที่สภาพปัจจุบันนี้

ในสภาพปัจจุบันนี้ สังคมไทยหรือประเทศไทยของเรา เป็นอย่างไร ประเทศไทยของเราในปัจจุบันนี้ต่างจากอดีต ใน

อดีตนั้น เมื่อพูดถึงประเทศไทย เราสามารถจำกัดตัวเองอยู่ตามลำพังได้มากกว่าปัจจุบัน ปัจจุบันนี้การสื่อสารคมนาคมหรือข่าวสารด้านหนึ่ง และคมนาคมคือการไปมาอีกด้านหนึ่งทั่วถึงกันทั้งโลก เราพูดกันว่า โลกนี้แคบเข้า จนกระทั่งมีผู้หวังว่า ต่อไปอาจจะเกิดชุมชนโลกหรือประชาคมนานาชาติขึ้น และสังคมของโลกนี้จะเป็นสังคมเดียวกัน ซึ่งผู้ที่มองอนาคตจะต้องพยายามคิดเตรียมการว่า เราควรปฏิบัติตัวอย่างไรเพื่อให้สังคมโลกที่ประชาชาติทั้งหลายจะอยู่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น จะอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี ประเทศไทยของเราในปัจจุบันนี้ก็อยู่ในสภาพเช่นนี้ด้วย คือไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวโดยลำพัง แต่อยู่ในสังคมโลกที่กำลังแคบเข้ามา เพราะฉะนั้นเมื่อดูสังคมไทยในปัจจุบันนี้ เราจะมองดูตัวเราเองลำพังไม่ได้ เราจะต้องมองดูตัวเอง และปฏิบัติต่อตัวเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งร่วมอยู่ในสังคมโลกนั้น

เมื่อเรามองดูตัวเอง ในฐานะที่เป็นส่วนร่วมอยู่ในสังคมโลก เราจะต้องปฏิบัติอย่างไรบ้าง โดยคร่าว ๆ ก็มีสิ่งที่ต้องปฏิบัติอยู่ ๒ อย่าง ประการที่หนึ่ง คือ เราจะดำรงรักษาตัวเองให้อยู่รอด และอยู่รอดด้วยดีได้อย่างไร การดำรงรักษาให้ตัวเองอยู่รอดได้ด้วยดีนี้มี ๒ แ่งด้วยกัน แ่งที่ ๑ คือ การดำรงรักษาตัวเองที่สืบทอดมาจากอดีตให้คงอยู่ด้วยดี และแ่งที่ ๒

คือการทำที่ตั้งรับ ตอบโต้ต่อกระแสจากภายนอกที่เข้ามากระทบกระแทกแทรกซึมต่างๆ ซึ่งปัจจุบันนี้เรากำลังประสบปัญหาอยู่มาก เป็นปัญหาใหญ่ที่เราพินิจพิจารณาใคร่ครวญกันเป็นสำคัญ และเป็นตัวการก่อให้เกิดปัญหาที่เรากำลังขบคิดหาทางแก้กันอยู่ในบัดนี้ นี่เป็นเรื่องสองด้านของการที่จะดำรงตนให้อยู่ได้ด้วยดี แต่เราจะไม่หยุดเพียงเท่านั้น

ต่อไป นอกเหนือจากการดำรงตนอยู่ด้วยดีแล้ว ก็คือว่าเราจะก้าวออกไปมีส่วนร่วมที่เป็นประโยชน์อย่างไรในสังคมของโลกที่จะช่วยแก้ปัญหาของชาวโลก ช่วยนำโลกนี้ไปสู่สันติสุข เพราะว่าสังคมโลกปัจจุบันนี้เป็นสังคมโลกที่มีปัญหาปัญหามีอยู่มากมาย มองไปทางไหนก็พบปัญหา ปัญหาระหว่างประเทศชาติต่างๆ ปัญหาระหว่างลัทธินิยมอุดมการณ์ต่างๆ ปัญหาจิตใจที่แพร่ระบาดไปทั่วโลก ปัญหาต่างๆ เหล่านี้เป็นเรื่องที่เรามีส่วนเกี่ยวข้อง ถ้าหากเราจะปฏิบัติตนให้ดีในฐานะเป็นประเทศชาติที่มีประโยชน์ เราก็ไม่ควรมองแต่เพียงการดำรงตนด้วยดีอย่างเดียวเท่านั้น แต่จะต้องมองในแง่ที่ว่า จะมีส่วนร่วมอย่างไร ที่จะทำประโยชน์ต่อชาวโลกหรือช่วยแก้ปัญหาของชาวโลก คือการทำที่จะก้าวออกไปร่วมช่วยเหลือให้โลกนี้มีสันติสุขด้วย เราอาจจะอ่อนน้อมถ่อมตนน้อยเกินไปก็ได้ แต่ก็มีความจำเป็นเหมือนอย่างเมื่อพระพุทธเจ้าทรงส่ง

สาวกไปประกาศพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ได้ตรัสสั่งว่า 'ภิกษุทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชาวโลก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก' ในเรื่องนี้คนไทยก็เช่นเดียวกัน เราจะคิดนึกจำกัดเฉพาะประเทศของตนเอง คงไม่ได้ จะต้องนึกด้วยว่า เราสามารถมีส่วนร่วมอย่างไรใน การที่จะแก้ปัญหาให้แก่ชาวโลก ถ้าเป็นไปได้ก็ควรจะเป็นผู้นำ ในโลกด้วยในการที่จะแก้ปัญหา เพราะว่าปัจจุบันนี้ยังไม่ ปรากฏว่ามีพวกไหน ประเทศชาติไหนที่สามารถแก้ปัญหาของ โลกให้ลุล่วงไปด้วยดี นี่เป็นอีกด้านหนึ่ง ด้านนี้เรียกว่าเทศะ เทศะนี้มี ๒ อย่างคือ ภายใน กับภายนอก ภายในได้แก่ ประเทศไทยของเรา ภายนอกได้แก่ประชาคมโลกทั้งหมด พุทธอีกแง่หนึ่งก็คือ เฉพาะส่วนของตัวเอง กับทั่วทั้งสากลหมด ทั้งโลก

เท่าที่กล่าวมานี้ก็เป็นอันว่า เรื่องของประเทศไทยที่เรา จะเกี่ยวข้องมีทั้ง ๓ กาละ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต และ ๒ เทศะ คือ ภายใน ภายนอก หรือเฉพาะส่วนของตัวเองกับทั่ว ทั้งสากล และเท่าที่กล่าวมาแล้วนี้ก็คือภารกิจของการศึกษา การศึกษาจะช่วยประเทศไทยได้อย่างไร ก็ต้องช่วยใน ๓ กาล นี้ โดยเฉพาะในปัจจุบันเพื่อเตรียมการในอนาคตให้ดี และ ต้องช่วยในเทศะที่กล่าวมาทั้ง ๒ อย่าง และธรรมะที่จะนำมา

ใช้ในทางการศึกษาก็เพื่อประโยชน์ดังที่กล่าวมา

สภาพปัจจุบันของคนไทย

เมื่อได้ตั้งเอาปัจจุบันเป็นหลักดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ขอให้ เรามองสภาพปัจจุบันกัน การมองดูสภาพปัจจุบันนั้นมองได้ หลายอย่าง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ก็คือสังคมทั้งหมด สังคมทั้งหมดนั้นมีความเกี่ยวข้องกับการศึกษา ตามปกติเรามักจะมองสังคมโดยเริ่มต้นจากปัญหา ถ้าไม่พูดถึงปัญหาโดยตรงก็พูดถึงสภาพ คือสภาพสังคม แต่วันนี้ขอพูดในเรื่อง สภาพที่เป็นปัญหา สภาพสังคมนั้นอาจจะห่างเกินไปหรืออ้อม เกินไป ขอขีดอีกหน่อยให้ใกล้การศึกษาเข้ามาก็คือ พูดถึง สภาพตัวคนเลยที่เดียว ตัวคนคือคนไทยเรานี้ สภาพปัจจุบัน เป็นอย่างไร เพราะคนเป็นตัวเชื่อมระหว่างการศึกษาับสังคม คนเป็นที่แสดงออก เป็นผลปรากฏของการศึกษา แล้วตัวคนที่ ได้รับการศึกษาก็ไปแสดงผลออกทางสังคม พูดสั้นๆ ว่า การ ศึกษาแสดงผลออกที่ตัวคน แล้วคนก็ไปแสดงผลออกที่สังคม เราจะมีสภาพสังคมอย่างไร หรือปัญหาสังคมอะไร ก็เกิดจาก คนนี้ออกไป เพราะฉะนั้น จะมองให้ใกล้ขีดกับการศึกษาก็ มองที่ตัวคนนี่ ก็ขอให้เรามามองดูกันว่า สภาพคนไทยใน ปัจจุบันนี้เป็นอย่างไร แล้วมันจะส่งมาถึงการศึกษา

การมองคนไทยในปัจจุบันก็คือ มองพฤติกรรมของเขา มองค่านิยม มองลักษณะนิสัยจิตใจของคนไทยว่าเป็นอย่างไร ดูให้ครบถ้วนทั้งตัวคน เมื่อมองแล้วเห็นคนไทยเป็นอย่างไร ถึงตอนนี้ก็เป็นเรื่องที่จะต้องพรรณนากันยืดยาว อาตมภาพก็จะขอยกตัวอย่างมาพอให้เห็นเป็นเค้า เมื่อหลายเดือนมาแล้ว มีนักหนังสือพิมพ์ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งเข้ามาเมืองไทย แล้วอยู่ๆ ก็มีผู้ติดต่อมาว่าจะขอพบอาตมภาพ ก็ไม่ได้รู้จักกันมาก่อน ทั้งตัวฝรั่งและคนที่ติดต่อ เขามาหาและพูดถึงความประทับใจของเขาต่อประเทศไทย เขาบอกว่า ที่เขามาเมืองไทยนี้ เขาไม่ได้มีความสนใจในเรื่องศาสนาอะไรเลย เพียงเข้ามาเที่ยวดูสังเกตุการณ์ต่างๆ ไป แต่เมื่อเขามาเห็นเมืองไทยแล้วเขาเกิดความรู้สึกว่าคนไทยนี้มีจิตใจที่สุขสบาย ไม่มีความเคร่งเครียด ตอนเช้าก็เห็นคนออกมาดักบาตรกัน หน้าตาก็ยิ้มแย้ม่องใส เขาก็เกิดความรู้สึกว่า วิถีชีวิตของคนไทยน่าจะสุขสบาย และยังมีความใกล้ชิดต่อศาสนา ต่างกับคนในประเทศของเขาในตะวันตก โดยเฉพาะในประเทศฝรั่งเศสของเขาที่มีความเคร่งเครียด จิตใจมีความรู้สึกไม่สบาย มีความทุกข์ นี่คือการประทับใจของเขา เขาจึงอยากจะศึกษาว่า สภาพที่ว่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างไร นี่ก็เป็นภาพของประเทศไทยในสายตาของชาวต่างประเทศ คนที่มาจากประเทศอื่น

วัฒนธรรมอื่น อาจจะมองเห็นเมืองไทยเราชัดเจนแห่งหนึ่ง เพราะเป็นภาพที่ตัดกัน หรือเป็นที่เปรียบเทียบแปลกออกไปจากตัวเขา อย่างไรก็ตาม บางท่านอาจจะท้วงได้ว่า อันนี้เป็นความเห็นของฝรั่งเพียงคนเดียว เขาอาจจะเข้ามาแล้วก็มองแต่เพียงผิวเผิน ถ้าอยู่ต่อไปนานๆ ก็อาจจะเห็นอะไรที่ไม่ดีของคนไทยอีกหลายๆ อย่างก็ได้ แต่นี่เป็นเพียงภาพหนึ่งที่น่ามายกเป็นตัวอย่างไว้

ขอยกตัวอย่างอีกรายหนึ่ง คราวนี้เป็นนักศึกษาชาวอเมริกันเข้ามาแล้วก็อยากจะศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย จึงออกไปตามชนบท เมื่อเขาออกไปเที่ยวดูตามชนบทแล้วก็เกิดความรู้สึกประทับใจ โดยเฉพาะสิ่งที่ต่างจากวัฒนธรรมของเขา วิถีชีวิตที่ไม่เหมือนกับเขา ซึ่งจะโดดเด่นขึ้นมาในความรู้สึก แล้วเขาก็มาเล่าให้ฟังว่า เขามองเห็นคนไทยที่มีความสนุกสนานร่าเริงอยู่ตลอดเวลา แม้แต่งานศพก็มีการแห่มีการโลดเต้นสนุกสนานกัน มีลิเกละคร ไม่เหมือนกับประเทศของเขา เขาบอกว่า ในประเทศของเขาชีวิตเคร่งเครียดเหลือเกิน โดยเฉพาะงานศพนั้นเต็มไปด้วยความสลดหดหู่ใจ ไปร่วมงานศพแล้วไม่สบายใจเลย เขารู้สึกพอใจกับวิถีชีวิตแบบของคนไทยนี้ รู้สึกว่ามันสบายดี อันนี้ก็เป็นเรื่องที่แปลก เป็นความประทับใจ เป็นภาพที่ปรากฏแก่สายตาฝรั่ง อาตมภาพ

คิดว่า เราทั้งหลายคงเคยได้ยินกันมาทำนองนี้ เรื่องที่อาดม-
ภาพนำมาเล่านี้ ก็ได้พยายามยกตัวอย่างที่สอดคล้องกับเสียง
ที่ได้ยินกันส่วนมาก ไม่เชยยกตัวอย่างที่ขัดแย้ง

เรื่องที่เล่ามานี้ นับว่าเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นภาพอย่าง
หนึ่ง ที่แสดงถึงคนไทยในปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร และคนไทย
ปัจจุบันนี้ก็คือคนไทยที่สืบมาจากอดีต ถ้าว่าโดยทั่วไปจากที่
ได้ยินได้ฟังมา และการสังเกตการณ์ การกล่าวขวัญต่างๆ
เราพูดได้ว่า คนไทยโดยทั่วไป โดยเฉพาะในชนบทที่ถือว่า
เป็นวัฒนธรรมไทยแท้ๆ ยังมีลักษณะของชีวิตที่มีความสุข มี
ความพึงพอใจในชีวิต มีความปล่อยวาง ไม่เครียด เรามีคำพูด
อยู่เสมอว่า 'ไม่เป็นไร' คำว่า 'ไม่เป็นไร' นี้เป็นลักษณะพิเศษ
ของไทย เรียกว่าเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งทีเดียว อะไรๆ ก็ไม่
เป็นไร แต่ไม่เป็นไรนี้ นอกจากมีความหมายว่าสบายๆ เรื่อยๆ
เปื่อยๆ แล้ว ก็ยังมีความหมายอีกแง่หนึ่งว่า ไม่จริงจัง หรือ
ไม่เอาจริงเอาจังอะไรเลย การไม่เอาจริงเอาจังนั้นก็มิทั้งข้อดี
และข้อเสีย บางทีเราก็ได้ยินชื่อประเทศของเราที่ฝรั่งเขาเรียก
ว่า 'สยามเมืองยิ้ม' *The Land of Smiles* หรือดินแดนแห่งความ
มีน้ำใจ คนฝรั่งเข้ามา คนต่างประเทศเข้ามา ก็ประทับใจใน
ความมีน้ำใจ คนไทยชอบสนุกสนาน ไม่จริงจังกับชีวิตและกาล
เวลา นัดเวลาแล้วไม่เป็นไปตามเวลานัด อย่างพูดปาฐกถา

วันนี้ก็อาจจะเลยเวลาไปอีก

แม้แต่คำว่า 'งาน' เอง ก็ขอให้สังเกตดู คำว่า 'งาน' ใน
ภาษาไทยแปลว่าอะไร งานวัด งานลอยกระทง งานสงกรานต์
คำว่า 'งาน' เดียวนี้เราใช้ในความหมายที่ตรงกับภาษาอังกฤษ
ว่า work หมายถึง การทำสิ่งที่หนัก ต้องใช้ความเพียร
พยายาม อาจจะต้องผินทำ เคร่งเครียด ทำแล้วไม่สนุกสนาน
พอพูดว่ามาทำงานก็รู้สึกกันว่าไม่ใช่เรื่องสนุก จะต้องมาทำสิ่ง
ที่เปลืองสมอง เคร่งเครียด รู้สึกหนัก แต่ในภาษาไทย 'งาน'
คำเดิมนั้น มีความหมายไปในเชิงกิจกรรมบันเทิง เช่นอย่าง
งานวัด มีแต่สนุกทั้งนั้น คนไปงานวัดไม่ใช่ไปทำอะไรที่น่าหนัก
ใจน่าเหน็ดเหนื่อยสมองอะไรสักอย่างหนึ่ง แม้แต่คำพูดของ
เขาก็ล่ออยู่ในตัว แต่เดี๋ยวนี้คนไทยกำลังอยู่ในระหว่างกลาง
ของการรับวัฒนธรรมจากภายนอกมาชนกับวัฒนธรรมของ
ตัวเอง คำว่า 'งาน' จึงได้เริ่มมีความหมายไปในทางหนัก
และเหนื่อยขึ้นมาแล้ว นี่เป็นเรื่องที่น่าสังเกต

อีกประการหนึ่งก็คือ การมีนิสัยที่กลมกลืน อ่อนนุ่มล้วย
ไม่รุนแรง จะเข้าไหนเข้าได้เข้าง่าย ๆ คนไทยเรานี้ปัญหาเรื่อง
เชื้อชาติไม่มีความรุนแรง แต่มีความกลมกลืนได้ง่าย ๆ ไม่
เหมือนในต่างประเทศ ลองดูประเทศอื่นๆ ทั่วโลก แม้แต่
ประเทศที่ใกล้เคียงไทย ปัจจุบันนี้เขามีปัญหาเรื่องเชื้อชาติกัน

มาก แต่ประเทศไทยเราไม่มีปัญหาเช่นนั้น เรามีชื่อว่าเป็นนักปรับตัวให้เข้ากับจังหวะ สถานการณ์ โอกาส สภาพแวดล้อม ได้เก่ง แต่อีกด้านหนึ่ง พร้อมกันนั้น เราก็มีนิสัยชอบมีหน้ามีตา ชอบแข่งฐานะवादไ้กัน มีอะไรก็มาवादกัน จะจัดงานก็มุ่งความมีหน้ามีตา ถ้าเป็นชาวบ้านก็บอกว่าหมดเท่าไรไม่ว่าต้องการชื่อเสียง อะไรทำนองนี้ หรือถ้าเป็นคนกรุงคนเมืองจะมีรถยนต์ ก็มุ่งไปที่ว่าต้องให้ได้รุ่นใหม่ ทันสมัยนำเขาอะไรต่างๆ แข่งฐานะกัน แม้แต่การจะรับประทานอาหารฝรั่ง บางทีก็ไม่อ่อยเท่าไรนัก แต่รู้สึกว่ไ้ ถึงแพงก็จะรับประทานหรือยิ่งแพงก็ยิ่งไ้ ก็เลยยิ่งรับประทาน พอได้ยินว่า McDonald บ้าง Kentucky Fried Chicken บ้าง อะไรทำนองนี้ ก็รู้สึกคึกคัก บางอย่างไม่ได้อ่อยมากมายนัก เทียบกับอาหารไทย บางทีก็ไม่ดีไปกว่าของพื้นบ้านที่ราคาถูกๆ แต่รสของความไ้มีมาก เราก็เสพรสของความไ้แทน อันนี้เป็นเรื่องแสดงนิสัยของคนไทยด้านหนึ่ง คือชอบवादไ้กัน มีหน้ามีตาเมื่อมีความปรับตัวรับง่ายอยู่แล้ว ความชอบवादไ้กันนั้น ส่งเข้าไปอีก ก็ตามฝรั่งหลุนๆ เต็มที่ไปเลย

ข้อที่ถูกลงเขาตำหนิมากอย่างหนึ่ง ก็คือว่า คนไทย ชอบบริโภคมากกว่าชอบผลิต นี่ก็เป็นลักษณะนิสัยที่ถูกลงวิจัยว่ามีปัญหามากทีเดียว โดยเฉพาะทำให้เป็นปัญหาแก่การพัฒนา

ประเทศชาติ เพราะเราไม่ชอบที่จะสร้างสรรค์ ไม่มีเริ่มในการที่จะทำสิ่งใหม่ๆ แต่เราจะคอยรอผลิตผลจากต่างประเทศ แล้วรับมาบริโภค ซึ่งก็ไปกันได้ดีกับลักษณะนิสัยอีกอย่างหนึ่ง คือ การชอบเลียนแบบ ซึ่งเป็นปัญหาที่เราหันไปโทษเยาวชนกันมากในปัจจุบัน

ค่านิยม วัฒนธรรม: ผลและเหตุในการศึกษา

เท่าที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องสภาพของคนไทยปัจจุบัน เท่าที่มองเห็นกัน ซึ่งกล่าวขวัญกันอยู่ และนำมายกเป็นตัวอย่งในบรรดาลักษณะนิสัยที่ยกมาพูดนี้ มีหลายอย่างที่เราเรียกกันว่า เป็นค่านิยม ค่านิยมเป็นสิ่งสำคัญมาก เป็นสิ่งที่มีผลต่อพฤติกรรม เป็นตัวกำหนดบรรดาพฤติกรรมของคน แล้วก็จะีผลเป็นการบันดาลชะตากรรมของสังคมได้ด้วย ฉะนั้น ค่านิยมจึงเป็นเรื่องที่จะต้องเอาใจใส่ให้มาก และในเมื่อมีผลต่อชีวิตของคนและต่อสังคม ก็เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เพราะค่านิยมเข้ามาหล่อหลอม บันดาลชีวิตและพฤติกรรมของคน ดังที่กล่าวมา เมื่อการศึกษาเอาใจใส่คน ก็ต้องเอาใจใส่ต่อค่านิยมด้วย การที่เราจะปล่อยให้ค่านิยมมากำหนดวิถีชีวิตของคน กำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม โดยปล่อยให้ไปตามเรื่องตามราว โดยไม่มีการควบคุมดูแลนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ถูก

ต้อง ถ้าการศึกษาปล่อยในสิ่งเหล่านี้ การศึกษาก็ได้ชื่อว่าไม่ได้ทำหน้าที่ของตัวเองให้ครบถ้วน การที่จะทำหน้าที่ของการศึกษาให้ถูกต้องก็คือ การเป็นฝ่ายกำหนด ควบคุมค่านิยม หมายความว่า การศึกษาจะต้องเอาใจใส่ในเรื่องค่านิยมนี้ และเป็นผู้ควบคุมวางแผน พยายามที่จะผันแปร หันเห นำทางค่านิยมของสังคมให้เป็นไปในทางที่ดีมีประโยชน์ และเอื้อต่อกันกับการศึกษา

การที่จะจัดการกับค่านิยมต่างๆ นี้ เราจะต้องรู้ว่าค่านิยมเกิดจากอะไร บางทีเราต้องการจะเข้าไปจัดการกับค่านิยมโดยตรง แต่เราจัดการไม่ได้ เราจะแก้ไขปรุงแต่งค่านิยมเอาตามชอบใจไม่ได้ เพราะค่านิยมเกิดจากเหตุปัจจัย เราต้องรู้ว่าเหตุปัจจัยของค่านิยมนั้นๆ คืออะไร แล้วก็ไปจัดสรรเหตุปัจจัย แก้ไขที่เหตุปัจจัยนั้น แต่เหตุปัจจัยของค่านิยมมีหลายอย่าง ในบรรดาเหตุปัจจัยเหล่านั้น เหตุปัจจัยที่สำคัญมาก ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นรากฐานของค่านิยม ก็คือสิ่งที่เรียกว่า ภูมิธรรม ภูมิปัญญา ของคนในสังคมนั้นเอง ภูมิธรรม ภูมิปัญญา ก็คือพื้นฐานจิตใจ พื้นฐานทางปัญญาของคนในสังคมนั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ซึมซาบไหลมาในกระแสวัฒนธรรม ภูมิจิต ภูมิใจ ภูมิธรรม และภูมิปัญญาของคนไทยก็ไหลมาในกระแสวัฒนธรรมไทย และภูมิจิต ภูมิธรรม ภูมิปัญญาที่มาในกระแสวัฒนธรรม ก็

เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมนั่นเอง วัฒนธรรมทั้งหมดก็เป็นผลของการศึกษาในอดีต ทั้งการศึกษาอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งการศึกษาโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว วัฒนธรรมของเราที่เกิดขึ้นนี้คืออะไร มองให้ดีแล้ว มันก็คือผลรวมของการศึกษาของชาติไทยทั้งหมดในอดีตนั่นเอง ในที่นี้เรากำลังมองการศึกษาในวงกว้าง วงกว้างที่ไม่ใช่การศึกษาในห้องเรียนในชั้นเรียน ไม่ใช่การศึกษาในสถาบันเท่านั้น แต่เรามองการศึกษาของคนทั้งหมดทั้งชาติทั้งประเทศ เมื่อเรามองเห็นว่าวัฒนธรรมของเราเป็นอย่างไร อันนั้นก็คือผลรวมของการศึกษาของเรา ที่นี้ แม้ว่าวัฒนธรรมที่รวมถึงภูมิธรรม ภูมิปัญญาของเรานี้ จะเป็นผลจากการศึกษาของเราในอดีตก็จริง แต่มันกลายมาเป็นตัวปรุงแต่ง คือกลายเป็นเหตุปัจจัยมาปรุงแต่งคนไทยในปัจจุบัน เป็นตัวให้การศึกษา การกระทบ หรือการบรรจบของกระแสวัฒนธรรม

โดยเฉพาะปัจจุบันนี้ เรามาถึงยุคพิเศษดังที่ได้กล่าวข้างต้นว่า สิ่งที่แตกต่างกันทั้งในทางกาละและเทศะได้มาเผชิญกันในด้านกาละ วัฒนธรรมที่เป็นผลจากการศึกษาที่สืบมาจากอดีต ก็กำลังหล่อหลอมปรุงแต่งชีวิตจิตใจของเราอยู่ ซึ่งเรารู้ตัวบ้างไม่รู้ตัวบ้าง แต่ไม่รู้ตัวเป็นส่วนมากกว่า อีกด้านหนึ่งก็คือในปัจจุบัน อย่างที่กล่าวข้างต้นว่ามี**การสื่อสารคมนาคม**ถึง

กันหมดทั่วโลก จนเกิดสังคมโลกขึ้นมา กระแสวัฒนธรรม จากต่างชาติ ต่างประเทศก็เข้ามามาก และก็มีส่วนในการปรุงแต่งชีวิตจิตใจของเราด้วย เพราะฉะนั้น ยุคปัจจุบันจึงเป็นยุคที่มีการเผชิญกันระหว่างกระแส ๒ กระแส ซึ่งหมายถึงกระแสวัฒนธรรม ได้แก่ กระแสวัฒนธรรมจากภายในของเราในอดีตที่สืบกันมา กับกระแสวัฒนธรรมจากภายนอก จากต่างประเทศ โดยเฉพาะอันไหนเราชื่นชมมาก อันนั้นก็มียุทธิพลมาก ปัจจุบันนี้กระแสที่มีอิทธิพลมากคงจะได้แก่ วัฒนธรรมจากตะวันตก

เมื่อวัฒนธรรม ๒ สายมาเผชิญกัน มากระทบกระทบกัน เราจะต้องมีวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง ถ้าเรามีวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง เราอาจจะทำให้การเผชิญหรือการกระทบกระทบกันนั้นกลายเป็นการประสานที่เกิดประโยชน์ อันนี้คือเทคนิคหรือวิธีการที่ว่าเราจะทำอย่างไร และนี่คือหน้าที่อย่างหนึ่งของการศึกษา การที่วัฒนธรรม ๒ สาย เข้ามาเผชิญและกระทบกันนี้ เป็นสิ่งที่เราหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคม เมื่อเราอยู่ในสภาพบังคับ จำเป็นจำยอมแล้ว สิ่งที่เราทำได้ก็คือ จะทำอย่างไรให้ดีที่สุด การทำให้ดีที่สุดก็คือ การทำให้มันเกิดผลในทางที่ดี ถ้าเราทำไม่ถูกต้อง การเผชิญระหว่างวัฒนธรรม ๒ สาย หรือ ๒ กระแสนั้น ก็จะมีผลเป็นการกระทบ

กระทบ และลบล้างกัน อาจมีการต่อต้าน มีความสับสน ระส่ำระสาย วัฒนธรรมส่วนหนึ่งอาจจะถูกลบล้างไป อาจเป็นของภายในถูกลบล้างหรือถูกทำลายไป หรือถ้าเรามีแรงดี ฝ่ายภายนอกก็อาจจะถูกต่อต้านหรือปะทะไว้ ก็สุดแต่ที่จะเป็นไปในรูปไหน แต่เป็นเรื่องที่ไม่ดีทั้งนั้น ทางที่ดีก็คือ เราจะต้องประสานให้เกิดประโยชน์แก่เราให้มากที่สุด และการประสานนั้นก็เป็นเรื่องของการศึกษา คือจะทำได้ด้วยการศึกษาที่ถูกต้อง แต่สภาพสังคมปัจจุบันนี้ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมาก การที่สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากนี้ ก็ทำให้กระบวนการศึกษาในสถาบันหรือการศึกษาที่เป็นระบบนี้ก้าวไม่ทัน เราจึงจะต้องสร้างการศึกษาให้เกิดมีขึ้นในตัวตน ให้ตัวตนนั้นมีการศึกษาที่จะทำให้เขามีความสามารถที่จะรับที่จะจัดการกับวัฒนธรรมต่างๆ ที่เข้ามาได้อย่างดี คือ ให้การศึกษาเกิดขึ้นในตัวเอง ให้การศึกษาที่อยู่ในตัวตนแต่ละคนนั้นแหละทำงานให้ได้ผลที่ต้องการ ไม่ใช่รอการศึกษาที่เป็นระบบงานอยู่ภายนอก ซึ่งไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม ก่อนที่จะพูดต่อไปในเรื่องวัฒนธรรม ซึ่งได้พิจารณาถึงวัฒนธรรม ๒ กระแสแล้ว คือ กระแสวัฒนธรรมภายในที่สืบจากอดีต กับกระแสวัฒนธรรมที่มาจากภายนอก ก็ขอพูดแทรกสักหน่อยว่า คนไทยในปัจจุบันนี้เท่าที่มองเห็น มักจะมี

ท่าที่ต่อวิถัฒนธรรม ๒ สายนั้นแยกได้เป็น ๒ พวก คือ โดยมาก จะมีท่าที่ที่เป็นไปในทางเอียงสุดหรือสุดโต่ง คือพวกหนึ่งนั้น หลงตัวเอง และอีกพวกหนึ่งก็คลั่งไคล้เขา แต่ทั้ง ๒ พวกนี้ ไม่ว่าจะเป็ญพวกที่หลงตัวเองคือ ยึดมั่น ติดในวิถัฒนธรรมของตัวเอง ยึดว่าของฉันทิที่ดีที่สุด ไม่ยอมรับและต่อต้านวิถัฒนธรรมต่างประเทศโดยสิ้นเชิงก็ตาม หรือพวกที่สอง ซึ่งชื่นชมพอใจต่อวิถัฒนธรรมจากภายนอก จนกระทั่งถึงกับดูลูกวิถัฒนธรรมของตัวเองก็ตาม ทั้งสองพวกนี้มีลักษณะที่ร่วมกัน เหมือนกัน อยู่อย่างหนึ่ง คือ ถึงจะต่างกันแต่ก็มีลักษณะที่เหมือนกัน ลักษณะที่เหมือนกันของสองพวกนี้คือ ไม่รู้จักตนเองและไม่รู้จักผู้อื่น ตามความเป็นจริง

ความหลงตัวเอง: ความยึดติดในวิถัฒนธรรมของตน

พวกที่หนึ่ง คือพวกที่หลงยึดติดในตัวเอง หลงตัวเองนั้น ก็ไม่รู้จักความเป็นจริงว่า วิถัฒนธรรมเป็นกระแสรวมของสิ่งที สละสลมถ่ายทอดต่อๆ กันมา วิถัฒนธรรมของเรานั้นไม่ใช่เป็นลิ่งเป็นชั้นเป็นอัน ยืนตัว คงที่ ตายตัวตั้งแต่เดิมมา ตลอดกาลเวลาที่ผ่านไปหลายยุค หลายสมัย มันเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยๆ องค์ประกอบและลักษณะต่างๆ ในวิถัฒนธรรมของเรานั้น บางอย่างก็เข้มข้นในยุคสมัยหนึ่ง ต่อมาอีกยุคสมัยหนึ่ง องค์

ประกอบเดียวกันนั้นเองก็จางลงหรือหายไปหรือแปรผันไป เป็นอย่างอื่น มีการกลาย มีการผิดเพี้ยน มีการคลาดเคลื่อนไปต่างๆ อันนี้เป็นลักษณะของวิถัฒนธรรมที่สืบต่อมาจากอดีต เราจะต้องรู้ตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้น วิถัฒนธรรมแต่ละสาย เมื่อมาถึงเวลาใดเวลาหนึ่งที่มนุษย์เราประสบอยู่ จึงมี ทั้งข้อยิ่งและข้อหย่อน มีทั้งข้อดีและข้อด้อย เหมือนอย่างวิถัฒนธรรมไทยเราในปัจจุบันนี้ เราต้องยอมรับว่าเรามีทั้งดีทั้งเสีย เนื้อหาในวิถัฒนธรรมของเราบางอย่างผิดพลาดคลาดเคลื่อนเพี้ยนไปจากของเดิมในอดีตก็มี ในอดีตผิดเพี้ยนมาแล้ว ปัจจุบันนี้กลับทำให้ดีได้ก็มี ในอดีตไม่ผิดเพี้ยน แต่มาคลาดเคลื่อนในปัจจุบันก็มี ในอดีตคลาดเคลื่อนมาแล้ว ปัจจุบันยังหลงทางไปไกลหนักเข้าก็มี ลิ่งที่ได้ผิดเพี้ยนมาแล้วในอดีตนานๆ ก็มี อดีตโกลั้ๆ ก็มี มาผิดเพี้ยนในปัจจุบันก็มี กำลังจะผิดเพี้ยนก็มี ที่มองเห็นง่ายๆ ก็คือพวกถ้อยคำต่างๆ ในภาษาเป็นตัวอย่างที่ล่อให้เห็ญความผิดเพี้ยนและคลาดเคลื่อนเหล่านั้น ฉะนั้น ต่อไปนี้จะยกตัวอย่างมาประกอบ ไม่ต้องยกตัวอย่างอะไรมาก จะเอาถ้อยคำที่เราพูดกันนี้เป็นหลัก

ในฐานะที่เป็นพระ ก็จะเอาถ้อยคำทางพระคาสนามาพูดให้ฟัง ยกตัวอย่างให้เห็นว่าได้เกิดมีความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนกันมาอย่างไร เช่น เมื่อพูดถึงคำว่า 'นิพพาน' ในลัังคมไทยยุค

สมัยหนึ่งในอดีต คำว่า ‘นิพพาน’ ได้มีความหมายเน้นหนัก ในความรู้สึกของชาวบ้านในแง่ที่เป็นสถานที่อันแสนสุข อย่างที่เรียกว่าเมืองแก้ว ดังที่พูดกันว่า อมตมทานคร นครที่เป็นอมฤตและเป็นเมืองแก้ว คนในสมัยก่อนนั้นมีความปรารถนาจะไปนิพพานกันอย่างมาก เมื่อทำบุญอะไร ก็จะไปอุทิศถวายให้ไปนิพพาน คำถวายทานแบบโบราณจะต้องลงว่า นิพพานปัจจุโย โหตุ เป็นธรรมดาเลย แปลว่า ขอให้บุญกุศลนี้จงเป็นปัจจัยแก่นิพพาน แต่สมัยนี้คนปัจจุบันตัดแล้ว ไม่มีคำนี้ที่นี้คำว่า ‘นิพพาน’ นั้น เมื่อมาถึงอีกยุคสมัยหนึ่งก็กลับมีความหมายเปลี่ยนไปในแง่ว่าเป็นความตาย ความดับสูญ ความหายไป ลึนไป ความหมายนี้เด่นมากในปัจจุบัน จนคนในยุคปัจจุบันนี้กลัวนิพพาน ไม่อยากไปนิพพานกันเลย จะเป็นด้วยเหตุนี้หรือไม่ก็ไม่ทราบ เวลาถวายทาน คำว่า นิพพานปัจจุโย โหตุ ก็เลยถูกตัดไปแล้ว นี่เป็นเรื่องที่น่าสังเกต

ต่อไป คำว่า ‘มานะ’ ในภาษาไทยปัจจุบันมานะมีความหมายว่า ‘เพียรพยายาม’ เช่นในข้อความว่า ‘จงมานะบากบั่นเล่าเรียนไปเถิด ต่อไปจะได้เป็นใหญ่เป็นโต’ ถ้าเป็นคนไทยเก่าๆ ก็อาจจะบอกว่า ‘ไอ้หนู จงมานะพากเพียรเรียนไปนะ ต่อไปจะได้ใหญ่โตเป็นเจ้าของคนนายคน’ โดยนัยนี้ มานะจึงมีความหมายเป็นพากเพียรพยายาม แต่มานะในภาษาเดิมที่

เป็นคำแท้จริงของเขานั้น ‘มานะ’ เป็นกิเลสตัวหนึ่ง แปลว่า ความถือตัว ความสำคัญตนเป็นนั่นเป็นนี่ ความถือตนเป็นสำคัญ อยากให้ตัวยิ่งใหญ่โดดเด่น นี่คือความหมายเดิม แต่ทำไมมานะจึงกลายเป็นความหมายไปเป็นเพียรพยายาม นี่อาจจะเป็นเรื่องที่ต้องวิเคราะห์กันต่อไป

ทีนี้บางคำหายไปก็มี คำหนึ่งที่ดีมากในวงการศึกษาคือเดี๋ยวนี้แทบไม่ได้ยินกัน คือคำว่า ‘สำเหนียก’ คำว่าสำเหนียกเป็นคำที่ดีมาก เป็นคำที่แสดงความหมายว่า เมื่อรับฟังหรือเมื่อเล่าเรียนนั้น ไม่ใช่เรียนเปล่าๆ ไม่ใช่ฟังเปล่าๆ แต่ตั้งใจกำหนดเลือกจับเอาว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์ เป็นสิ่งมีค่า เอาไปใช้ได้ การที่สำเหนียกหายไปในปัจจุบัน อาจจะเป็นเครื่องสะท้อนถึงสภาพจิตใจของคนปัจจุบันได้อย่างหนึ่งว่าเป็นอย่างไร คือเป็นข้อที่น่าพิจารณาว่าคนปัจจุบันอาจจะขาดการสำเหนียกก็ได้ นี่เป็นตัวอย่างในอดีต

ทีนี้ในปัจจุบัน คำบางคำที่กำลังจะมีความหมายเพี้ยนไปยกตัวอย่างคำที่กำลังพูดถึงกันบ่อยๆ ก็คือคำว่า ‘ปฏิบัติธรรม’ เดี่ยวนี้เราเข้าใจคำว่า ‘ปฏิบัติธรรม’ อย่างไร คนจำนวนมากทีเดียวจะเข้าใจคำว่าปฏิบัติธรรม หรือพูดถึงคำว่าปฏิบัติธรรมในความหมายว่าเป็นการปลีกตัวเข้าวัด หรือต้องไปในป่า และไปอยู่เงียบๆ ลักระยะหนึ่ง ไปนั่งสมาธิ ไปทำกรรมฐาน

ไปบำเพ็ญเพียรทางจิตใจเป็นพิเศษ ไปอยู่ในที่วิเวกห่างไกลจากผู้คน ออกจากสังคมไป จึงเรียกกันว่าปฏิบัติธรรม ถ้าเราเข้าใจกันอย่างนี้ ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็เข้าใจกันอย่างนั้นมากแล้ว ก็แสดงว่าเดี๋ยวนี้คำว่า 'ปฏิบัติธรรม' ก็เป็นคำหนึ่งที่กำลังมีความหมายเพี้ยนไป และเป็นเครื่องแสดงด้วยว่า วัฒนธรรมของไทยในปัจจุบันมีอะไรๆ ที่กำลังผันแปรไปอีก

คำว่า ปฏิบัติธรรม นี่คืออะไร ปฏิบัติธรรม ก็คือการทำเอาธรรมมาใช้มาปฏิบัติ เรามาทำงาน ถ้าทำงานด้วยใจรักงาน ก็เรียกว่ามี 'ฉันทะ' ทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร ก็เรียกว่ามี 'วิริยะ' ทำงานด้วยความเอาใจใส่ รับผิดชอบ ก็เรียกว่ามี 'จิตตะ' ทำงานด้วยการใช้ปัญญาไตร่ตรอง ใคร่ครวญ หาทางแก้ไขตรวจสอบ ทำให้งานดียิ่งขึ้น พิจารณาข้อยิ่งข้อหย่อนในการงานนั้น มีการตรวจตราวัดผลต่างๆ ก็เรียกว่ามี 'วิมังสา' ถ้าทำครบ ๔ อย่างนี้ ก็เรียกว่า ทำงานด้วยอิทธิบาท ๔ อิทธิบาท ๔ ก็เป็นหลักธรรมสำคัญหมวดหนึ่ง เมื่อทำงานด้วยอิทธิบาท ๔ ก็คือ การปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน หลายท่านในที่นี้ก็มีรถยนต์ เมื่อขับรถไปในท้องถนนนั้น ถ้าเราขับด้วยความมีสติ ระมัดระวัง มีความไม่ประมาท รักษากฎจราจร อยู่ในระเบียบข้อบังคับและขับด้วยความสุภาพ อย่างนี้ก็เรียกว่าปฏิบัติธรรม แน่นนอนไม่มีพลาด

เลย แม้แต่จะกินอาหาร ถ้ากินอย่างรู้จักประมาณ มุ่งส่งเสริมคุณภาพชีวิต ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ไม่ตะกละมูมมาม ก็เป็นการปฏิบัติธรรม แต่คนปัจจุบันไม่ค่อยมองเห็นถึงการปฏิบัติธรรม ในความหมายอย่างนี้ แม้แต่เพียงเรานั่งอยู่เฉยๆ เราตั้งใจคิดนึกจะทำความดี ตั้งใจจะทำความดีต่อผู้อื่น บรรารณชาติหวังดีต่อเขา เพียงเท่านี้ก็เป็น การปฏิบัติธรรมอยู่แล้ว แต่ปัจจุบันนี้เราเอาคำว่าปฏิบัติธรรมไปใช้ในความหมายที่แคบลงๆ จนกระทั่งมีความหมายเฉพาะ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าพิจารณาและระมัดระวังกัน

เท่าที่กล่าวมานี้ก็เป็นตัวอย่างที่ยกมาให้เห็นว่า วัฒนธรรมหรือภูมิธรรม ภูมิปัญญาที่มาจากวัฒนธรรมนั้นย่อมจะมีการเปลี่ยนแปลง ผันแปร และอาจจะมีการคลาดเคลื่อน ผิดเพี้ยนไปได้เรื่อยๆ ฉะนั้น วัฒนธรรมที่มาจากปรากฏแก่เราในเวลาใดเวลาหนึ่ง โดยเฉพาะในปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่เราจะต้องใคร่ครวญและรู้จักตามความเป็นจริงว่า วัฒนธรรมก็เลื่อนไหลของมันไปเรื่อยๆ สิ่งที่เราถือกันจนเคยนั้น มันก็เคลื่อนก็เพี้ยนไปได้ โดยไม่รู้ตัวเป็นส่วนมาก แต่คนเราเกิดมาในสภาพวัฒนธรรมอย่างใด ก็มักจะไปยึดติดในสภาพที่ปรากฏแก่ตนในเวลานั้น หารู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง ความเจริญความเสื่อมที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมของตนเองไม่ ฉะนั้น เมื่อมีสิ่งใด

คลาดเคลื่อน ผิดเพี้ยนไป เปลี่ยนรูปแปรความหมายไป สภาพนั้นก็จะกลายเป็นสิ่งที่แข็งทื่อ ยากแก่การแก้ไข เพราะการไปหลงยึดติดตั้งที่กล่าวมาแล้ว อันนี้คือด้านที่ ๑ ด้านของพวกหลงตัวเอง

ความคลั่งไคล้คนอื่น: ความเห่อวัฒนธรรมภายนอก

ที่นี่ ด้านที่ ๒ เป็นด้านตรงข้าม ก็คือ พวกที่คลั่งไคล้ของคนอื่น ซีนซมแต่ของภายนอก ชอบรับของเขา การที่เราชอบรับของเขานี้ ลังเกตดูว่า มักจะมีลักษณะของการรับที่ประกอบด้วยความไม่รู้ หรือการไม่ใส่ใจที่จะเรียนรู้ใน ๓ ประการ

ประการที่ ๑ เรามักไม่รู้และไม่ใส่ใจที่จะรู้ว่า สิ่งหรือระบบหรือความคิดที่มาจากวัฒนธรรมของเขา ที่เขาใช้ เขาปฏิบัติอยู่นั้น ของเขาเองก็ยังมีปัญหาอยู่ ยังไม่ได้ผลสมบูรณ์ ยังใช้แก้ปัญหาของเขาไม่ได้เต็มที่ เราก็ไปหยิบเอามา ฉะนั้น เราจะต้องรู้ว่า ในเมื่อของเขาเองเขายังใช้ไม่ได้ผลดีเต็มที่ด้วยซ้ำไป เราจะเอามาเฉยๆ ได้อย่างไร ถ้าเราจะเอามา เราจะต้องรู้เท่าทันปัญหาของเขา รู้ปัญหาที่ยังมีอยู่แล้ว เอามาแก้ไขปรับปรุงใช้ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

ประการที่ ๒ ของนั้น สภาพนั้น ไม่เหมาะ ไม่เข้ากับตัวเรา เพราะเราเป็นคนอื่น มีสภาพพื้นฐานมาอีกอย่างหนึ่ง มัน

ก็เข้ากับตัวเราไม่เหมาะไม่สนิท เราก็รับเอามาที่อๆ เมื่อมันไม่เข้าสนิท ไม่เหมาะสมกัน ก็เกิดโทษเกิดปัญหาได้ในภายหลัง

ประการที่ ๓ ก็คือ ในการรับของเขาเท่านั้น เรามักจะรับได้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ รับมาไม่เต็ม คือเวลาเรารับวัฒนธรรมจากนอก เราไม่ได้รับสิ่งที่เป็นพื้นฐานรองรับสิ่งนั้นของเขา มาด้วย พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ ภูมิธรรม ภูมิปัญญาของเขาที่รองรับสิ่งที่มาในวัฒนธรรมนั้น เราไม่ได้เอามาด้วย เราเอาสิ่งนั้นมา ตัดขาดจากพื้นฐานทางจิตใจทางปัญญาของเขา แล้วเอามาใส่ในของเรา มันขาดตอน และมาวางบนพื้นฐานของเราที่เป็นคนละอย่าง มันวางไม่ติด ไม่เข้าที่ ก็เกิดโทษ ใช้การไม่ได้ ผลดี เหมือนจะเอาต้นไม้จากที่อื่นมา ตัดมาได้แค่ลำต้นขึ้นไป ไม่ได้ขุดเอารากมาด้วย บางทีแม้แต่โคนต้นก็ไม่ได้ติดมา ต้นไม้ที่เอามาปลูกในที่ของตนนั้น ก็ไม่เจริญงอกงามต่อไป บางทีมีแต่ต้นตั้งแห้งตายอยู่นั้น ไม่มีชีวิตชีวาเลย ก็ไม่รู้ตัว บางทีรับเอามาแต่เปลือก ไม่ได้เอาเนื้อในมาด้วย คือได้แต่รูปแบบหรือตัวระบบ แต่สาระที่แท้จริงไม่ได้เอามา ถ้าของเก่าเขายังมีปัญหาอยู่ใช้ได้ผลไม่สมบูรณ์ เราเอามาใช้ก็ยิ่งได้ผลไม่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ที่ว่ามาตอนนี้ เป็นเรื่องของการรับอย่างคลั่งไคล้ การรับอย่างคลั่งไคล้ในปัจจุบันมีการบ่นกันมาก และโดยมากไป

โทษเยาวชน เราบอกว่าเด็กและเยาวชน ปัจจุบันนี้ชอบเลียนแบบวัฒนธรรมทางตะวันตก และเราก็มีปัญหามากมายในเรื่องดิสโก้หรือเรื่องอะไรก็ตามที่ผู้ใหญ่ เห็นว่าไม่ดีไม่งาม เรารู้สึกว่าเด็กคลั่งไคล้กันมาก แต่ที่จริงนั้น ผู้ใหญ่ก็ไม่ค่อยไม่เบาเหมือนกัน ผู้ใหญ่ของเราบางทีก็ไม่วู้ตัว เด็กอาจจะทำในระดับหยาบๆ มองเห็นง่าย แต่ผู้ใหญ่ทำในระดับที่ประณีตยิ่งขึ้น เช่น เราไปหยิบเอาระบบแบบแผน รูปแบบ ตลอดจนวิชาการของเขามา โดยที่ไม่ได้เอาเนื้อแท้ติดมา หรือไม่ได้เนื้อแท้มาโดยสมบูรณ์ หรือไม่ได้พื้นฐานที่รองรับของเขาในทางจิตใจ ทางปัญญามาด้วย คือภูมิธรรม ภูมิปัญญา ที่เป็นพื้นฐานหรือรากเหง้าไม่ได้ติดมา นี่ก็เป็นการเลียนแบบอย่างหนึ่งเหมือนกันในระดับของผู้ใหญ่

เป็นอันว่า เท่าที่พูดมามี ๒ พวก พวกหนึ่งก็ยึดติดของตัวเอง หลงตัวเอง อีกพวกหนึ่งก็คลั่งไคล้คอยแต่จะรับของคนอื่น แต่ที่พูดมานี้เราแบ่งคนเป็น ๒ พวก ซึ่งที่จริงอาจจะเป็นมากกว่านั้นอีก คือเป็นทั้งสองอย่างในคนเดียวกันนั่นเอง คนไทยส่วนมากทีเดียว จะเป็นทั้งสองอย่างในคนเดียวกัน คือด้านของตัวเองก็ยึดถือรับมาอย่างทื่อๆ ไม่รู้ไม่เข้าใจว่าเป็นมาอย่างไร มีเหตุปัจจัยอะไร มันดีมันเสีย มีข้อบกพร่อง มีข้อยิ่งหย่อนอย่างไร ก็รับเอามาอย่างนั้นและยึดถือไว้อย่างนั้น และ

คนเดียวกันนั่นเองก็รับเอาของนอกมา คอยรับของนอก มาแบบทื่อๆ เหมือนกัน มาอย่างไรฉันก็รับอย่างนั้น มองเห็นแค่นั้นฉันก็รับแค่นั้น บางทีเป็นเพียงภาพหรือเงา ก็รับเอามาเป็นอันว่าที่ทั้งสองด้าน นี่เป็นสภาพปัจจุบัน ซึ่งจัดเป็น ๒ พวก ก็สุดโต่งไป ๒ อย่าง ถ้าเป็นคนเดียว ก็มีความสุดโต่งอยู่ในคนเดียวกันนั่นเอง นี่เป็นสภาพของคนไทยปัจจุบันด้านหนึ่งที่ควรจะต้องพูดถึง

ประโยชน์ของการกระทบทางวัฒนธรรม

ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ปัจจุบันเป็นยุคสมัยของการเข้ามากระทบ หรือเข้ามาเผชิญกันของวัฒนธรรม ๒ สาย และการเข้ามากระทบกันนั้นเป็นสิ่งจำเป็น เพราะมันเข้ามาแล้วและเกิดขึ้นแล้ว เราหลีกเลี่ยงไม่ได้ เราเพียงแต่ว่าจะทำอย่างไรให้ดีที่สุด สิ่งหนึ่งที่พึงทำก็คือการที่จะมองในแง่ดี การมองในแง่ดีก็อย่างที่พูดเมื่อสักครู่ที่ว่า ไม่ทำให้มันเกิดการบล้างกันในทางที่เป็นผลเสียหาย แต่รู้จักถือเอาประโยชน์จากการกระทบกันทางวัฒนธรรม ทำให้การกระทบกลายเป็นการประสาน

การกระทบทางวัฒนธรรมนั้น มีประโยชน์หลายอย่างอย่างแรกก็คือ มันทำให้เราสำนึกตัวอย่างที่ว่ามาเมื่อสักครู่นี้

บางที่วัฒนธรรมที่เราถือกันมาแต่อดีตนั้นมีข้อผิดพลาดบกพร่อง เราก็ถือๆ ตามกันมาและเพลินๆ เรื่อยไป โดยไม่ได้พิจารณา แต่เมื่อเราไปกระทบกับวัฒนธรรมต่างประเทศ แล้วก็อาจจะมึนอะไรสะดุด ที่ทำให้เราเกิดความรู้สึกสำนึกตัวขึ้นมา แล้วถ้าเราไม่เป็นคนหลงตัวเอง ก็จะทำให้เราหันมาทบทวนสำรวจตรวจสอบตัวเองว่า ในวัฒนธรรมของเราเอง นั้นมีอะไรที่เป็นข้อบกพร่องเสียหายบ้าง มีอะไรที่ผิดเพี้ยนไปคลาดเคลื่อนไป แล้วเราจะได้แก้ไขให้ถูกต้อง นี่เป็นส่วนของเราเอง นอกจากนั้น การที่คนของเราชอบไปเลียนแบบของคนอื่น ก็เป็นการพึ่งอยู่ในตัวเองว่า วัฒนธรรมของเราเอง คงจะมีจุดอ่อน มีข้อบกพร่องบางอย่าง ถ้าวัฒนธรรมของเราดีพร้อม ไม่มีจุดอ่อน ไม่มีข้อบกพร่อง คนของเราก็คงไม่ไปเลียนแบบของเขา

ฉะนั้น การที่ปัญหาเกิดขึ้นมานี้ก็เป็นเครื่องเตือนตัวเราให้มีสติ ให้ไม่ประมาทที่จะต้องคิด พิจารณาทบทวนตนเอง ต้องวิเคราะห์ตนเองแล้วจะได้มองเห็นทางที่จะทำให้เกิดประโยชน์ขึ้น ที่นี้ นอกเหนือจากการวิเคราะห์ตนเองนั้น ก็คือการรู้จักรับจากผู้อื่น ซึ่งจะต้องทำพร้อมไปด้วยกัน ยกตัวอย่าง วัฒนธรรมที่มีการคลาดเคลื่อนดังได้พูดไปเมื่อสักครู่นี้ การที่เราไม่ได้วิเคราะห์ตนเอง ย่อมเป็นทางให้เกิดความผิดพลาด

ได้มากมาย เพราะว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่หล่อหลอมตัวเรามา ถ้าเราไม่รู้จักมัน มันก็จะทำโทษเรา คือจะเกิดผลเสียโดยที่เราไม่รู้ตัว ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับว่า เราจะใส่รองเท้าใหม่ เราเกิดไปชอบรองเท้าของต่างประเทศ แต่ก่อนนี้เราอาจจะใส่รองเท้าแตะที่พอดีกับเท้าคนไทยซึ่งเล็กหน่อย ต่อมาเราไปเห็นฝรั่งใส่รองเท้าคัชชู ใส่รองเท้าหุ้มส้น รองเท้าบูท หรือรองเท้าอะไรก็ตาม ถ้าเราไปเอาของเขามาใส่เฉยๆ เท้าฝรั่งใหญ่ รองเท้านั้นก็ไม่พอเหมาะกับเรา เมื่อใส่แล้วจะเดินจะวิ่งก็ไม่สะดวก มันก็เป็นโทษแก่ตัวเราเอง ฉะนั้น ถ้าเราไม่รู้จักตัวเราเอง ตัวเราเองหรือสภาพของตัวเราเองที่สืบมานี้แหละ จะทำโทษเรา ทำให้เราเกิดปัญหา เกิดการติดขัดขึ้น เราจึงต้องสำรวจตรวจสอบตัวเอง

คนไทยเรามีลักษณะอย่างหนึ่งที่เรียกว่า ปรับตัวเก่ง สามารถปรับตัวเข้ากับโอกาส เข้ากับสิ่งแปลกใหม่เข้ากับสภาพแวดล้อมต่างๆ ได้ดีและรวดเร็ว การปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ โอกาส สภาพแวดล้อมได้นั้น เป็นสิ่งที่ดี แต่ถ้าใช้ไม่ดี ก็อาจกลายเป็นโทษ การที่เราชอบเลียนแบบนี้ ก็เป็นอาการอย่างหนึ่งของการปรับตัวเก่ง คนไทยเราปรับตัวเก่งจึงเลียนแบบเขาเก่งด้วย อาจจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า องค์ประกอบบางอย่างในวัฒนธรรมของเรามันหลุดหล่นหายไป ทำให้การปรับตัว

ของเราไม่เป็นการปรับตัวที่ดี ไม่เป็นการปรับตัวที่แท้จริง แต่กลายเป็นการเลียนแบบไป องค์ประกอบสำคัญของ การปรับตัวอาจจะหลุดหายไปจากวัฒนธรรม นี่เป็นการลองเสนอเป็นการทาย คาดหมายหรือเดา ตัวแปรสำคัญอาจจะได้แก่คำว่า 'สำเนียง' ซึ่งถ้ายังมีอยู่ ก็จะทำให้การรับสิ่งที่มาจากภายนอก เช่นรับวัฒนธรรม จะมีอาการที่ว่ารู้จักรับ รู้จักเลือกรู้จักพิจารณา ก็จะไม่เป็นการเลียนแบบ แต่จะมีการปรับตัวอย่างถูกต้อง แต่เมื่อการสำเนียงหายไป การปรับตัวที่แท้จริงก็ไม่มี มีแต่การตามเขา รับจากเขาอย่างเดียว จนกลายเป็นการเลียนแบบขึ้นมา จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า ได้มีการคลาดเคลื่อนขึ้นในวัฒนธรรมของเราเอง

วิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง:

มองตามเป็นจริง และสำเนียงเอาประโยชน์

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นของคนที่ สืบทอดมากก็ตาม เป็นวัฒนธรรมอื่นที่หลังไหลเข้ามาจากภายนอกก็ตาม ถ้าเรียกตามศัพท์ในทางพระศาสนา หรือเรียกเป็นภาษาทางธรรม ก็จัดเป็นปรโตโมสะ ตามหลักพระพุทธศาสนา นั้น องค์ประกอบเริ่มแรกในทางการศึกษา หรือปัจจัยเบื้องต้นในการศึกษานั้น ตัวสำคัญก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า ปรโตโมสะ ปรโตโมสะ แปลว่า เสียงจากอื่น เสียงจากภายนอก

หรืออิทธิพลจากภายนอก คือนอกตัวบุคคล วัฒนธรรมของเราเองก็เป็นสิ่งที่หล่อหลอมตัวเรามา ถ้าเอาตัวคนเป็นศูนย์กลาง ก็คือมันท่วมเราอยู่รอบตัว และมันก็หล่อหลอมอุปนิสัยใจคอของเรา จึงเป็นปรโตโมสะแหล่งใหญ่แหล่งหนึ่งของการศึกษา วัฒนธรรมจากภายนอกก็เช่นเดียวกัน ก็เป็นปรโตโมสะ เป็นอิทธิพลจากอื่น เป็นเสียงจากภายนอกที่เข้ามา มีอิทธิพล ซึ่งเมื่อเรารับเข้ามา มันก็จะ เป็นปัจจัยที่หล่อหลอมชีวิตจิตใจ ตลอดจนสังคมของเรา ให้มีความเป็นไปต่างๆ ปรโตโมสะเป็นแหล่งสำคัญของการศึกษา

ที่นี้ หลักการในการปฏิบัติต่อปรโตโมสะ ก็คือ อย่าปล่อยให้ปรโตโมสะเป็นตัวกระทำต่อเรา แต่เราต้องเป็นฝ่ายกระทำต่อปรโตโมสะ ถ้าเราปล่อยให้ปรโตโมสะ กระทำต่อเรา เราก็เป็นตัวรับฝ่ายเดียว วัฒนธรรมของเราที่มาจากอดีตมีความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนไปอย่างไร มันก็หล่อหลอมชีวิตจิตใจของเราให้มีการศึกษา มีผลการศึกษาเป็นอย่างนั้น วัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาอย่างไร ดีไม่ดี ไม่มีการกลั่นกรอง ไม่มีการตรวจสอบพิจารณา ก็มาหล่อหลอมชีวิตของเราให้เป็นอย่างนั้น นี้เรียกว่า เราปล่อยให้ปรโตโมสะทำต่อเรา แต่วิธีการของการศึกษานั้น เป็นไปในทางกลับกันว่า เราจะต้องกระทำต่อปรโตโมสะ การทำต่อปรโตโมสะนั้นทำอย่างไร

เมื่อพูดถึงวิธีปฏิบัติต่อปรโตโมสะ ก็มาถึงองค์ประกอบที่ ๒ ที่เป็นจุดเริ่มของการศึกษา กล่าวคือ ในทางการศึกษานั้น หลักการทางพระพุทธศาสนาถือว่ามัจฉัยเริ่มแรก ๒ อย่าง องค์ประกอบอย่างที่ ๑ คือ ปรโตโมสะ เลี่ยงจากอื่น หรือ อธิติพลจากภายนอก เป็นมัจฉัยภายนอก องค์ประกอบที่ ๒ ก็คือ สิ่งที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ การรู้จักพิจารณา ปัจจุบันเรียกว่า รู้จักคิด คิดเป็น องค์ประกอบที่ ๒ นี้ เป็นมัจฉัยภายใน เป็นตัวที่จะมากระทำต่อปรโตโมสะ เป็นตัวที่จะมาวิเคราะห์สำรวจตรวจสอบปรโตโมสะ ซึ่งรวมทั้งวัฒนธรรมที่มาจากของตนเองในอดีต และที่มาจากภายนอก ทำให้มองตามเป็นจริงว่า คืออะไร เป็นอย่างไร เป็นมาอย่างไร มีส่วนดี ส่วนเสีย หรือคุณโทษอย่างไร แล้วรู้จักเลือก รู้จักรับ รู้จักพิจารณาให้ได้แต่สิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์ เกื้อกูลแก่ตน ซึ่งในความหมายอย่างหนึ่งก็ตรงกับการสำเหนียก อาตมภาพคิดว่าคำว่า 'สำเหนียก' นี้ อาจจะเป็นคำแปลคำหนึ่งของคำว่า โยนิโสมนสิการของคนไทยในสมัยโบราณก็ได้ แต่เราอาจจะลืมๆ กันไป เมื่อลืมไปก็ขาดองค์ประกอบของการศึกษาที่สำคัญ เพราะฉะนั้น **จะต้องรื้อฟื้นการสำเหนียก** ตลอดจนโยนิโสมนสิการทั้งหมดนี้ขึ้นมา โยนิโสมนสิการจะทำให้เกิดความรู้เท่าทันต่อประสบการณ์ ต่อวัฒนธรรม ต่อสิ่งที่ถ่ายทอดหลังไหล

เข้ามา ไม่ว่าจะจากอดีตของตนหรือจากที่อื่นภายนอกก็ตาม แล้วพิจารณาหาทางที่จะทำให้เกิดประโยชน์

รวมความเท่าที่กล่าวมานี้ อาตมภาพพูดมาเสียยาวนาน ในเรื่องวัฒนธรรม จนเสียเวลาไปเป็นอันมากนั้น ก็มุ่งแต่เพียงเพื่อให้เข้าใจในเรื่องปรโตโมสะแหล่งใหญ่ของคนในสมัยปัจจุบัน ความจริงปรโตโมสะนั้นมีมากมาย แต่ปรโตโมสะแหล่งสำคัญในปัจจุบัน ก็คือวัฒนธรรมที่มาจากอดีตของเราเอง และวัฒนธรรมที่มาจากภายนอก ซึ่งจัดเป็นองค์ประกอบข้อที่ ๑ ของการศึกษา ต่อจากนั้นก็เข้าสู่องค์ประกอบที่ ๒ ของการศึกษา คือ โยนิโสมนสิการ การรู้จักพิจารณา การสืบสาว คิดหาเหตุปัจจัย**จนถึงต้นเค้า** การแยกแยะองค์ประกอบต่างๆ แล้วเอาโยนิโสมนสิการนั้นมาใช้จัดการกับปรโตโมสะ ให้บังเกิดผลดี โยนิโสมนสิการเป็นวิธีคิดตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายกว้างขวางมาก แต่รวมง่าย ๆ ก็คือ รู้จักคิดพิจารณา ไตร่ตรองอย่างที่กล่าวมาแล้ว เพื่อจะได้เลือกสรรมาทำให้เป็นประโยชน์

ตัวอย่างสำคัญของการใช้โยนิโสมนสิการ ก็คือ การพิจารณาให้รู้เท่าทัน**ไตรลักษณ์** ซึ่งเป็นหลักที่พูดถึงมาแล้วโดยไม่ได้บอกชื่อ แต่ได้พูดในเนื้อหาของมันมาตั้งแต่ต้น การมีโยนิโสมนสิการ ให้รู้เท่าทัน**ไตรลักษณ์**นั้นทำอย่างไร ก็คือรู้

เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เช่น วัฏวนธรรมของเราที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย แล้วก็จัดสรรแก้ไขได้ด้วยการแก้ที่เหตุปัจจัยนั้น การรู้เท่าทันอดีตที่กล่าวมาข้างต้นก็ดี การเตรียมการเพื่ออนาคตที่ดี เป็นเรื่องของการใช้โยนิโสมนสิการมาพิจารณาอย่างรู้เท่าทันไตรลักษณ์ แล้วทำให้เกิดประโยชน์ขึ้น และทำด้วยความไม่ประมาทหลักไตรลักษณ์นั้นมากับความไม่ประมาทที่จะกระตือรือร้นเร่งชวนช่วยแก้ปัญหา ป้องกันความเสื่อม และสร้างสรรค์ความเจริญมั่นคง ด้วยความรู้เท่าทันอดีต แล้วสร้างปัจจุบันเพื่ออนาคตที่มีผลดี หลักการต่างๆ ที่กล่าวมานี้ ท่านเรียกว่าเป็นบุพภาคคือส่วนเริ่มต้นของการศึกษา ซึ่งได้โยงเข้ามาสู่เรื่องของไตรลักษณ์ ทั้งหมดนี้ก็เป็นการศึกษาที่กว้างๆ ทั่วๆ ไป เป็นการกล่าวนำ

ตัวอย่างการวิเคราะห์ตนเอง:

ความคลาดเคลื่อนในวัฏวนธรรม

ที่นี่ ในส่วนเนื้อหารายละเอียด เนื่องจากเหลือเวลาน้อยเต็มทีแล้ว ก็อยากจะยกตัวอย่างสักนิดหน่อยเกี่ยวกับการวิเคราะห์ตนเอง โดยใช้โยนิโสมนสิการลงวิเคราะห์วัฏวนธรรมของเราเองนี่ดู ตัวอย่างหนึ่งที่น่าพิจารณาคือ คนไทยมีพื้นฐานทางจิตใจเป็นอย่างไร ขอพรรณนาลักษณะนิสัยบางอย่างของ

คนไทยก่อน รวมทั้งที่พูดมาแล้วเมื่อสักครู่นี้ด้วย ตามที่ต่างๆ กันอยู่ คนไทยเรานิยมความมีหน้ามีตา โก้ เอาเด่นคนเดียว ไม่ยอมลงกัน ทำงานเป็นทีมไม่ได้ ทำงานเป็นทีมแล้วแตกกันหมด ไม่ยั่งยืน และเมื่อมีใครทำอะไรดี มีความสามารถเด่นขึ้นมา ก็ไม่ส่งเสริมกัน คอยปิดแข่งปิดขากัน ขอบอวดโก้ อวดฐานะ จัดงานจัดการก็มุ่งที่ความมีหน้า มีตา ไม่ว่าจะชาวชนบทหรือชาวกรุง อย่างชาวบ้านนอกตอนนี้ วัดต่างๆ ถ้าสร้างโบสถ์ก็สร้างแข่งกันว่า โบสถ์ใครจะใหญ่กว่ากัน โบสถ์ของเราต้องใหญ่กว่าโบสถ์ของพวกนั้น ตำบลโน้น โบสถ์เราต้องใหญ่ที่สุดในเมืองนี้ ในอำเภอนี้ ในจังหวัดนี้ หรือบางถิ่นก็แข่งขันสร้างเมรุว่า ฉันสร้างเมรุเผาศพที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอนี้ ในจังหวัดนี้ นี่เป็นเรื่องของการชอบความโก้ ความมีหน้ามีตา ความยิ่งใหญ่เหนือคนอื่น แม้แต่จะให้ทำความเพียรพยายามอะไร ก็ต้องเร้าด้วยตัวล่อนี้ คือตัวความต้องการยิ่งใหญ่

สมัยก่อนนี้ ผู้ใหญ่คนเก่าๆ บอกเด็กว่าให้ตั้งใจเล่าเรียนหนังสือ ให้พากเพียรเรียนไป ให้มีมานะบากบั่น ต่อไปจะได้เป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าคนนายคน นี่ก็หมายความว่า แม้แต่จะให้ทำความเพียรพยายาม แม้แต่จะให้ทำความดี ก็ต้องยุด้วยเอาความยิ่งใหญ่ เอาความใหญ่โตโก้โอ้อ่าขึ้นมาเป็นเครื่องเร้า การที่เรารับเอาวัฏวนธรรมภายนอก รับเอาระบบวิธี

การต่างๆ เข้ามา ก็เพราะประกอบไปด้วยความรู้สึกนี้ด้วย คือประกอบไปด้วยความรู้สึกว่าโก้ เป็นของนอก เราจึงรับเข้ามา นี่เป็นพื้นใจในการรับ ทำไมเราจึงชอบของนอกมาก ก็เพราะรู้สึกโก้ ทีนี้ถ้าเกิดว่ามีของไทยเราทำดีขึ้นมา อาจจะได้ดีกว่าของนอกหรือไม่เท่ากัน เราก็ยอมรับไม่ได้ เราไม่ส่งเสริมคนที่ทำนั้นด้วย ไม่ยกย่องเชิดชู เพราะกลัวว่าเขาจะใหญ่จะเด่นเหนือเรา ความดีเด่นของเขาจะกระทบกระเทือนขัดขวางตัวตนของเรา และเราก็ไม่ยอมรับของนั้น แต่ถ้าของนอกเข้ามา คนที่ทำของนั้นอยู่ห่างไกลออกไป ความดีเด่นของเขาก็ไม่มากระทบกระทั่งตัวเรา และเราก็มีค่านิยมที่ชื่นชมนิยมของนอกอยู่แล้ว เราก็รับเข้ามาในลักษณะที่กลายเป็นของโก้ไป พฤติกรรมทั้งหมดนี้ มาจากพื้นฐานจิตใจอันเดียวกันทั้งหมด พื้นฐานจิตใจอันนี้คือ กิเลส ที่เรียกว่า ‘มานะ’

การที่คำว่า มานะ ได้มีความหมายเพี้ยนไปในสังคมไทยนี้ เข้าใจว่าจะเป็นเรื่องส่ออย่างหนึ่งซึ่งแสดงว่า คนไทยได้เอามานะมาปลุกฝังเป็นภูมิธรรมสำคัญสำหรับใช้ในการกระตุ้นคนให้เพียรพยายาม ให้ทำแม้แต่ความดิ่งามต่างๆ จนกระทั่งว่า ‘มานะ’ ได้มีความหมายเพี้ยนไปเป็นสิ่งที่ดี กลายเป็นความเพียรพยายามไป แต่ความจริงมานะไม่ใช่ตัวความเพียร แต่เป็นตัวกระตุ้นให้เพียร เป็นตัวพลังที่เราเอามาเร้า ‘หนุง

มานะพวกเพียรไปนะ ต่อไปจะได้ใหญ่โต เป็นเจ้าคนนายคน’ หรือ ‘จงมีมานะร่ำเรียนไปเถิด’ มานะในความหมายที่แท้ซึ่งแฝงอยู่ก็คือ ความต้องการเป็นใหญ่ ต้องการโดดเด่น แล้วเราก็เอามานะนี้มาใช้เป็นตัวกระตุ้นเร้าคนของเราให้เพียรพยายามกันเรื่อยมาจนเพลินไม่รู้ตัว ไม่ตระหนักว่ามันเป็นอะไรอยู่ในใจของเรา เพราะฉะนั้น กิเลส ข้อว่ามานะนี้ อาจจะเป็นภูมิธรรมหรือพื้นฐานจิตใจอย่างหนึ่งของคนไทย ซึ่งมีผลมาในปัจจุบัน อย่างที่กล่าวแล้วว่า ทำไมเราจึงมีพฤติกรรมอย่างนั้นอย่างนี้ ทำไมปัญหาสังคมของเราจึงเกิดขึ้นในลักษณะนี้ ปัญหาในระดับต่างๆ ตั้งแต่ปัญหาในวงการเมือง จนถึงปัญหาระหว่างบุคคล มักมีกิเลสตัวนี้เป็นแรงบันดาลอยู่เบื้องหลัง เป็นตัวครอบงำที่สำคัญมาก ‘มานะ’ ตัวนี้จะแสดงผลอย่างไร ก็แล้วแต่ว่ามันจะประกอบกับปัจจัยอื่นอย่างไร เช่น ถ้ามันไปประกอบกับตัณหา ไปเสริมตัณหา มันก็จะทำให้เราบริโภคแบบอวดโก้ เช่น อาจจะไปบริโภคอาหารฝรั่งเพื่อแสดงความโก้เก๋ทันสมัยของเรา เป็นต้น นี่เรียกว่ามานะไปประกอบกับตัณหา ทีนี้ถ้าเอามานะไปเสริมความเพียร มันก็ไปยุให้ขยันเรียนเพื่อให้ตัวเด่น ให้เพียรพยายามที่จะสอบได้ที่ ๑ มานะจึงใช้ได้ทั้งในทางดีและทางร้าย แต่คนไทยเราก็คงพยายามใช้มานะในทางที่ดี คือเอามานะนี้มาใช้ส่งเสริม

กระตุ้นเร้าให้เกิดความเพียรพยายามทำดี จนกระทั่งตัวมานะเองได้กลายเป็นความหมายเป็นความเพียรไป

อย่างไรก็ตาม มานะซึ่งเป็นกิเลสนี้ แม้จะนำมาใช้ในทางที่ดี เป็นตัวกระตุ้นเร้าส่งเสริมในการทำความดี ก็ไม่ใช่สิ่งที่ปลอดภัย เพราะมันเป็นกิเลส เป็นอกุศลธรรม คือ เป็นธรรมที่เป็นอกุศล เช่น เราอาจจะอยู่ให้เด็กมีความเพียรพยายามที่จะเรียน เพื่อจะสอบได้ที่ ๑ นี่ก็คือการใช้มานะกระตุ้นเพื่อจะให้เด่นเหนือเขา เด็กนี้ก็เรียนโดยมุ่งเอาการสอบได้ที่ ๑ ที่เป็นความโก้ ความเด่น ไม่ได้คิดถึงความมุ่งหมายของการเล่าเรียนศึกษาที่แท้จริงว่า เพื่อวิชาความรู้ เพื่อการที่จะได้นำความรู้นี้ไปใช้ทำประโยชน์แก่ชีวิตของตนและชีวิตของผู้อื่น เขาไม่ได้มองด้วยความรู้ความเข้าใจอย่างนี้ มุ่งแต่ความเด่นอย่างเดียว

ถ้ามองในแง่ของธรรมะ ก็เป็นการโลดแล่นไปในอวิชชา หรือถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ ไม่ใช่การเพียรพยายามเล่าเรียนด้วยจิตใจที่เป็นกุศลซึ่งสว่างด้วยปัญญา การใช้กิเลสเป็นเครื่องยุเป็นเครื่องเร้า แม้จะใช้ในทางที่ดีงามก็ไม่ปลอดภัย จึงเสนอว่า ถ้ามานะซึ่งเป็นกิเลสนี้เป็นภูมิธรรมพื้นจิตใจของคนไทยอย่างหนึ่งแล้ว ก็มาถึงยุคที่เราจะต้องยอมรับความจริง และจะต้องแก้ไข มีปัญหาว่า ถ้าแก้ไขแล้ว เราจะเอาอะไรมาแทน

สิ่งที่จะแทนก็คือ ฉันทะ จะต้องเอาฉันทะมาแทน

ตัวอย่างภารกิจของการศึกษา: การพัฒนาวัฒนธรรม

มานะ ทำให้คนเพียรพยายามเพราะต้องการให้ตัวเด่น เพื่อเชิดชูยกตัว เห็นแก่ตัว ให้ความสำคัญแก่ตนเอง แต่ฉันทะ ทำให้คนเพียรพยายาม เพราะต้องการธรรม เห็นแก่ธรรม ให้ความสำคัญแก่ธรรม ธรรมคืออะไร ธรรมคือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ฉันทะ ในที่นี้ หมายถึงฉันทะในธรรม เรียกเต็มว่า ธรรมฉันทะ หมายถึงความรักธรรม ความปรารถนาใฝ่ใจในความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เราจะต้องเร้าฉันทะนี้ขึ้นมาแทนมานะ เร้าให้คนเพียรพยายามเพื่อจะแสวงหาความรู้และทำการสร้างสรรค์ ทั้งใฝ่ความจริง ใฝ่ปรารถนาต่อความจริง คือใฝ่รู้ ต้องการรู้ และใฝ่ความดีงาม คือใฝ่ทำสิ่งที่ดีงาม ต้องการสร้างสรรค์ ทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์ขึ้น แล้วก็ใช้ฉันทะนี้เร้าความเพียรให้เกิดขึ้น

ฉันทะให้ความสำคัญแก่ธรรมะ ตรงข้ามกับมานะที่ให้ความสำคัญแก่ตนเอง เมื่อมานะให้ความสำคัญแก่ตัวเอง เราจะต้องทำทุกอย่างเพื่อให้ฉันไม่แพ้ ไม่ว่าจะโดยดีหรือโดยร้าย สุจริตหรือทุจริต หรือด้วยเล่ห์กลอะไรก็ตาม แต่ถ้ามีฉันทะเรายอมแพ้ได้เพื่อเห็นแก่ธรรมเพื่อให้ธรรมะนั้นยิ่งใหญ่ คือ

เรายอมให้แก่ธรรม ยอมให้แก่ความเป็นธรรม แก่ความชอบธรรม ไม่ได้ยอมแพ้คน ถ้าเรายอมเพื่อธรรม เพื่อเห็นแก่ธรรม เรายอมได้เพื่อให้ความสำคัญแก่ธรรม ก็จะเกิดสิ่งที่เรียกว่า ธรรมาธิปไตย คือการถือธรรมเป็นใหญ่ ธรรมฉันทะ กิติ ธรรมาธิปไตยกิติ เป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนา แม้แต่การพัฒนาการปกครองที่เรียกว่าพัฒนาประชาธิปไตยนั้น ถ้าไม่สร้างสรรค์ธรรมฉันทะ และธรรมาธิปไตยนี้ให้เกิดขึ้น ก็จะไม่มีความสำเร็จ

ในการพัฒนาประชาธิปไตยในปัจจุบันนี้ คนของเราส่วนมากยังตกอยู่ในอำนาจครอบงำของมานะ หรือไม่ก็ตัณหา หรือทั้งสองอย่างหนุนกัน เรายังติดในกิเลสนี้เป็นตัวหลักสำคัญอยู่เป็นอย่างมาก เพราะฉะนั้น เราจึงยอมแพ้ไม่ได้ ตั้งแต่เล่นกีฬา จนถึงเลือกตั้งเข้าสภา มานะเป็นแรงขับเคลื่อน ธรรมะจะเป็นอย่างไรช่างมัน ขอให้ฉันไม่แพ้ก็แล้วกัน แต่ถ้าเป็นธรรมฉันทะและธรรมาธิปไตย ฉันยอมได้เพื่อเห็นแก่ธรรม

ค้นหาคู่กับมานะ เช่นเดียวกับที่ธรรมฉันทะคู่กับธรรมาธิปไตย ค้นหาเห็นแก่ประโยชน์ของตัว มานะก็เห็นแก่ความสำคัญของตัว รวมแล้วก็คือเห็นแก่ตัว เมื่อทำการด้วยตัณหา และมานะ ก็ยอมสละความถูกต้องชอบธรรม สละความดีงามได้ ยอมเสียธรรม เพื่อให้ตัวได้ เพื่อให้ตัวยิ่งใหญ่สำคัญ แต่

ตรงข้ามจากนั้น ธรรมฉันทะ รักธรรม ธรรมาธิปไตย ก็ถือธรรมเป็นสำคัญ รวมแล้วก็คือเห็นแก่ธรรม เมื่อรักธรรม ถือธรรมเป็นสำคัญ ก็ยอมได้เพื่อเห็นแก่ธรรม ยอมสละตัว ยอมสละผลประโยชน์และความยิ่งใหญ่ของตัวได้ เพื่อให้ธรรมยิ่งใหญ่สำคัญ ประชาธิปไตยนั้นอยู่ได้ด้วยอะไร จะเกิดขึ้นได้ด้วยอะไร ก็เกิดขึ้นได้ด้วยการที่คนให้ความสำคัญแก่ธรรม ให้ความสำคัญแก่ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และนี่ก็คือการสร้างสรรค์พัฒนาประชาธิปไตย และการพัฒนาทุกอย่างที่ถูกต้อง การศึกษาซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนาชีวิตและสังคม ก็จะต้องพัฒนาธรรมฉันทะ และธรรมาธิปไตยนี้ให้สำเร็จ

แนวคิดเบื้องต้นของการศึกษาแนวพุทธ

ต่อจากนี้ ที่คิดว่าน่าจะวิเคราะห์เรื่องต่างประเทศ แต่ไม่มีเวลา เพราะฉะนั้นจึงขอข้ามไป พูดถึงธรรมในวงกว้างขึ้นอีกนิดหน่อยเพื่อเป็นการสรุป พอดีวันนี้เป็นวันอาสาฬหบูชา วันอาสาฬหบูชาเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา อย่างที่บอกแล้วว่า เป็นวันสถาปนาคณะสงฆ์ เป็นวันประกาศปฐมเทศนา หรือเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้า เป็นวันมงคล แต่มงคลที่แท้จริงจะเกิดขึ้นก็ด้วยการเข้าถึงสาระของวันสำคัญนี้ สาระของวันสำคัญนี้คืออะไร วันอาสาฬหบูชาที่ว่า เป็นวันประกาศ

ธรรมจักร หรือแสดงปฐมเทศนานั้นก็คือเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงทางสายกลาง ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา และอีกอย่างหนึ่งคือ อริยสัจ ๔ คือหลักความจริงที่เป็นเหตุเป็นผลรวมมีสองอย่างเท่านั้นที่พระพุทธเจ้าประกาศในวันนั้น

คำว่า ทางสายกลาง นั้น ไม่ใช่หมายความว่า ทางที่อยู่กึ่งกลางระหว่างหลายๆ ทาง หรือแม้แต่ ๒ ทาง เมื่อคน ๒ คนมาอยู่ตรงข้ามกัน ถ้าเรายืนตรงกลางก็เรียกว่าอยู่กึ่งกลาง แต่ไม่ใช่ทางสายกลาง สายกลางซึ่งที่จริงเป็นกึ่งกลางอย่างนี้จะขยับไปขยับมาเรื่อย หมายความว่า ถ้า ๒ คนนั้นขยับไปกึ่งกลางก็จะขยับและขยายตามไปด้วย จึงเป็นสายกลางที่ไม่แน่นนอน แต่ทางสายกลางของพระพุทธเจ้านี้แน่นนอน ทางสายกลางคือ ทางที่พอเหมาะพอดีที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมาย จุดหมายคืออะไร จุดมุ่งหมายคืออิสรภาพและสันติสุข อิสรภาพและสันติสุขในที่นี้ใช้ตามศัพท์สมัยปัจจุบัน ความจริงถ้าใช้ศัพท์เดิมก็คือ นิพพานนั่นเอง นิพพานนั้นมีไวพจน์คือ คำที่เป็น synonym หลายคำ ในบรรดาคำเหล่านั้นก็มีอิสรภาพและสันติสุขด้วย คำเหล่านี้ปัจจุบันพอสื่อกันเข้าใจง่าย ทางสายกลางก็นำไปสู่อิสรภาพและสันติสุขนี้ แต่ทางสายกลางจะนำไปสู่อิสรภาพและสันติสุขได้ ก็ต้องเริ่มด้วยการมองเห็นการเข้าใจความจริงที่เป็นเหตุเป็นผล ก็คือต้องรู้เรื่องอริยสัจ

๔ เมื่อรู้เข้าใจความจริงที่เป็นเหตุเป็นผล ก็สามารถที่จะคิดแก้ไข จัดการ จัดสรร ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ จนกระทั่งปฏิบัติให้บรรลุถึงจุดหมายที่ต้องการได้

การที่จะรู้เข้าใจความจริงที่เป็นเหตุเป็นผลก็คือ การที่ต้องเริ่มต้นด้วยโยนิโสมนสิการ เราจะต้องคิดเป็น คิดอย่างมีกระบวนการ วิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบ ศึกษาเหตุปัจจัยอะไรต่างๆ เป็นต้น โยนิโสมนสิการนี้เราใช้ต่อปรโตโมสะ คืออิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามา ซึ่งในทางการศึกษานั้น ปรโตโมสะเฉยๆ อาจจะได้ก็ได้ ร้ายก็ได้ อยู่ที่เราจะต้องเป็นผู้ทำต่อมัน แต่ถ้าภายในของเราไม่พร้อมไม่ดีพอ มันก็ชักจูงหรือกระทำต่อเราได้มากอย่างไรก็ตาม มีปรโตโมสะอย่างหนึ่งที่เป็นตัวช่วย คือ ปรโตโมสะซึ่งทำหน้าที่ฝ่ายเดียว และเป็นตัวที่ย้อนกลับเข้ามาช่วยสร้างโยนิโสมนสิการอีกด้วย ปรโตโมสะอย่างนี้ เราเรียกว่าเป็นกัลยาณมิตร ครูซึ่งเข้ามาทำหน้าที่ทางการศึกษานั้น จัดเป็นปรโตโมสะในฝ่ายดี ที่เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตรนี้ กัลยาณมิตรเข้ามาชักจูงให้คนเกิดโยนิโสมนสิการ เพื่อให้คนนั้นใช้โยนิโสมนสิการปฏิบัติต่อปรโตโมสะอื่นๆ ในทางที่เกิดประโยชน์ กัลยาณมิตรนี้เป็นปรโตโมสะ ที่เป็นตัวช่วยในการกระทำ ต่างจากปรโตโมสะอย่างอื่นซึ่งเป็นตัวที่ควรถูกระทำ

ถ้าเราใช้โยนิโสมนสิการ ปฏิบัติต่อปรโตโมสะ เช่น วัฒนธรรม ทั้งภายในและจากภายนอกได้ถูกต้อง เราก็เกิด สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ เข้าใจถูกต้อง มองเห็นความจริง ตามระบบ และกระบวนการปัจจัยสัมพันธ์ เช่น มองเห็นเหตุ ปัจจัย ความเป็นมา องค์ประกอบ แยกส่วนดี ส่วนเสีย คุณ และโทษ และทางที่จะเลือกถือเอาประโยชน์ สัมมาทิฐินี้เป็น องค์ประกอบข้อแรกของทางสายกลาง ทางสายกลางที่เรา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา นั้น เริ่มต้นด้วยสัมมาทิฐิ คือความ เห็นถูกต้อง ได้แก่การเห็นความจริงที่เป็นเหตุเป็นผล ซึ่งจะ นำเราไปสู่การปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้อง ตั้งแต่ดำริ หรือคิดวางแผนการเป็นต้นไป ทางสายกลางนี้เรียกชื่ออีก อย่างหนึ่งว่ามรรค มรรคคือวิถีทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ซึ่งจะ นำไปสู่อิสรภาพและสันติสุข วิถีชีวิตอันถูกต้องนี้มีองค์ ๘ ประการ สัมมาทิฐิ เป็นข้อต้น มีสัมมาสมาธิ เป็นข้อสุดท้าย องค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรค หรือวิถีทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องนี้ เราจัดย่อเข้ามาเป็นระบบการศึกษาหรือฝึกฝนพัฒนา คน เพื่อให้ดำเนินชีวิตได้ถูกต้องอย่างนั้น เรียกว่า ไตรสิกขา คือ สิกขา ๓ ประการ หรือการศึกษา ๓ อย่าง ตกลงว่าวิถี ชีวิตในพุทธศาสนานั้น ก็คือการศึกษา เพราะวิถีชีวิตเรียกว่า มรรค และการพัฒนาวิถีชีวิตนั้นเป็นสิกขา คือเป็นการศึกษา

เพราะฉะนั้น วิถีชีวิตในพระพุทธศาสนาจึงเป็นวิถีชีวิตแห่งการ ศึกษา ปัจจุบันนี้เรามีคำว่า lifelong education แปลว่าการ ศึกษาตลอดชีวิต พระพุทธศาสนานั้นถือมาแต่ไหนแต่ไรว่า การศึกษานั้นคือชีวิต ชีวิตนั้นคือการศึกษา แต่ไม่ใช่ชีวิตเฉยๆ ต้องเป็นชีวิตที่ดำเนินอย่างถูกต้อง มีการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา จึงจะเป็นการศึกษา ถ้าจะบอกว่า ชีวิตคือการศึกษา โดย วิวินิจฉัยตามหลักพระพุทธศาสนาก็ยังไม่ใช่ ชีวิตที่มีการเรียนรู้ และฝึกฝนพัฒนาให้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง จึงจะเป็นการศึกษา แต่ถ้าจะพูดให้เต็มความก็ต้องว่า การศึกษา คือ การฝึกฝน พัฒนาให้ชีวิตดำเนินไปอย่างถูกต้อง การศึกษา คือ การ พัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปตลอด จนกระทั่งบรรลุเป้าหมาย คือ อิสรภาพและสันติสุข

ไตรสิกขา หรือการศึกษาของชีวิตนี้คืออะไร คือ สิกขา ๓ ประการ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจะขอกล่าวโดยย่อใน เวลาที่สั้น ศีลคืออะไร ศีลคือการไม่เบียดเบียนกัน การเว้น จากการเบียดเบียน การอยู่ร่วมกันในสังคมได้ด้วยดี ที่นี้ มอง ย้อนไปข้างต้น ยังมีตัวบุพภาคของการไม่เบียดเบียน หรือตัว ช่วยให้เกิดการไม่เบียดเบียน หรือสิ่งที่ส่งเสริมการกระทำที่ ตรงข้ามกับการเบียดเบียนอีกคือ ทาน ทานได้แก่ การเผื่อแผ่ แบ่งปัน การเอื้อเพื่อ ช่วยเหลือกัน การมีน้ำใจต่อกัน ซึ่งเป็น

หลักข้อแรกในระบบการฝึกฝนอบรม หรือการศึกษา ทานเป็นการศึกษาอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา รวมอยู่ในหลักปฏิบัติของมรรควาสที่เรียกว่า บุญสิกขา มี ๓ อย่าง คือ ทาน ศีล ภาวนา

ทานเป็นองค์ประกอบส่วนต้นของศีล เป็นหลักปฏิบัติสำคัญที่จะช่วยให้คนไม่เบียดเบียนกัน ศีล ซึ่งเป็นหลักการแห่งการไม่เบียดเบียนกัน และการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมนั้น เมื่อมีทานเป็นบุพภาค เป็นส่วนเบื้องต้นเป็นตัวนำให้แล้วตัวมันเองก็ประกอบไปด้วยองค์อีก ๔ องค์ประกอบ ๔ อย่างของศีล คือ

วินัย เป็นองค์ประกอบที่ ๑ ถ้าเป็นวินัยของพระก็ได้แก่ปาติโมกข์ ที่เรียกกันว่า ศีล ๒๒๗ ข้อวินัยของประเทศก็ได้แก่รัฐธรรมนูญ วินัยมีอีกมากมาย เช่น วินัยของข้าราชการ วินัยของอาจารย์ วินัยของนักเรียน กฎ ระเบียบ ข้อบังคับที่ถูกต้องที่ดั่งาม ตลอดจนกฎหมายและการจัดระบบต่างๆ จัดเป็นส่วนที่เรียกว่าวินัย

ส่วนที่ ๒ ของศีล คือ อาชีวะ หรือลัมมาอาชีวะ ลัมมาอาชีวะเป็นองค์ประกอบสำคัญของศีล ส่วนหนึ่งของการศึกษาก็คือการฝึกคนให้รู้จักประกอบลัมมาชีพ ให้รู้วิชาการที่จะไปปฏิบัติอาชีพที่ถูกต้อง ทำการงานที่สุจริต

ส่วนที่ ๓ ของศีลคือ การใช้อินทรีย์อย่างไม่เป็นโทษ ที่

ท่านเรียกว่า อินทรีย์สังวร อินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้จะต้องรู้จักใช้ให้ถูกต้อง การฝึกการใช้อินทรีย์ให้ถูกต้อง เช่น การดูให้เป็น การฟังให้เป็น เด็กจะดูโทรทัศน์ก็ควรได้รับการฝึกให้ดูให้เป็น เช่น แนะนำให้สำเหนียก ถ้าพ่อแม่หรือครูอาจารย์สอนเด็กให้ดูโทรทัศน์เป็น ก็เรียกว่า สอนศีล ในหลักของอินทรีย์สังวร เริ่มแต่อินทรีย์คือ ตา ก็ต้องดูให้เป็น ดูไม่ให้เกิดโทษ หนึ่ง รู้จักเลือกดู สอง ดูให้เกิดประโยชน์ ฟังก็ฟังให้เป็น คือเลือกฟัง และฟังให้เกิดประโยชน์ รวมความว่าใช้อินทรีย์ให้เป็น และใช้ในทางที่เกิดประโยชน์ ไม่เกิดโทษ

และส่วนที่ ๔ ของศีล คือ การปฏิบัติต่อปัจเจกสิ่ง สิ่งทีอุดหนุนชีวิต สิ่งทีเกื้อหนุนชีวิตทั้งหลาย เรียกว่า ปัจจัย ปัจจัยเบื้องต้นมี ๔ อย่าง คือ อาหาร ที่อยู่ อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ในการบริโภคปัจจัยเหล่านี้ ทางพระท่านให้ปฏิสังขาโยช เช่น จะฉันอาหารก็ต้องพิจารณาว่า ที่เราฉันอาหารนี้เพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก ไม่ใช้รับประทาน อวดโก้ เพื่อเห็นแก่เอร็ดออร่อย เพื่อทูลูทราวัวเมา ในการใช้เครื่องนุ่งห่ม ก็ใช้เพื่อปิดความละอาย เพื่อกันร้อนกันหนาว และสัตว์หรือสิ่งทีจะรวบรวมนระคายผิวหนัง ไม่ใช่แต่งอวดโก้ อวดฐานะอะไรต่างๆ เรียกว่า การรู้จักปฏิบัติต่อปัจเจกสิ่งให้ถูกต้อง การใช้สิ่งต่างๆ การปฏิบัติต่อเครื่อง

อุปกรณ์เทคโนโลยีต่างๆ อย่างฉลาดเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิต ก็อยู่ในครอบคลุมของหลักปฏิบัติข้อนี้

รวมองค์ประกอบของศีล ๔ อย่าง คือ วินัย อาชีวะ การใช้อินทรีย์ และการปฏิบัติต่อปัจจัยและอุปกรณ์ของชีวิตให้ถูกต้อง ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของชีวิตด้านนอก เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคม และทางกายภาพ ต่อจากนี้ไป จะเน้นการพัฒนาด้านในของตัวบุคคล

ลึกลงไปอีก ที่เรียกก่ายๆ ว่าสมาธิ ก็มีเรื่องมากมาย แต่โดยสาระสำคัญก็คือ การฝึกอบรมในเรื่องจิต จะพูดถึงเฉพาะเรื่องเบื้องต้นของมัน ซึ่งอาจจะเรียกว่าหัวหอกของสมาธิ อะไรคือหัวหอกของสมาธิ สมาธิมีเรื่องที่จะพูดได้มาก เพราะตัวสมาธิเอง หมายถึงความเข้มแข็งมั่นคง สงบแน่นแน่นของจิตใจ และการฝึกอบรม คุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิตใจทั้งหมด แต่เฉพาะหัวหอกของมันมี ๒ ตัว หัวหอกที่ ๑ คือ ตัวนำจิตที่จะใช้ต่อโลกแห่งวัตถุ และสภาพแวดล้อม อันได้แก่ ทุกสิ่งทุกอย่างนอกจากมนุษย์และสัตว์ร่วมโลก และหัวหอกที่ ๒ คือ ตัวนำจิตที่จะใช้ต่อมนุษย์และสัตว์ที่เป็นเพื่อนร่วมโลก

สิ่งที่เป็นหัวหอกของสมาธิ อันที่ ๑ คือ ฉันทะ ซึ่งเป็นตัวนำจิต ได้แก่ ความใฝ่รู้ ใฝ่ความจริง รักความจริง ความใฝ่ดี รักความถูกต้อง ความดีงาม นี่เป็นสิ่งที่เราจะต้องสร้างขึ้น

เป็นเบื้องต้นในการเจริญสมาธิหรือการฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตใจ จะทำอะไรก็ทำด้วยใจรัก โดยเฉพาะร่างกาย เมื่อเห็นว่าเป็นงานที่ดี มีคุณประโยชน์แล้ว ก็รักมันและทำมันให้ดีที่สุด ฉันทะใช้กับทุกเรื่องทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าใช้กับความจริง ก็คือ ต้องการจะรู้ ถ้าใช้กับความถูกต้องดีงาม ก็คือ ต้องการสร้างสรรค์ความดีงามให้เกิดขึ้น ฉันทะเป็นตัวนำของสมาธิ เป็นตัวชักนำให้ธรรมอื่นๆ เกิดขึ้น เป็นองค์ธรรมที่จำเป็นในการสร้างสรรค์คุณธรรมทุกอย่าง

อีกด้านหนึ่ง หัวหอกที่ ๒ ของสมาธิ สำหรับใช้กับมนุษย์ และสัตว์ที่เป็นเพื่อนร่วมโลก ได้แก่ เมตตา กรุณา คือความใฝ่ปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ ต้องการช่วยเหลือเกื้อกูลให้เขาอยู่ดีมีความสุข เราจะเห็นว่า หลักธรรม ๒ ประการนี้มีความหมายเกือบเหมือนกัน คือเป็นความใฝ่ ความรัก ความปรารถนา แต่ฉันทะเป็นความใฝ่ ความรัก ความปรารถนาต่อความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และต่อสิ่งต่างๆ ทั่วไปที่จะทำให้เกิดการสร้างสรรค์ เกิดความรู้ เกิดการศึกษาอย่างแท้จริง เราต้องมีฉันทะจึงจะเริ่มการศึกษาขึ้นได้ ส่วนเมตตา กรุณาเป็นความใฝ่ ความรัก ความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ และสัตว์ร่วมโลกที่จะให้เขาเป็นคนดีอยู่ดี มีความสุข เมตตา กรุณานี้ ก็เป็นสิ่งที่การศึกษาจะต้องสร้างขึ้น

ลิกษาข้อที่ ๓ คือ ปัญญา ปัญญานั้นมีหลายชั้นหลายระดับ โดยหลักก็คือ การรู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ตัวการเบื้องต้นที่จะนำไปสู่ปัญญาและทำให้ใช้ปัญญาก็คือ โยนิโสมนสิการ ดังได้กล่าวมาแล้ว โยนิโสมนสิการนี้เมื่อใช้แล้ว ก็นำไปสู่สัมมาทิฐิ คือ ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ความรู้ในความเป็นจริงที่เป็นเหตุเป็นผล ซึ่งเป็นตัวนำของวิถีชีวิต อันประเสริฐที่เรียกว่า มรรค คือ ทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับการศึกษา เพราะฉะนั้น มรรคแห่งการดำเนินชีวิตในพระพุทธศาสนา จึงเป็นอันเดียวกับการศึกษา ดังที่อாதมภาพได้กล่าวมาทั้งหมดนี้

วันนี้เป็นวันอาสาฬหบูชา เป็นวันสำคัญ และดังได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นวันมงคล ที่การสถาปนาพระพุทธศาสนา มาประจวบพร้อมพอดีตรงกับการสถาปนาคณะครูศาสตร์ครบรอบ ๓๐ ปี ท่านทั้งหลายได้ประกอบกิจกรรมอันดีงาม เป็นคุณประโยชน์ เป็นกุศล ในประการหนึ่งก็เป็นการระลึกคุณของท่านอาจารย์ผู้ก่อตั้งคณะ ที่ได้ทำให้คณะนี้เจริญรุ่งเรืองสืบมา และอีกประการหนึ่งก็เป็นการเพื่อแผ่อำนวยประโยชน์ แก่ทุกคนทั่วไป ผู้สนใจในวงวิชาการ ทำให้วิชาการแพร่ขยายยิ่งขึ้น ดังที่จะมีกิจกรรมประเภทนี้ สืบเนื่องนับแต่วันนี้เป็นต้นไป เป็นกิจกรรมที่นำอนุโมทนา

ในวาระนี้ อாதมภาพจึงขอร่วมจิตร่วมใจเป็นสมานฉันท์ ในวันอันเป็นสิริมงคลนี้ด้วย ขออัญองค์คุณพระศรีรัตนตรัย อำนวยพรแต่ท่านทั้งหลาย รตนตุดยานุภาเวณ รตนตุดยเดชสา ด้วยเดชานุภาพคุณพระพุทเจ้า คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ จงเป็นพลวปัจจัยอภิบาลรักษาให้ทุกท่านได้เจริญในวิถีชีวิตของพระพุทธศาสนา ก้าวหน้าในการศึกษาแบบที่เรียกว่า ไตรสิกขา เพื่อจะนำประเทศไทยไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยอาการที่

๑. สามารถดำรงตนเองให้อยู่รอดด้วยดี และเจริญยิ่งขึ้นไปในด้านที่สืบต่อจากอดีต

๒. สามารถอยู่ร่วมด้วยดีในสังคมโลก โดยสามารถรับเอาส่วนดีของภายนอก เข้ามาเสริมตนเองให้เจริญยิ่งขึ้นไป

๓. สามารถก้าวออกไปมีส่วนร่วมช่วยสังคมโลก ในการที่จะทำให้สังคมนั้นหลุดพ้นจากปัญหา ไปสู่ความมีอิสระภาพ และสันติสุขด้วยดี

และขอทุกท่านจงประสบอิสระภาพ และสันติสุขด้วยตนเองโดยทั่วกัน

...การที่เราจะปล่อยให้ค่านิยมมากำหนดวิถีชีวิตของตน กำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม โดยปล่อยให้เป็นไปตามเรื่องตามราว โดยไม่มีการควบคุมดูแลนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ถ้าการศึกษา ปล่อยให้ในสิ่งเหล่านี้ การศึกษาก็ได้ชื่อว่าไม่ได้ทำหน้าที่ของตัวเองให้ครบถ้วน การที่จะทำหน้าที่ของการศึกษาให้ถูกต้องก็คือ การเป็นฝ่าย กำหนดควบคุมค่านิยม หมายความว่า การศึกษาจะต้องเอาใจใส่ ในเรื่องค่านิยมนี้ และเป็นผู้ควบคุมวางแผน พยายามที่จะผันแปร หันเห นำทางค่านิยมของสังคมให้เป็นไปในทางที่ดีมีประโยชน์ และ เอื้อต่อกันกับการศึกษา.....

...เมื่อใดเรามีการพัฒนาชีวิต เมื่อนั้นเราก็มีการปฏิบัติสิ่งที เรียกว่าธรรม เราอาจจะพูดได้ว่า การปฏิบัติธรรมก็คือการพัฒนาชีวิต หรือการพัฒนาชีวิตก็คือการปฏิบัติธรรม เพราะฉะนั้น การพัฒนาชีวิต จึงนำเอาธรรมมาใช้อยู่แล้ว หรือเป็นตัวการปฏิบัติธรรมนั่นเอง

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)